

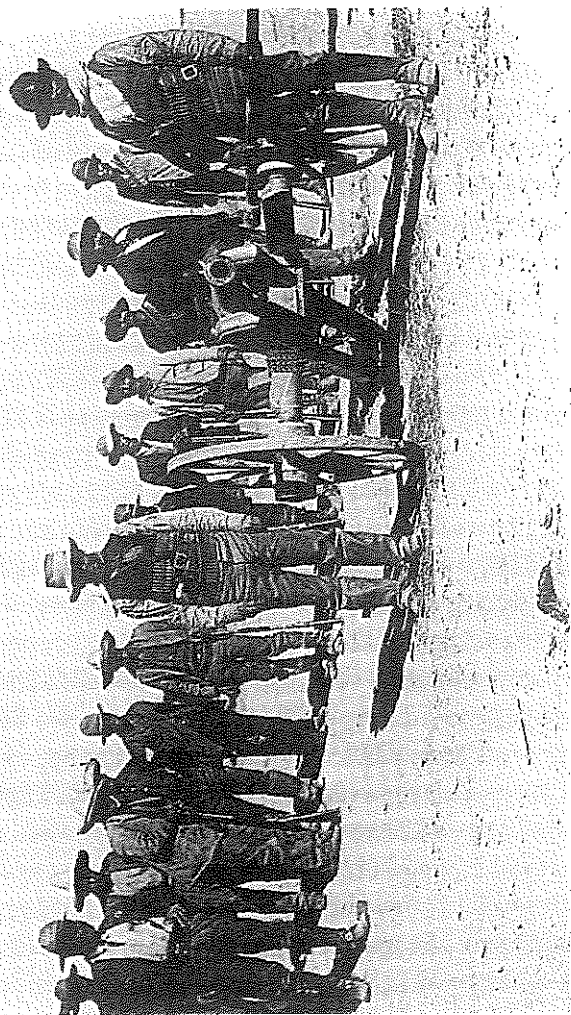
TED C. LEWELLEN

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Μετάφραση
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΜΕΝΤΖΑΛΙΡΑ

Επιστημονική επιμέλεια
ΡΙΚΗ ΒΑΝ ΜΠΟΥΣΧΟΤΕΝ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Ένα απόσπασμα πυροβολικού στο επαναστατημένο Μεξικό. Ελάχιστα είναι οι πραγματικές επαναστάσεις που έχουν γίνει στη Λατινική Αμερική, πραγματικές με την έννοια ότι συνεπάγονται δομικές αλλαγές στο ίδιο το κρατικό σύστημα. Με την ευγενική παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (ΗΠΑ).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Αν και η πολιτική ανθρωπολογία ως επιμέρους τομέας ειδίκευσης της κοινωνικής ανθρωπολογίας δεν εμφανίστηκε νωρίτερα από το 1940, και δεν άρχισε να κάνει πραγματικά αισθητή την παρουσία της παρά μόνο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ωστόσο το ίδιο ισχύει και για τους περισσότερους τομείς ειδίκευσης της ανθρωπολογίας. Από τις απαρχές της ως επιστημονικού κλάδου κατά το τελευταίο ήμισυ του 19ου αιώνα έως και τα μέσα του 20ού αιώνα, η ανθρωπολογία αποτελούσε έναν σχετικά ενιαίο κλάδο. Οι πρώτοι υλοστηρικτές της εξελικτικής θεωρίας, καθώς δεν αναγνώριζαν την ύπαρξη ορίων στη συγκριτική τους μέθοδο, ήταν διατεθειμένοι να περιπλανηθούν ανέμελα σε ολόκληρο τον κόσμο, όπως και στα απώτατα βάθη της ιστορίας, εξετάζοντας σιδήποτε αιχμαλώτιζε το βλέμμα τους. Ο Franz Boas, ο πατέρας της αμερικανικής ανθρωπολογίας, επιδείκνυε την ίδια προθυμία είτε επρόκειτο να αναλύσει την τέχνη των Εσκιμώων είτε την οικονομική κατάσταση των Κουακιούτλ (Kwakiutl) είτε τα κρανία των μεταναστών. Οι όποιες διαχωριστικές γραμμές ήταν θεωρητικές; μπορούσε να είναι κανείς εξελικτιστής, θεωρητικός του ιστορικού μερικισμού ή δομολειτουργιστής, ενώ το να είναι πολιτικός ανθρωπολόγος, εθνογλωσσολόγος ή εκπρόσωπος της οικολογικής ανθρωπολογίας δεν είχε ιδιαίτερη σημασία. Το ιδεώδες μιας ολιστικής ανθρωπολογίας δεν άρχισε να καταρρέει παρά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1940, καθώς τα συνεχώς αυξανόμενα δεδομένα και ο διογκούμενος αριθμός των επαγγελματιών ανθρωπολόγων κατέστησαν αναγκαία την ειδίκευση. Η ανάπτυξη της πολιτικής ανθρωπολογίας αποτελούσε μέρος αυτής της γενικής διαδικασίας, που συνεχίζεται έως σήμερα με την ανάδυση ολοένα και μικρότερων υποειδικοτήτων. Ωστόσο, η

συγκριτική μελέτη της πολιτικής στις «πρωτόγονες» κοινωνίες χρονολογείται από τις απαρχές ακόμη της ανθρωπολογίας.

Οι εξελικτιστές του 19ου αιώνα

Η επίδραση του Δαρβίνου¹ κυριάρχησε στην ανάπτυξη της πολιτισμικής ανθρωπολογίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, ακριβώς όπως κυριάρχησε και στο χώρο της βιολογίας. Η εξελικτική θεωρία της περιόδου ήταν, κατά μεγάλο μέρος, τόσο πρωτόγονη όσο και οι κοινωνίες που προσπαθούσε να κατανοήσει: τα εξελικτικά σχήματα ήταν άκαμπτα και υπεραπλουστευτικά, οι αντιπαραθέσεις για το αν οι πρώτες κοινωνίες ήταν μητριαρχικές ή πατριαρχικές δεν είχαν τελειωμό, ο εθνοκεντρισμός οργιάζε, καθώς ο χριστιανισμός και η Άρια φυλή θεωρούνταν η κορωνίδα της ανθρώπινης προόδου, ενώ οι ανθρωπολόγοι «της πολυθρόνας», οι οποίοι ποτέ δεν είχαν δει από κοντά τους άγριους που αποτελούσαν και το αντικείμενο της έρευνάς τους, είχαν αποκόψει τα έθιμα από τα πολιτισμικά τους συμφοραζόμενα, προβαίνοντας σε αντιπαραβολές γενικού χαρακτήρα. Παρ' όλα αυτά, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε πόσο οξυδερκείς ήταν πολλές από τις συγκεκριμένες μελέτες. Παρά τις όποιες αδυναμίες τους, οι εξελικτιστές έθεσαν τα θεμέλια για τη νεωτερική επιστημονική ανθρωπολογία.

Πριν από αυτή την περίοδο, η παραδοσιακή αντίληψη, που με αφετηρία τον Πλάτωνα και συνεχιστές τον Αριστοτέλη, τον Hobbes, τον Rousseau και τους περισσότερους πολιτικούς φιλοσόφους έφτανε μέχρι και τον Marx (χωρίς όμως να τον περιλαμβάνει), ήταν ότι η διακυβέρνηση και η πολιτική αποτελούσαν προϊόντα του πολιτισμού, ενώ τα χαμηλότερα στάδια εξέλιξης χαρακτηρίζονταν από αναρχία. Ένας από τους πρώτους που με βásiμα τεκμήρια αμφισβήτησε αυτή την αντίληψη ήταν ο σερ Henry Maine, ο οποίος στο έργο του *Ancient Law* (1861) αποφαινεται ότι η πρωτόγονη κοινωνία ήταν πατριαρχική, οργανωμένη με βάση τη συγγένεια, και διεπόταν από ιερές απαγορεύσεις. Η εξέλιξη κινήθηκε

1. Charles Darwin, άγγλος φυσικός επιστήμονας (1809-1882), γνωστός για τη θεωρία του περί εξέλιξης μέσω της φυσικής επιλογής. Το πιο γνωστό του έργο είναι «Για την Καταγωγή των Ειδών» (1859). (Σ.τ.Ε.)

προς την κατεύθυνση της εκκοσμίκευσης και τη διαμόρφωση μιας κοινωνικής οργάνωσης που δεν βασιζόταν πλέον στη συγγένεια αλλά στην εδαφική επικράτεια –την «τοπική γειτνίαση»– ως βασική αρχή της πολιτικής δράσης.

Η βαρύνουσα διαπίστωση του Maine ότι η συγγένεια ήταν μια πρωτογενής κοινωνικοπολιτική δομή, αναπτύχθηκε περαιτέρω από τον Louis Henry Morgan στο έργο του *Ancient Society* (1877). Ο Morgan είχε μελετήσει εκ του σύνεγγυς τους Ιροκέζους Ινδιάνους της Πολιτείας της Νέας Υόρκης και είχε εντυπωσιαστεί από την ορολογία που χρησιμοποιούσαν για να περιγράψουν τις συγγενικές σχέσεις, που, αν και πολύ διαφορετική απ' ό,τι στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, παρουσίαζε αρκετές αναλογίες με την ορολογία σε άλλες περιοχές του κόσμου. Η περιγραφή και η κατηγοριοποίηση των συστημάτων συγγένειας από τον Morgan συνιστούσε ένα επίτευγμα διαχρονικής σημασίας, όμως, για να αναγνωριστούν ευρέως, έπρεπε προηγουμένως να ενταχθούν στο ενδεδειγμένο για την εποχή θεωρητικό πλαίσιο. Ο Morgan ανέπτυξε ένα μοντέλο σταδιακής εξέλιξης με βάση τον τρόπο επιβίωσης. Οι όροι που χρησιμοποίησε για να περιγράψει τα στάδιά της ήταν: αγοριότητα, βαρβαρότητα και πολιτισμός (civilization). Παρά τον χονδροειδή χαρακτηρισμό τους, οι όροι αυτοί ανταποκρίνονται αρκετά καλά στα σύγχρονα αντίστοιχά τους – κοινωνίες που βασίζονται στο κυνήγι και την τροφοσυλλογή, την κηπευτική και την αναπτυσσόμενη γεωργία. Ο Morgan, όπως και άλλοι μελετητές της εποχής του, παρότι αφορμώμενος από το αξίωμα της ψυχικής ενότητας της ανθρωπότητας –την πίστη ότι υπήρχε μια κοινή καταγωγή και παράλληλη εξέλιξη σε ολόκληρο τον κόσμο–, δεν μπορούσε να αντιληφθεί τα εγγενώς αντιρατσιστικά συμπεράσματα που συνάγονται από τη συγκεκριμένη αντίληψη. Διατείνεται μάλιστα ότι οι Άριοι ήταν από τη φύση τους «στο επίκεντρο της ανθρώπινης προόδου» (Morgan 1877: 533).

Ο Morgan, εμβαθύνοντας σε σημαντικό βαθμό την ανάλυση της συγγένειας, κατόρθωσε να αναπτύξει περαιτέρω τις εμβρυακές ιδέες του Maine. Η κοινωνική οργάνωση είχε ως αφετηρία τη μετεξέλιξη ορδών που ζούσαν σε καθεστώς ελευθερομειξίας σε μονάδες συγκροτημένες βάσει της συγγένειας και οργανωμένες βάσει του φύλου: έτσι διαμορφώθηκαν σειρές αρσενικών αμφιθαλών αδελφών που επέλεγαν σύζυγο από αντίστοιχες σειρές θηλυκών αμφιθαλών αδελφών (αυτή ήταν μια πρόωμη αναγνώριση του θεσμού του γάμου ανάμεσα σε σταυροεξάδελφα). Υπο-

γραμμίζοντας το ρόλο της εξωγαμίας, κατανόησε το ρόλο των γαμήλιων πρακτικών στη σύναψη δεσμών μεταξύ κοινωνικών ομάδων, μια ανακάλυψη στην οποία θα βασιζόταν 75 χρόνια αργότερα η «αγχιστεϊακή» θεωρία των γάλλων δομιστών. Η σταδιακή μείωση των διαθέσιμων γαμήλιων συντρόφων οδήγησε στη διαμόρφωση γενών (κλαν) που συνενώνονταν για να δημιουργήσουν ολοένα και μεγαλύτερες μονάδες – έως και μια ομοσπονδία φυλών. Η κοινωνικοπολιτική δομή σ' αυτό το επίπεδο χαρακτηρίζεται από ισονομία και εδράζεται σε σειρές διαπροσωπικών σχέσεων. (Αφήνοντας κατά μέρος την «ορδή σε καθεστώς ελευθερομειξίας», θα λέγαμε ότι το μοντέλο αυτό περιγράφει με σχετική ακρίβεια την ομοσπονδία των Ιροκέζων, δεν θα ήταν όμως βάσιμο να το γενικεύσουμε σε επίπεδο μιας οικουμενικής εξελικτικής διαδικασίας). Η εξειδίκευση στην πολιτική σφαίρα δεν έκανε την εμφάνισή της παρά μόνο όταν ολοκληρώθηκε η εξημέρωση των ζώων και η καλλιέργεια των φυτών, δημιουργώντας ένα πλεόνασμα ικανό να οδηγήσει στον εξαστισμό και την ατομική ιδιοκτησία. Ως εκ τούτου, η διακυβέρνηση, με την πραγματική έννοια του όρου, βασίζεται στην εδαφική επικράτεια και την ιδιοκτησία.

Αν και ο Morgan ήταν ο κυριότερος αποδέκτης των επικρίσεων που απηύθυναν οι νεότερες γενιές στους εξελικτιστές (χωρίς ασφαλώς να περιλαμβάνεται σε αυτές και η κατηγορία ότι ήταν ανθρωπολόγος της πολυθρόνας, αφού είχε μελετήσει τους Ιροκέζους από πρώτο χέρι), εντούτοις μεγάλο μέρος της σκέψης του έχει ενσωματωθεί στη νεωτερική ανθρωπολογία, ιδίως όσον αφορά στην πολιτική διάσταση. Επίσης, παρότι οι ανθρωπολόγοι δεν διαχωρίζουν πλέον τις ομάδες που βασίζονται στη συγγένεια από εκείνες που βασίζονται στην εδαφική επικράτεια, η εστίαση του Morgan στη συγγένεια ως πρωταρχικό μέσο πολιτικής διάθρωσης των ομάδων που επιβίωναν είτε μέσα από το κυνήγι και την τροφουσλλογή είτε μέσα από την κηπευτική, ήταν δικαιολογημένη. Εξίσου σημαντική ήταν και η ανακάλυψη του γένους εκ μέρους του Morgan ως συμπαγούς ομάδας γενεαλογικής γραμμής με συλλογική ευθύνη στην οποία η λήψη των αποφάσεων περιοριζόταν στα μέλη της ομάδας που αναγνώριζαν κοινή καταγωγή μέσω της αρσενικής ή της θηλυκής γραμμής. Μια άλλη συμβολή του Morgan με διαχρονική σημασία ήταν και η αναγνώριση της αρχής της ισονομίας στην πρωτόγονη κοινωνία, καθώς και της απουσίας της έννοιας της ατομικής ιδιοκτησίας. Αυτές οι τελευταίες αντιλήψεις καθόρισαν και την πιο σημαντική επιρροή του Morgan,

καθώς αποτέλεσαν τη βάση για το έργο *The Origin of the Family, Private Property and the State* ([1891] 1972) [γερμ.: *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* (Καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους)]² του Friedrich Engels που αποτελεί τη μαρξική θεώρηση της εξέλιξης του καπιταλισμού.

Η αντίδραση (αρχές του 20ου)

Η ανθρωπολογία των αρχών του 20ού αιώνα χαρακτηριζόταν από δύο σημαντικές αλλαγές: την απόρριψη της εξελικτικής θεωρίας και μεθοδολογίας και την αυξανόμενη απόσταση ανάμεσα στην ανθρωπολογική σκέψη των ΗΠΑ, από τη μια, και της Βρετανίας και της Γαλλίας, από την άλλη. Σ' αυτές τις τελευταίες χώρες, η άμεση αποκήρυξη του εξελικτισμού ήταν σχετικά ήπια, σημειώθηκε όμως μια σημαντική μετακίνηση προς άλλες κατευθύνσεις. Αυτή η μετακίνηση βασίστηκε στο έργο του Emile Durkheim. Στη Γαλλία οδήγησε στην ανάπτυξη ενός ολοένα και πιο γνωστικού δομισμού – που κορυφώθηκε στα έργα του Claude Lévi-Strauss. Στη δε Αγγλία δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στα κοινωνικά συμβάντα (και αγνοήθηκε αντίστοιχα η ψυχολογική διάσταση του πολιτισμού) και κυριάρχησε μια θεωρητική αντίληψη στην οποία είχαν δεσπόζουσα θέση η λειτουργία και η δομή. Αντίθετα, στην πολιτισμική ανθρωπολογία των ΗΠΑ όπου κυριαρχούσε ο ιστορικός μερικισμός του Franz Boas, η επιρροή του Durkheim ήταν περιορισμένη. Ο Boas αποκήρυττε κατηγορηματικά, ενίοτε δε και δριμύτατα, τη συγκριτική μέθοδο και τις πολυάριθμες γενικεύσεις που είχαν προέλθει από αυτή, ενώ απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στις διεξοδικές περιγραφικές μελέτες συγκεκριμένων πολιτισμών. Δεν υπήρξε παντελής αποκήρυξη της θεωρίας, ωστόσο θεωρητικές κατευθύνσεις όπως αυτή της διάχυσης έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στη λεπτομέρεια, με αποτέλεσμα οι ανθρωπολόγοι πεδίου να ασχολούνται επί χρόνια με τη συλλογή ακόμη και των πιο τετριμμένων συμβάντων της καθημερινής ζωής και να καταρτίζουν τεράστιες λίστες «χαρακτηριστικών γνωρι-

2. Φρίντριχ Ένγκελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*: Στο φως των ερευνών του Α. Χ. Μόργκαν, μτφρ. Μ. Γιαταγάνα (Αθήνα: Θεμέλιο, 1995) και Φρίντριχ Ένγκελς, *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους* (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 1997). (Σ.τ.Μ.)

σιμάτων» (δικαιούται κανείς να υποθέτει ότι η έρευνα αυτού του είδους παρήκμασε απλώς και μόνο από ανία). Αν και οι άγγλοι ανθρωπολόγοι στρέφονταν ολοένα και περισσότερο στη μελέτη της συγγένειας, τα αποτελέσματα ως προς την ανάλυση της πολιτικής διάστασης ήταν πενιχρά, αν εξαιρέσει κανείς κάποιες περιστασιακές αναφορές στη μηχανική και οργανική αλληλεγγύη του Durkheim. Στις ΗΠΑ, οι θεωρητικοί προσανατολισμοί δεν επέτρεπαν το διαχωρισμό του πολιτικού ως ξεχωριστής αναλυτικής κατηγορίας.

Μια σημαντική εξαίρεση ήταν το έργο *The Origin of the State* ([1927] 1962) του Robert Lowie. Προκειμένου να βρει ένα πλαίσιο για να πραγματευτεί το πολιτικό στοιχείο, ο Lowie ανέτρεξε στην παροπλισμένη εξελικτική θεωρία. Καταρχάς, απέρριψε την άποψη των προκατόχων του περί μονογραμμικής εξέλιξης, καθώς θεωρούσε ότι δεν υπήρχε κανένα στοιχείο που να πιστοποιεί ότι όλες οι κοινωνίες διέρχονταν ανάλογα στάδια εξέλιξης. Επίσης, απέρριψε και τον ισχυρισμό του Maine και του Morgan ότι η διατήρηση της πολιτικής τάξης στις πρωτόγονες κοινωνίες βασιζόταν αποκλειστικά και μόνο στις προσωπικές σχέσεις. Αντίθετα, εστίασε την προσοχή του στον εδαφικό δεσμό, που κατά τον Morgan αποτελούσε χαρακτηριστικό του πολιτισμού. Ο Lowie θεωρούσε αυτόν το δεσμό οικουμενικό γνώρισμα όλων των κοινωνιών, σχηματίζοντας έτσι μια γέφυρα ανάμεσα στην πρωτόγονη πολιτική οργάνωση και το κράτος. Στο παλαιότερο βιβλίο του *Primitive Society* (1920) ο Lowie είχε αναγνωρίσει την πολιτική σημασία των συσσωματώσεων ως μέσου συνένωσης διάσπατων κατά τα άλλα ομάδων, θεωρώντας ότι αυτές αποτελούν τη βάση του κράτους, καθώς αποδυναμώνουν τους δεσμούς αίματος ανάμεσα στις συγγενικές ομάδες. Στο μεταγενέστερο έργο του τροποποίησε τη συγκεκριμένη άποψη, δείχνοντας τον τρόπο με τον οποίο οι συσσωματώσεις μπορούν επίσης να έχουν την ίδια «αποσχιστική» λειτουργία όπως οι συγγενικές σχέσεις. Ως εκ τούτου, οι συσσωματώσεις, που εκ φύσεως δεν μπορούν να είναι ούτε συγκεντρωτικές ούτε διασπαστικές, δημιουργούν την ανάγκη μιας ανώτερης αρχής, έτσι ώστε να καταστεί δυνατή η ενοποίηση σε ένα υψηλότερο επίπεδο.

Ο ισχυρισμός του Georges Balandier (1970)³ ότι η συγκεκριμένη, έκ-

3. Georges Balandier, *Πολιτική ανθρωπολογία*, μτφρ. Μ. Θανοπούλου (Αθήνα: Παπαζήσης, 1990). (Σ.τ.Ε.)

δηλα πολιτική κατεύθυνση της ανθρωπολογίας αναπτύχθηκε ήδη κατά τη δεκαετία του 1920 αληθεύει μόνο εν μέρει. Οι διαχρονικές ιδέες που συναντάμε κατά την περίοδο αυτή είναι ότι όλες οι κοινωνίες αναγνωρίζουν την εδαφική επικράτεια, ότι η δημογραφική αύξηση και οι αυξανόμενες συγκρούσεις οδηγούν στη δημιουργία κρατών, ότι η ταξική διαστρωμάτωση αποτελεί βασικό στοιχείο της ανοδικής εξελικτικής πορείας προς το κράτος, καθώς και ότι καθοριστικό γνώρισμα του κράτους είναι το μονοπώλιο της καταναγκαστικής εξουσίας. Παρότι οι συγκεκριμένες έννοιες δεν αναπτύχθηκαν σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποτελέσουν ένα συστηματικό αιτιώδες θεωρητικό μοντέλο, ο Lowie διασαφήνισε μια σειρά ζητημάτων, έθεσε ορισμένα κρίσιμα ερωτήματα και έφερε την ανθρωπολογία ενώπιον μιας συναρπαστικής πρόκλησης.

Δυστυχώς, αυτή η πρόκληση δεν είχε αντίκρισμα. Η εξελικτική φρασεολογία του βιβλίου του Lowie, παρά την απόρριψη της μονογραμμικής εξέλιξης, θα πρέπει να είχε φανεί οικτρά αναχρονιστική στους συγχρόνους του που πίστευαν ότι είχαν τελειώσει διαπαντός με τις εξελικτικές ανοησίες. Η αρχή της πολιτικής ανθρωπολογίας σηματοδότησε και το τέλος της – μέχρι το 1940.

Οι βρετανοί λειτουργιστές (Aγγλία - Dec '50)

Στην Αγγλία, κατά τη δεκαετία του 1930, δύο κατευθύνσεις του λειτουργισμού αγωνίζονταν για την πρωτοκαθεδρία: ο ψυχοβιολογικός λειτουργισμός του Bronislaw Malinowski και ο δομολειτουργισμός του A.R. Radcliffe-Brown. Ο Malinowski, ο θεμελιωτής κατά πολλούς των σύγχρονων τεχνικών επιτόπιας έρευνας εξαιτίας της εκτεταμένης ερευνητικής του δραστηριότητας στα νησιά Τρόμπριαντ, συσχέτιζε τους πολιτισμικούς θεσμούς με συγκεκριμένες ψυχολογικές και βιολογικές ανάγκες. Αν και η συνεισφορά του στην καθαυτό πολιτική ανθρωπολογία ήταν μικρή, εντούτοις οι μελέτες του για τις νομικές, οικονομικές και θρησκευτικές πρακτικές – όπως τις παρατήρησε στο εθνογραφικό παρόν και όχι σε ιστορικό πλαίσιο – άνοιξε το δρόμο για το είδος εκείνο της ειδικευσης που αργότερα θα καθίστατο κοινός τόπος. Η μέθοδος της συμμετοχικής παρατήρησης του Malinowski έγινε το πρότυπο για μια ολοκληρω γενιά βρετανών ερευνητών πεδίου οι οποίοι, προβαίνοντας σε

Βασικές
ιδέες

B. Malinowski

Radcliffe-Brown
 διεξοδικές αναλύσεις των αφρικανικών κοινωνιών, εδραίωσαν την πολιτική ανθρωπολογία ως έγκυρο υποκλάδο της ανθρωπολογίας. Ωστόσο, η δομική κατεύθυνση του λειτουργισμού, με κυριότερο εκπρόσωπο τον Radcliffe-Brown, ήταν εκείνη που κατόρθωσε τελικά να επικρατήσει στην Αγγλία, όπου οι προεδρίες των ακαδημαϊκών ιδρυμάτων στην Οξφόρδη, το Λονδίνο ή το Μάντσεστερ αποτελούσαν ένα είδος θεωρητικών φέουδων. Για τον Radcliffe-Brown, η κοινωνία ήταν ένα σύστημα ισορροπίας που το κάθε μέρος του λειτουργούσε για τη διατήρηση του όλου (η προφανής οργανική αναλογία δεν αποφεύχθηκε και σ' αυτή την περίπτωση). Κατ' αυτό τον τρόπο, η επικρατούσα αίσθηση ήταν ότι οι κοινωνίες έπρεπε να περιγράφονται εκ των άνω, να χαρτογραφούνται ώστε να αφήνουν να φανεί ο τρόπος με τον οποίο διαπλέκονταν τα διάφορα επιμέρους στοιχεία τους. Όπως θα δούμε, η συγκεκριμένη προσέγγιση είναι περισσότερο αχρονική παρά στατική, δεν προϋποθέτει δηλαδή μια αμετάβλητη κοινωνία ή μια κοινωνία χωρίς συγκρούσεις, αλλά επικεντρώνεται στις κανονιστικές αρχές, αξίες και νοητικές δομές που διαμορφώνουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η δράση.

Εκείνο που τροφοδότησε αυτήν τη θεωρητική κατεύθυνση, αλλά και συνάμα άντλησε απ' αυτήν, ήταν η εστίαση των βρετανών ερευνητών στην αποικιακή Αφρική. Ένας σημαντικός σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να παράσχει στις αποικιακές αρχές στοιχεία για τα κοινωνικά συστήματα που βρίσκονταν υπό τον έλεγχό τους. Αυτό το γεγονός επηρέασε με τη σειρά του τόσο τα σημεία αιχμής της έρευνας όσο και την ίδια την εικόνα της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Οι ανθρωπολόγοι δεν είχαν παρά μικρή επίγνωση του γεγονότος ότι η αποικιοκρατία και η επιβεβλημένη διά των αγγλικών όπλων Pax Britannica είχαν επιφέρει βαθιές αλλαγές στις κοινωνίες που μελετούσαν. Επίσης, υπήρχε η τάση να μελετώνται οι φυλαρχίες και τα κρατικά συστήματα, χωρίς ωστόσο να ληφθεί υπόψη ότι σε ροισμένα από αυτά τα πολιτικά συστήματα, όπως εκείνο των Ζουλού, η ενοποίηση της φυλής είχε εν μέρει προέλθει ακριβώς ως αντίδραση στη βρετανική απειλή.

Αυτές οι δύο τάσεις, ο δομολειτουργισμός και η αφρικανική εμπειρία συνενώθηκαν το 1940 σε ένα έργο που εδραίωσε μονομιάς τη νεωτερική πολιτική ανθρωπολογία: το *African Political Systems* [Αφρικανικά Πολιτικά Συστήματα] που επιμελήθηκαν ο Meyer Fortes και ο E.E. Evans-Pritchard. Στην εισαγωγή τους, οι δύο επιμελητές διακρίνουν τα αφρικα-

νικά πολιτικά συστήματα σε δύο τύπους: εκείνα που διαθέτουν συγκεντρωτικές μορφές πολιτικής εξουσίας και δικαστικών θεσμών (πρωτόγονα κράτη) και εκείνα που δεν διαθέτουν πολιτική εξουσία και θεσμούς αυτού του είδους (κοινωνίες χωρίς κράτος). Μια βασική διαφορά ανάμεσα στους δύο αυτούς τύπους είναι ο ρόλος της συγγένειας. Η ενοποίηση και η λήψη αποφάσεων στις κοινωνίες χωρίς κράτος βασίζεται, στη χαμηλότερη βαθμίδα, σε ομάδες αμφιπλευρικής συγγένειας ή σε εσμούς κλητών/τροφοσυλλεκτών και, σε μια ανώτερη βαθμίδα, σε συμπαγείς ομάδες μονογραμμικής καταγωγής με συλλογική ευθύνη. Οι κρατικές κοινωνίες είναι εκείνες στις οποίες μια διοικητική οργάνωση είτε υπερσχύει των ομάδων αυτών είτε τις συνενώνει και τις μετατρέπει σε μόνιμη βάση της πολιτικής δομής. Αν και η τυπολογία αυτή επικρίθηκε αργότερα ως υπερβολικά απλουστευτική, ωστόσο οι ενδελεχείς περιγραφές για το πώς λειτουργούν σε πολιτικό επίπεδο οι γενεαλογικές γραμμές σε συγκεκριμένες κοινωνίες εξακολουθούν να θεωρούνται σημαντικές συνεισφορές στην πολιτική ανθρωπολογία. Καθώς η κοινωνική ισορροπία θεωρούνταν δεδομένη, το σημαντικότερο πρόβλημα ήταν να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο οι διάφορες αντιμαχόμενες ομάδες ή ομάδες συμφερόντων διατηρούσαν μια ισορροπία δυνάμεων ικανή να επιφέρει μια σταθερή και μόνιμη κοινωνική δομή. Εκτός αυτού, αξιοσημείωτη είναι και η επισήμανση της συνενωτικής δύναμης της θρησκείας και των συμβόλων, και ιδιαίτερα του ρόλου της τελετουργίας στην επιβεβαίωση και εδραίωση των αξιών της ομάδας.

Η εισαγωγή και τα οκτώ εθνογραφικά άρθρα που περιέλαβε το *African Political Systems* έθεσαν τα προβλήματα, τα θεωρητικά θεμέλια, τη μεθοδολογία, καθώς και τα αμφιλεγόμενα σημεία της –δεκαετούς και πλέον– έρευνας που αφορούσε στην πολιτική των προβιομηχανικών κοινωνιών. Οι συνεχείς τροποποιήσεις βελτίωσαν την αρχική τυπολογία. Ο A.L. Southall στο έργο του *Ahur Society* (1953) αμφισβήτησε την υπόθεση ότι τα κατατημένα συστήματα γενεαλογίας –εκείνα δηλαδή στα οποία η εξουσία διαχέεται σε πολλές ομάδες– ήταν πάντοτε μη συγκεντρωτικά, προβάλλοντας το παράδειγμα μιας κοινωνίας στην οποία η οργάνωση με βάση το κατατημένο σύστημα γενεαλογίας συνυπήρχε με ένα συγκεντρωτικό κράτος. Άλλοι αμφισβήτησαν ακόμη και τη σημασία της κατάτησης ως παράγοντα ταξινόμησης, καθώς χαρακτηριζε ακόμη και τα συγκεντρωτικά συστήματα διακυβέρνησης. Αλλά ούτε ήταν σωστό ότι

όλες οι κοινωνίες χωρίς κράτος βασίζονται πάντα σε ομάδες γραμμικής καταγωγής, καθώς ηλικιακές ομάδες, μυστικές εταιρείες και τελετουργικές ομάδες μπορούσαν να υπερβούν τις διαιρέσεις που χώριζαν τη μία γενεαλογική γραμμή από την άλλη προκειμένου να αναλάβουν πολιτική δράση. Με εφαλτήριο τις απλές τυπολογικές προτάσεις του Fortes και του Evans-Pritchard (αξιοσημείωτο είναι ότι οι δύο επιμελητές δεν φαίνεται να αποδίδουν στην τυπολογία τους ούτε οικουμενικό χαρακτήρα αλλά ούτε και ιδιαίτερη βαρύτητα), οι συνεχείς βελτιώσεις που επήλθαν στα συστήματα ταξινόμησης κατέστησαν την πολιτική ταξινομία τελικά αυτόνομο, ουσιαστικά, ερευνητικό πεδίο. Το στατικό δομολειτουργιστικό επιστημονικό παράδειγμα συνέχισε να βρίσκεται στο προσκήνιο χάρι σε μια σειρά νέων μελετών, μια και η παλιά φρουρά –οι Evans-Pritchard, Raymond Firth, Daryll Forde και Meyer Fortes– κατείχαν, ταυτόχρονα ή διαδοχικά, τις σημαντικότερες ακαδημαϊκές έδρες της βρετανικής ανθρωπολογίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι η στασιμότητα ήταν συνολική· ο χώρος τελούσε υπό διαρκή ζύμωση, καθώς στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος βρίσκονταν τότε οι προτάσεις του Malinowski και τότε εκείνες του Radcliffe-Brown, ενώ παράλληλα η ραγδαία κατάρρευση της αποικιοκρατίας στην Αφρική οδήγησε κατ' ανάγκη σε ολοένα και περισσότερες συγκρούσεις και αλλαγές.

Η μετάβαση (προς τη διαστροφή)

Κατά τη δεκαετία του 1950, και αφού μεσολάβησε ένα δεκαετές διάστημα σταδιακής φθοράς, το οικοδόμημα του δομολειτουργισμού άρχισε να παρουσιάζει τριγμούς ακόμη και στα ίδια του τα θεμέλια. Αν και η αποκήρυξη του συγκεκριμένου επιστημονικού παραδείγματος δεν είχε γίνει ακόμη αντιληπτή σε όλη της τη διάσταση, εντούτοις κυριαρχούσε μια απολύτως ενουνειδίτη εντύπωση ότι είχε δρομολογηθεί μια διαδικασία που θα επέφερε θεμελιώδεις αλλαγές.

Τεράστια συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση είχε το έργο του Edmund Leach *Political Systems of Highland Burma* (1954), που σηματοδότησε τη μετατόπιση σε μια πιο δυναμική μορφή ανάλυσης, προσανατολισμένη προς τη διαδικασία. Στα υψίπεδα Κατσίν της Βιρμανίας, ο Leach συνάντησε όχι μόνο ένα αλλά τρία διαφορετικά πολιτικά συστήματα: ένα

κατ' ουσία αναρχικό παραδοσιακό σύστημα, ένα ασταθές μεταβατικό σύστημα και ένα συγκεντρωτικό κράτος μικρής κλίμακας. Το παραδοσιακό σύστημα και το κράτος συνιστούσαν λίγο ως πολύ ξεχωριστές κοινότητες αποτελούμενες από πολυάριθμες γλωσσικές, πολιτισμικές και πολιτικές υποομάδες που συνδέονταν με τέτοιο τρόπο, ώστε να σχηματίζουν ένα αλληλένδετο σύνολο. Ήταν αδύνατον να θεωρηθεί ότι το σύνολο αυτό βρισκόταν σε ισορροπία· εντός και μεταξύ των διαφόρων υποσυστημάτων υπήρχαν διαρκείς εντάσεις και αλλαγές. Για να μπορέσει να βγάλει κάποιο νόημα απ' όλα αυτά, ο Leach ένωσε την ανάγκη «να επιβάλλει στα συγκεκριμένα γεγονότα το περιοριστικό καλούπι ενός υποθετικού συστήματος ιδεών το οποίο συγκροτούν έννοιες που αντιμετωπίζονται σαν να αποτελούν μέρος ενός συστήματος ισορροπίας» (Leach 1954: ix). Αυτό δεν ήταν τίποτε παραπάνω απ' εκείνο που έκαναν οι κάτοικοι εκείνης της περιοχής, αφού και οι ίδιοι είχαν ένα ιδεώδες γνωστικό πρότυπο για την κοινωνία τους – πρότυπο που εκφραζόταν στις τελετουργίες και το συμβολισμό. Στην πραγματικότητα, ωστόσο, οι άνθρωποι αυτοί ελάχιστα ένιωθαν εξαναγκασμένοι να ακολουθήσουν τη δική τους –πολλά δε μάλλον την ανθρωπολογική– υποθετική γνωστική σύλληψη της συμπεριφοράς τους. Οι ιδέες αυτές παρουσιάζουν αντιστοιχίες με τον νοητικό δομισμό του Claude Lévi-Strauss (το έργο του οποίου ο Leach αργότερα θα καταστήσει γνωστό στην αγγλόφωνη ανθρωπολογία), ενώ υπάρχουν και κάποιες προαγγελίες της γνωστικής χαρτογράφησης που αργότερα θα βρεθεί στο επίκεντρο της αμερικανικής ψυχολογικής ανθρωπολογίας. Ωστόσο, στο πλαίσιο της εποχής του, η σπουδαιότητα του έργου του Leach όσον αφορά στη μελέτη της πολιτικής, έγκειται στη σαφή διαφοροποίηση μιας αφηρημένης πολιτικής δομής από την επίτπου πολιτική πραγματικότητα. Σχεδόν εξίσου καθοριστική σημασία είχε και το γεγονός ότι ο Leach έβγαλε, επιτέλους, την πολιτική ανθρωπολογία από το πλαίσιο της Αφρικής και την απελευθέρωσε από τις σχετικά συνεκτικές, μονόγλωσσες κοινωνίες στις οποίες ήταν περιορισμένη μέχρι τότε.

Την ίδια χρονική περίοδο, νέους δρόμους άνοιγε και ο Max Gluckman. Στο κεφάλαιο που έγραψε για τους Ζουλού στο *African Political System*, στο *Custom and Conflict in Africa* (1956), καθώς και στο *Order and Rebellion in Tribal Africa* (1960), ο Gluckman ανέπτυξε τη θέση ότι η ισορροπία δεν είναι ούτε στατική ούτε σταθερή, αλλά απορρέει από

*Gluckman
επίσημα
δικαιώδες
βασιλείας*

μια συνεχή διαλεκτική διαδικασία στην οποία οι συγκρούσεις στο εσωτερικό μιας τάξης σχέσεων απορροφώνται και ενσωματώνονται στο εσωτερικό μιας άλλης τάξης σχέσεων: οι δεσμοί αφοσίωσης που διαπερνούν τις διαχωριστικές γραμμές τείνουν να ενώνουν την ευρύτερη κοινωνία προκειμένου να επιτευχθεί ο τεματισμός μιας βεντέτας ανάμεσα σε τοπικές ομάδες: οι κατηγορίες περι μαγγανείας εκτοπίζουν τις έριδες στο εσωτερικό μιας ομάδας, ούτως ώστε να μην απειλείται το σύστημα η πολιτική φυλετικών διακρίσεων στη νότια Αφρική, ενώ επέφερε τον εκ βάθρων διαχωρισμό των λευκών από τους μαύρους, εντέλει οδήγησε στην εσωτερική συσπείρωση και των δύο ομάδων. Το αξίωμα των Ρωμαίων «διαίρε και βασίλευε» επαναδιατυπώνεται με οξύνοια ως «διαίρε και συνένωνε». Από πολιτική άποψη, αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στα αφρικανικά τελετουργικά επαναστατικού χαρακτήρα, στα οποία ο βασιλιάς υποχρεώνεται περιοδικά να ντύνεται σαν ζητιάνος ή να κάνει το γελωτοποιό, να υποβάλλεται σε ένα είδος συμβολικής θανάτωσης ή να υφίσταται την αποκάλυπτη εχθρότητα και τις αισχρολογίες του λαού του. Για τον Gluckman, τα τελετουργικά αυτού του τύπου δεν αποσκοπούν απλώς και μόνο στην κάθαρση αποτελούν τη συμβολική επιβεβαίωση της προτεραιότητας του συστήματος έναντι του ατόμου, της βασιλείας έναντι οποιουδήποτε βασιλιά.

Στο στάδιο αυτό, ο Leach και ο Gluckman δίνουν το στίγμα μιας μεταβατικής περιόδου, καθώς εξακολουθούν να βασίζονται στο δομοειτουργισμό των δεκαετιών του 1930 και του 1940, αναπτύσσοντας ολοένα και πιο οξυδερκή επιχειρήματα για την υπεράσπιση της θεωρίας της ισορροπίας: παράλληλα, ωστόσο, κάνουν ένα τεράστιο βήμα προς τη δημιουργία ενός νέου επιστημονικού παραδείγματος. Ο Gluckman, ως ιδρυτής και πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο του Μάντσεστερ, έμελλε να δει τις ιδέες του να αναπτύσσονται διεξοδικά από τους μαθητές του, την επονομαζόμενη Σχολή του Μάντσεστερ – μια φράση που έφτασε να αντιπροσωπεύει μια νέα προσέγγιση απέναντι στην κοινωνία που δεν βασιζόταν πλέον στη δομή και τη λειτουργία αλλά στη διαδικασία και τη σύγκρουση.

Οι νεο-εξελικτιστές

Αναμφίβολα, η Αγγλία κυριάρχησε στην πολιτική ανθρωπολογία κατά τις δύο αρχικές δεκαετίες της ανάπτυξής της. Παράλληλα στις ΗΠΑ επικρατούσε αναβρασμός, καθώς μια αρκετά διαφορετική πολιτική ανθρωπολογία βρισκόταν σε εμβρυακό ακόμη στάδιο. Ο εξελικτισμός, που, υπό την επιρροή του Boas, είχε επί μακρόν εξοβελιστεί ως μη ενδεδειγμένο μέσο για τη μελέτη της ανθρωπότητας, άρχισε, σε μια αργή και όχι απολύτως έντιμη διαδικασία, να αναβιώνει στα γραπτά των Leslie White και Julian Steward. Ο White (1943, 1959) ανέπτυξε μια πολύπλοκη αλληλουχία που μέσω της γεωργικής εντατικοποίησης οδηγούσε στην ατομική ιδιοκτησία, την εξειδίκευση, την ταξική διαστρωμάτωση και την πολιτική συγκέντρωση. Ο White, προβαίνοντας σε μια ερμηνεία που, κατά μεγάλο μέρος, είχε άκρως γενικευτικό χαρακτήρα, άφησε εκτεθειμένο τον εαυτό του στην κατηγορία ότι οι προσπάθειές του δεν αποσκοπούσαν παρά στη νεκρανάσταση της μονογραμμικής εξελικτικής θεωρίας του 19ου αιώνα: από την άλλη, ο Steward (1965), χρησιμοποιώντας για τον προσδιορισμό της θεωρίας του τον όρο πολυγραμμική εξέλιξη, απλώς και μόνο επικύρωσε μια ανούσια διχοτομία. Πράγματι, κανένας σοβαρός εξελικτιστής δεν είχε ποτέ υποστηρίξει μια κυριολεκτικά μονογραμμική θεωρία (Harris 1968: 171-73). Παρ' όλα αυτά, η κατάσταση δεν διασαφηνίστηκε παρά μόνο όταν η μονογραμμική/πολυγραμμική διχοτομία αντικαταστάθηκε από τις συμπληρωματικές έννοιες της γενικής και ειδικής εξέλιξης, με την ανώτερη βαθμίδα να παραπέμπει σε εξελικτικές διαδικασίες, όπως η αυξημένη εξειδίκευση ή η εντατικοποίηση της παραγωγής, και τη χαμηλότερη στην ιστορική αλληλουχία των μορφών (Sahlins και Service 1960). Αφού ξεκαθαρίστηκε το τοπίο κατ' αυτό τον τρόπο, η εξελικτική ανθρωπολογία ήταν ελεύθερη να προχωρήσει, απαλλαγμένη από ένα βαρύ φορτίο σημασιολογικών μάλλον παρά ουσιαστικών δυσκολιών.

Έτσι, σε αντίθεση με τους άγγλους ομολόγους τους, οι αμερικανοί πολιτικοί ανθρωπολόγοι είχαν ως αφετηρία την ιδέα της αλλαγής σε πανοραμική κλίμακα μέσα σ' ένα πλαίσιο αναφοράς κατά βάση οικολογικό και υλιστικό. Για τον White η εξέλιξη αποτελεί συνάρτηση της αποτελεσματικής χρήσης της ενέργειας, ενώ η τεχνολογία είναι η κινητήρια δύναμη. Η πολιτισμική οικολογία του Steward εστιάζει στον πολιτισμικό

πυρήνα, τις βιοποριστικές και οικονομικές διευθετήσεις που καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική δομή και ιδεολογία. Αν και οι διαφορές ανάμεσα στην αμερικανική και τη βρετανική ανθρωπολογία ήταν όντως τεράστιες, εντούτοις μπορεί και να υπερτονίζονται. Επί παραδείγματι, η πολιτική εθνογραφική μελέτη που εκπόνησε το 1940 ο E. Adamson Hoebel για τους Ινδιάνους Κομάντσι (Comanche) –μία από τις πρώτες αμερικανικές μελέτες του είδους– δεν ήταν ούτε εξελικτική ούτε υλιστική. Καθ' όλη τη διάρκεια των δεκαετιών του 1940 και του 1950, όπως και κατά ένα μέρος της δεκαετίας του 1960, ο δομολειτουργισμός στις ΗΠΑ εξελίχθηκε σε ισχυρό ρεύμα. Ωστόσο, τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα της αμερικανικής σχολής ήταν πολύ διαφορετικά από τα αντίστοιχα βρετανικά, στο βαθμό που συχνά η μεταξύ τους επικοινωνία ήταν ελάχιστη.

Η πολιτική εξέλιξη έγινε σχεδόν συνώνυμη με την πολιτική ταξινόμηση. Τα σημαντικότερα εξελικτικά έργα της περιόδου, το *Primitive Social Organization* (1962) του Elman Service και το *Evolution of Political Society* (1967) του Morton Fried, εστίασαν περισσότερο στην ταξινόμηση και περιγραφική πολιτικών φαινομένων παρά στις αιτίες που τα προκάλεσαν. Επίσης, τόνισαν περισσότερο τα ιδιαίτερα στοιχεία που χαρακτήριζαν τα διάφορα επίπεδα κοινωνικοπολιτικής ολοκλήρωσης παρά τους παράγοντες που πυροδότησαν την εξέλιξη από το ένα επίπεδο στο άλλο. Δεν έλειπαν οι θεωρίες που θα μπορούσαν να εξηγήσουν τις αιτίες των υπό εξέταση φαινομένων, αλλά αυτές προέρχονταν περισσότερο από την αρχαιολογία και λιγότερο από την πολιτισμική ανθρωπολογία. Μάλιστα, πολλοί διαπρεπείς αρχαιολόγοι ασχολήθηκαν, σε όλη την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, με τις διαδικασίες που υπεισέρχονταν στην εξέλιξη των κρατικών κοινωνιών. Οι δύο αυτές τάσεις, η αρχαιολογική και η πολιτισμική, οι οποίες αρχικά ακολουθούσαν παράλληλες πορείες, συνενώθηκαν στο *Origins of the State and Civilization* (1975) του Service. Αν και η πολιτική εξέλιξη παρέμεινε ένα «ανοικτό» πεδίο έρευνας, γρήγορα έπαψε να βρίσκεται στο επίκεντρο της αμερικανικής πολιτικής ανθρωπολογίας· τα θεωρητικά ρεύματα που στρέφονταν προς τη διαδικασία και τη λήψη των αποφάσεων δεν άργησαν να μεταφερθούν από την Αγγλία στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Η διαδικασία και η λήψη των αποφάσεων

Ο Max Gluckman, αντίθετα με την εθνογραφική πρακτική της εποχής του που εστίαζε συνήθως σε ομαδικές κανονιστικές αρχές και κοινωνικές δομές, είχε πειραματιστεί, σε ένα ανιχνευτικό επίπεδο, με την ανάλυση «καταστάσεων» που αφορούσαν σε μεμονωμένα άτομα. Προχωρώντας περαιτέρω το πείραμα αυτό, ο Victor Turner στο έργο του *Schism and Continuity in an African Society* (1957), παρακολούθησε την πορεία ενός ατόμου σε μια σειρά από κοινωνικά δράματα που φανέρωναν εντελώς αποκάλυπτα τους χειρισμούς κανόνων και αξιών σε προσωπικό και κοινοτικό επίπεδο. Η διαδικασία και η σύγκρουση, που βρίσκονταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των Gluckman και Leach, εμπλουτίστηκαν από τον Turner με ένα νέο στοιχείο: την ατομική λήψη αποφάσεων σε κρίσιμες καταστάσεις.

Η καθυστερημένη ανακάλυψη ότι ο κόσμος εντέλει «κινείται» συνοδεύτηκε από ένα ενθουσιώδες κύμα απόρριψης του δομολειτουργισμού, ανάλογο περίπου με εκείνο που είχε εξαφανίσει προσωρινά από το προσκήνιο τον εξελικτισμό στο γύρισμα του αιώνα. Η δομή και η λειτουργία έγιναν παρωχημένες έννοιες και αντικαταστάθηκαν από τη διαδικασία, τη σύγκρουση, τη φατρία, την πάλη και τη στρατηγική της χειραγώγησης. Σύμφωνα με την εύστοχη διατύπωση της Janet Bujra (1973: 43), «εκείνο που θεωρούσαν δεδομένο οι πρώτοι λειτουργιστές ήταν ότι η κοινωνική ενότητα ήταν η συνήθης κατάσταση των πραγμάτων, ενώ η σύγκρουση ήταν μια προβληματική κατάσταση που δεν μπορούσε εύκολα να ενσωματωθεί στο θεωρητικό τους πλαίσιο. Ωστόσο, πιο πρόσφατες έρευνες της πολιτικής συμπεριφοράς φανερώνουν ότι η σύγκρουση είναι ο κανόνας, ενώ η ύπαρξη της κοινωνικής ενότητας αποτελεί ένα ζήτημα περισσότερο δυσεπιλήθυμο». Το γεγονός ότι η σύγκρουση και η συμφωνία, η ενότητα και η διάσπαση μπορούν να αποτελούν τις δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος, όπως υπογραμμίζει ο Gluckman, ξεχάστηκε προσωρινά.

Η μετάβαση από τη θεωρία της δομής στη θεωρία της διαδικασίας συνοδεύτηκε από την παράλληλη διάλυση της επίπλαστης σταθερότητας που επέβαλε η αποικιοκρατία στην Αφρική. Με την ανάδυση των μεταποικιακών εθνών-κρατών, καθώς και την ενσωμάτωση των φυλετικών κοινωνιών σε ευρύτερους πολιτικούς οργανισμούς, ανέκυψαν νέα προβλήματα. Πλέον δεν μπορούσε η «πρωτόγονη» πολιτική να αντιμετωπί-

ζεται στο πλαίσιο ενός κλειστού συστήματος, ενώ η πιο στενή έννοια του πολιτικού συστήματος αντικαταστάθηκε από την ευρύτερη αντίληψη του κοινωνικοπολιτικού πεδίου. Από την άλλη, η εντατική μελέτη συγκεκριμένων καταστάσεων έφερε στο προσκήνιο την πιο περιορισμένη έννοια του πολιτικού στίβου, στον οποίο άτομα και πολιτικές ομάδες συναγωνίζονται για την ισχύ και την ηγεσία.

Αν και αρκετές από αυτές τις ιδέες συνενώθηκαν σε έργα όπως η *Εισαγωγή* που έγραψαν, ως επιμελητές του τόμου *Political Anthropology* (1966), οι Swartz, Turner και Tuden, καθώς και στο ομότιτλο βιβλίο του Balandier (1970), εντούτοις θα ήταν λάθος να αντιμετωπίσουμε τη διαδικαστική προσέγγιση ως μια ενιαία θεωρία με συνοχή. Πολλές εθνογραφικές μελέτες που απέδιδαν βαρύτητα στη διαδικασία εξακολουθούσαν να επικεντρώνονται στο πεδίο των κανόνων συμπεριφοράς και των θεσμών. Η θεωρητική προσέγγιση με βάση τη λήψη αποφάσεων, που συχνά αναφέρεται ως θεωρία της δράσης, αποτελούσε κατά κάποιον τρόπο μια ξεχωριστή υποδιαίρεση της λιγότερο συνεκτικής διαδικαστικής κατεύθυνσης.

Η διαδικαστική προσέγγιση άνοιξε το δρόμο για τη διεξαγωγή ενός διαλόγου ανάμεσα στις δύο πλευρές του Ατλαντικού, ενός διαλόγου που κατά την περίοδο άνθισης του δομολειτουργισμού ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, υποτονικός. Ηγετικές φυσιογνωμίες της αμερικανικής πολιτικής ανθρωπολογίας, όπως οι Marc Swartz και Ronald Cohen, που είχαν δείξει περιστασιακό μόνο ενδιαφέρον για την εξέλιξη ή την εξελικτική τυπολογία, συνενώθηκαν με τους βρετανούς ομολόγους τους, συμβάλλοντας στη δημιουργία ενός πραγματικά διεθνούς ρεύματος.

Γυναίκες, παγκόσμια συστήματα και τα όπλα των αδύναμων

Παρότι παλαιότερες οπτικές και θεωρητικές προσεγγίσεις εξακολούθησαν να βρίσκονται στο προσκήνιο σε όλη τη δεκαετία του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990, τρεις νέες δυναμικές τάσεις εμφανίστηκαν. Η πιο σημαντική ίσως εξέλιξη ήταν η εμφάνιση μιας διακριτά φεμινιστικής ανθρωπολογίας. Αν και αυτή δεν ήταν κατεξοχήν πολιτική, εντούτοις όλες σχεδόν οι συγγραφείς αυτού του πεδίου πραγματεύτηκαν τη σχετική δύναμη των γυναικών. Δεν ήταν μόνο η οικουμενική ανδρική κυριαρχία που τέθηκε υπό αμφισβήτηση, αλλά και άλλες ανθρωπολογικές παραδο-

χές, όπως το έμβλημα του Άνδρα-Κυνηγού ως γενικό μοντέλο της φυσικής εξέλιξης. Εκτός από τις αναμενόμενες διαπολιτισμικές στατιστικές συγκρίσεις, στο πλαίσιο της φεμινιστικής ανθρωπολογίας αναπτύχθηκαν δύο σημαντικές θεωρητικές σχολές – η μία ανέλυε την πολιτισμική κατασκευή του κοινωνικού φύλου, ενώ η άλλη, βασισμένη στη μαρξιστική θεωρία, εξέταζε την ιστορική εξέλιξη της ιεράρχησης των φύλων. Πιο πρόσφατα, οι μεταμοντέρνες επιρροές μετατόπισαν εκ νέου το σημείο εστίασης των φεμινιστικών σπουδών από την ενασχόληση με την ανδρική κυριαρχία στην ανάλυση της ταυτότητας και των τρόπων με τους οποίους η εξουσία διαποτίζει περίτεχνα κάθε πτυχή του πολιτισμού και του λόγου.

Ο Eric Wolf στο βιβλίο του *Europe and the People Without History* (1982) (*Η Ευρώπη και οι λαοί χωρίς ιστορία*) έφερε στο προσκήνιο της ανθρωπολογίας τη θεώρηση του παγκόσμιου συστήματος και τη λεγόμενη θεωρία της εξάρτησης. Σύμφωνα με τον Wolf, όλοι, ή κατ' ουσία όλοι, οι πολιτισμοί μπορούν να κατανοηθούν μόνο σε σχέση με την επέκταση του ευρωπαϊκού καπιταλισμού κατά τους τελευταίους αιώνες. Μια άλλη νέα τάση, στενά συνυφασμένη με την παραπάνω άποψη, ήταν ότι πολλοί ερευνητές άρχισαν να αντιδρούν στην προσέγγιση των ιθαγενών ως θυμάτων – η οποία επικεντρωνόταν στην καταστροφή που επέφερε στους γηγενείς πολιτισμούς (cultures) η εξάπλωση του δυτικού πολιτισμού (civilization)⁴ – υπογραμμίζοντας πλέον τους τρόπους με τους οποίους οι αυτόχθονες λαοί αντιστάθηκαν, συχνά δε αρκετά ευφάνταστα, στο επικυρίαρχο κράτος, είτε για να διατηρήσουν την ομαδική τους ταυτότητα είτε για να δημιουργήσουν γι' αυτούς τους ίδιους κάποιους θύκους ανεξαρτησίας και υπερηφάνειας. Ο πολιτικός επιστήμονας James Scott στο έργο του *Weapons of the Weak* (1985) (*Τα όπλα των αδύναμων*) έδειξε πώς οι αγρότες αντιστέκονται – με το κουτσομπολιό, τη συκοφαντία, τους εμπρησμούς και την κλοπή – στην περιθωριοποίηση που επιφέρει η καπιταλιστική αγροτική οικονομία μεγάλης κλίμακας.

4. Το κείμενο αυτό ακολουθεί τις προτάσεις της Δ. Γκέφου-Μαδιανού για την απόδοση των αγγλικών όρων culture ως πολιτισμός και civilization ως Πολιτισμός, με την παράθεση του αγγλικού όρου, όπου μπορεί να προκύψει σύγχυση. Για τη σχετική επιχειρηματολογία, βλέπε Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και εθνογραφία. Από τον εθνογραφικό ρεαλισμό στην πολιτισμική κριτική* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999), σσ. 40-48. Εξάλλου, η απόδοση του όρου culture ως «πολιτισμός» έχει πλέον καθιερωθεί στην ελληνική ανθρωπολογική βιβλιογραφία, ενώ συγγραφείς άλλων επιστημονικών κλάδων συχνά προτιμούν τον όρο «κουλτούρα». (Σ.τ.Ε.)

Μεταμοντερνισμός και παγκοσμιοποίηση

Η δεκαετία του 1980 και μεγάλο μέρος της δεκαετίας του 1990 ήταν μια περίοδος αναβρασμού για την ανθρωπολογία. Στο πλαίσιο της λεγόμενης «κρίσης της αναπαράστασης», οι εκπρόσωποι της κριτικής θεωρίας αμφισβήτησαν πολλές από τις θεμελιώδεις θέσεις της ανθρωπολογικής έρευνας και βιβλιογραφίας. Κλασικά έργα των Boas, Malinowski και Radcliffe-Brown υποβάλλονταν σε μια ενδελεχή και διόλου κολακευτική διερεύνηση, προσάπτοντάς τους την κατηγορία ότι ήταν διαποτισμένα με ανομολόγητο υποκειμενισμό, αποικιοκρατικό πνεύμα και δυτικές προκαταλήψεις. Παράλληλα, ο μεταμοντερνισμός απέρριπτε τις ανθρωπολογικές υποθέσεις και αξίες που εκπορεύονταν από το Διαφωτισμό, αποκηρύσσοντας όλες τις μεγάλες θεωρίες, όπως και τις επιστημονικές αξιώσεις της ανθρωπολογίας. Οι μεταμοντερνιστές, αντλώντας την έμπνευση και το λεξιλόγιό τους από τη γαλλική φιλοσοφία και τις λογοτεχνικές σπουδές, επιδίωξαν να αποκαταστήσουν τον περιθωριοποιημένο λόγο του «υπάλληλου (subaltern) άλλου». Η διαμάχη ανάμεσα στους μεταμοντέρνους και τους παραδοσιακούς ανθρωπολόγους δίχασε τον κλάδο, διαχώρισε τις ακαδημαϊκές κοινότητες, ενώ οδήγησε και σε αντιπαραθέσεις για την ανάληψη της επιμέλειας των σημαντικότερων περιοδικών. Στις αρχές του 21ου αιώνα, φαίνεται να αναδύεται ένα είδος νέας σύνθεσης, στην οποία επιλεγμένες μεταμοντέρνες αντιλήψεις αξιοποιούνται σε ένα έντονα εμπειρικό πλαίσιο. Για την πολιτική ανθρωπολογία, η επανεννοιολόγηση της φύσης της εξουσίας από τον Michel Foucault και άλλους θεωρητικούς δημιούργησε την ανάγκη για νέους τρόπους έρευνας και ανάλυσης.

Η παγκοσμιοποίηση, μολονότι πρόσφατα άρχισε να απασχολεί τις ανθρωπολογικές μελέτες, ενδέχεται να έχει ακόμη μεγαλύτερο αντίκτυπο απ' ό,τι ο μεταμοντερνισμός. Η αυξανόμενη ροή εμπορικών, χρηματοοικονομικών και πολιτισμικών αγαθών, ιδεών και ανθρώπων, απόρροια της προηγμένης τεχνολογίας των επικοινωνιών και των ταξιδιών, καθώς και της παγκόσμιας διάδοσης του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού, επιβάλλει ριζικές αναθεωρήσεις στις ανθρωπολογικές έννοιες του πολιτισμού, της εντοπιότητας, της κοινότητας και της ταυτότητας. Οι τοπικές και περιφερειακές προσαρμογές σ' αυτές τις ροές, όπως και οι αντιστάσεις εναντίον τους, άρχισαν ήδη να αποτελούν το υλικό μιας νέας πολιτι-

κής ανθρωπολογίας. Η εξουσία σε έναν παγκοσμιοποιημένο κόσμο χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη διάχυση, αλλά και συνάμα μεγάλη συγκέντρωση σε τοπικό επίπεδο, καθώς η λήψη των αποφάσεων υφίσταται ταυτόχρονα μια ανοδική μετατόπιση (από τα κράτη στις πολυεθνικές επιχειρήσεις και την Παγκόσμια Τράπεζα) και μια καθοδική μετατόπιση προς μη κυβερνητικές και εθνοτικές οργανώσεις που λειτουργούν στο επίπεδο της κοινότητας.

Αν και οι προκλήσεις του μέλλοντος θα είναι σημαντικές για την πολιτική ανθρωπολογία, ευελπιστώ το βιβλίο αυτό να καταστήσει σαφές ότι αυτός ο υποκλάδος της ανθρωπολογίας στηρίζεται σε σταθερές βάσεις.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

Kurtz, Donald V. *Political Anthropology: Paradigms of Power* (Boulder, Colo.: Westview, 2001). Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τον όρο «παράδειγμα» με την έννοια του γενικού πλαισίου δράσης και της στρατηγικής μιας ερευνητικής κοινότητας σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο. Η γενική αυτή επισκόπηση υιοθετεί μια προσέγγιση της πολιτικής ανθρωπολογίας επί τη βάση διαφόρων επιστημονικών παραδειγμάτων, μεταξύ των οποίων ο δομολειτουργισμός, η διαδικαστική θεωρία, η πολιτική οικονομία, η πολιτική εξέλιξη και ο μεταμοντερνισμός.

McGlynn, Frank, και Arthur Tuden, (επιμ.) *Anthropological Approaches to Political Behavior* (Pittsburgh, Pa.: University of Pittsburgh Press, 1991). Η συλλογή αυτή που περιέχει 16 δοκίμια από το περιοδικό *Ethnology* προορίζεται ως συμπληρωματικό ανάγνωσμα στην αίθουσα διδασκαλίας. Τα δοκίμια προέρχονται από διαφορετικές περιόδους της ιστορίας της πολιτικής ανθρωπολογίας και εκπροσωπούν ένα ευρύ φάσμα πολιτισμών.

Vincent, Joan. *Anthropology and Politics: Visions, Traditions, and Trends* (Tucson: University of Arizona Press, 1990). Μια διεξοδική και εμβριθής ιστορία της πολιτικής ανθρωπολογίας από τον 19ο αιώνα ως το 1990. Η Vincent απορρίπτει ως εθνοκεντρική τη γενεαλογική μέθοδο που επιχειρεί να παρακολουθήσει την πορεία του κλάδου μέσω ενός οικογενειακού δέντρου. Η συγγραφέας προσπαθεί να μην παραλείψει σχεδόν κανέναν από όσους έχουν γράψει σχετικά με το συγκεκριμένο αντικείμενο. Τα αποτελέσματα, αν και ενίοτε παρουσιάζουν δυσκολίες, εντούτοις είναι εντυπωσιακά.

Vincent, Joan, (επιμ.) *The Anthropology of Politics: A Reader in Ethnography, Theory and Critique* (Malden, Mass.: Blackwell, 2002). Η επιμελήτρια, η οποία επέλεξε ως πρώτο δοκίμιο της ανθολογίας ένα κείμενο που πραγματεύεται το Διαφωτισμό ως ηγεμονικό σύστημα της δυτικής σκέψης που έχει διαποτίσει την εξέλιξη της πολιτικής ανθρωπολογίας, αφιερώνει την πρώτη ενότητα στους συγγραφείς του Διαφωτισμού. Τα 35 δοκίμια που ακολουθούν ταξινομούνται ως εξής: κλασικές μελέτες, μελέτες για τον ιμπεριαλισμό και την αποικιοκρατία, τωρινή περίοδος της «κοσμοπολιτικής».

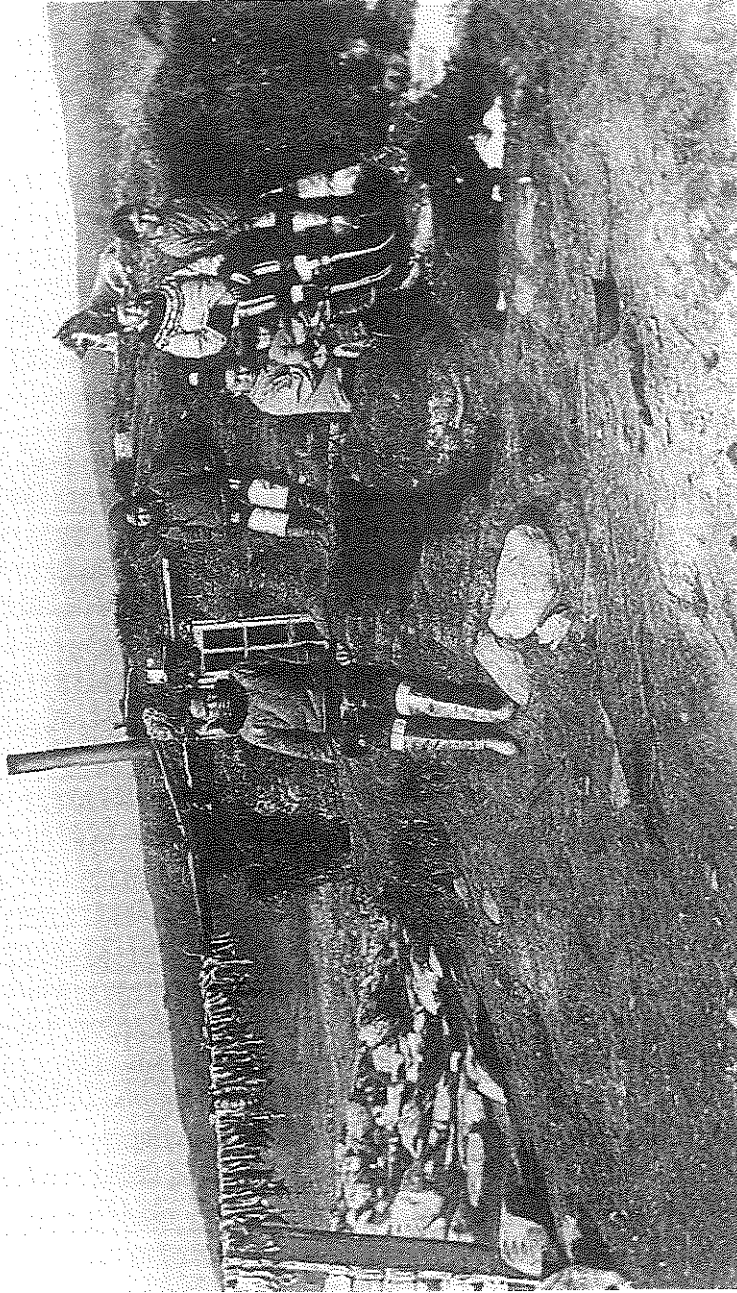
Wolf, Eric R. *Pathways of Power: Building an Anthropology of the Modern World* (Μπέρκλεϋ: University of California Press, 2001). Ο αποθανών το 1999 συγγραφέας υπήρξε μια από τις εξέχουσες φυσιογνωμίες της ανθρωπολογίας κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα. Η άνω των 40 ετών ερευνητική και συγγραφική του δραστηριότητα είχε ως κεντρικό θέμα τη στενή σύνδεση πολιτισμού και εξουσίας. Η εν λόγω συλλογή, καλύπτοντας όλο το εύρος των γραπών του, αφήνει να φανεί η πλήρης εξέλιξη των ιδεών του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΤΥΠΟΙ ΠΡΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Κανένας ανθρωπολόγος δεν είναι πιο εκτεθειμένος στην κατηγορία της προχειρότητας από αυτόν που τολμά να προβεί σε ταξινομήσεις. Όποια γενίκευση κι αν γίνει, πάντα θα βρεθεί κάποιος ερευνητής που θα διαμαρτυρηθεί: «Μα στην τάδε ή τη δείνα φυλή αυτό γίνεται διαφορετικά». Με αυτή την έννοια είναι βάσιμο να ισχυριστούμε ότι σε κάθε τυπολογία κοινωνικών συστημάτων αφθονούν τα παραδείγματα φυλών που δεν ταιριάζουν στο μοντέλο. Ο βρετανός ανθρωπολόγος Edmund Leach (1961) επιτίμησε κάποτε όλες τις προσπάθειες ανθρωπολογικής ταξινόμησης, υποβιβάζοντάς τις στο επίπεδο της απλής συλλογής πεταλούδων, με το σκεπτικό ότι οι προκύπτουσες τυπολογίες δεν είχαν μεγαλύτερη αξία απ' ό,τι, για παράδειγμα, η ομαδοποίηση των μπλε πεταλούδων. Η σύγχρονη μεταμοντέρνα θεωρία είναι ακόμη πιο εχθρική απέναντι στην ταξινόμηση, θεωρώντας ότι αυτή δεν αποτελεί παρά έναν επιβεβλημένο από το Διαφωτισμό ορθολογικό καταναγκασμό που υπαγορεύει την επιστημονική κατάταξη των πάντων. Στο χώρο της κριτικής στην αναπτυξιακή βοήθεια είναι επίσης πολυάριθμα τα έργα που έχουν απορρίψει την ταξινόμηση με την κατηγορία ότι αποτελεί ένα μέσο με το οποίο η ηγεμονική Δύση επιβάλλει την εξουσία της στις προσδιοριζόμενες ομάδες. Εξάλλου, ούτε οι τρέχουσες τάσεις στη θεωρία της παγκοσμιοποίησης δεν βλέπουν με μεγαλύτερη συμπάθεια τις παραδοσιακές τυπολογίες, καθώς τονίζουν περισσότερο τη ρευστότητα, την υβριδικότητα και την αλλαγή παρά τις στατικές δομές που προκύπτουν από τα συστήματα ταξινόμησης.

Παρ' όλ' αυτά, η ταξινόμηση έχει βρεθεί στο επίκεντρο της έρευνας από τις απαρχές της πολιτικής ανθρωπολογίας: πράγματι, το θεμελιώδες

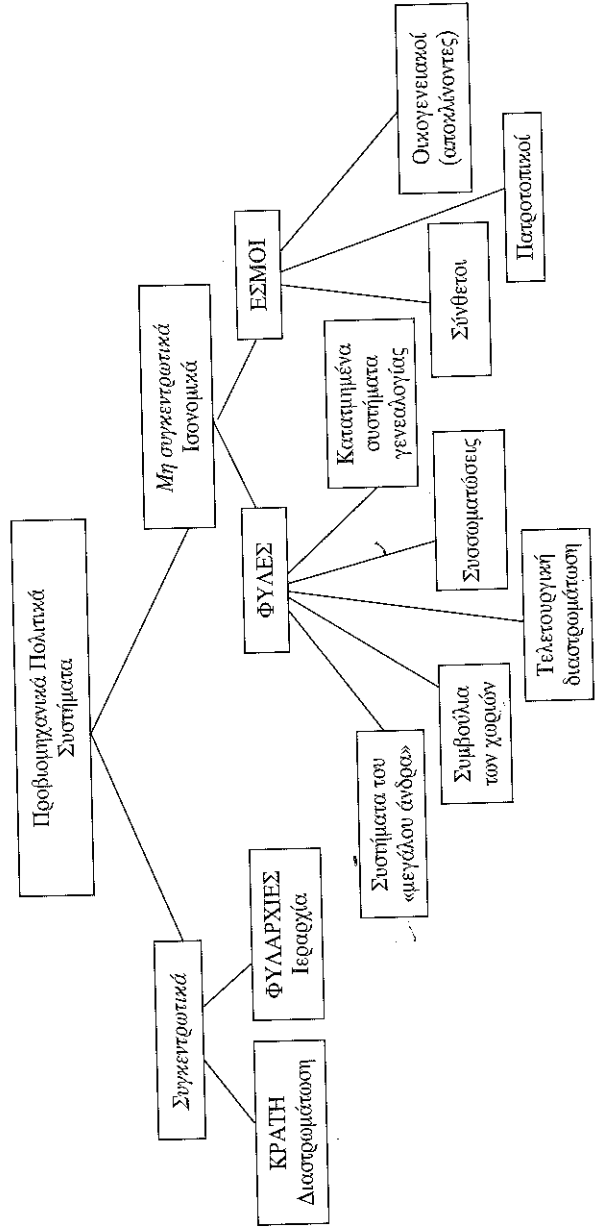
Η παραδοσιακή κοινωνία των Εσσιμίων απαιτεί όταν από οικογένειες και ισονομικές ομάδες γυναικών-τροφοσυλλεκτών που παρουσιάζαν διακρίσεις στο μέγεθος τους ανάλογα με την εποχική διαθεσιμότητα της τροφής. Με την ευγενική παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (ΗΠΑ).

βιβλίο του χώρου, το *African Political Systems* (1940) των Fortes και Evans-Pritchard, ξεκινάει με μια τυπολογία. Τα περισσότερα εισαγωγικά εγχειρίδια πολιτισμικής ανθρωπολογίας εξακολουθούν να χρησιμοποιούν τους κλασικούς προσδιορισμούς: εσμός-φυλή-φυλαρχία-κράτος. Η υπαγωγή όλων αυτών των επιμέρους κατηγοριοποιήσεων σε υπεργενικευμένες ταμπέλες όπως «εθνοτικός» και «έθνος» μπορεί πλέον να θεωρείται ορθότερη από πολιτική άποψη, ωστόσο υπάρχουν αμφιβολίες για το κατά πόσο συνιστά πραγματική βελτίωση.

Η πραγματικότητα είναι ότι ανεξάρτητα από τους προσδιορισμούς και τις διαφοροποιήσεις που μπορούν να γίνουν, λίγοι θα είναι αυτοί που θα μείνουν απολύτως ικανοποιημένοι· αυτό είναι αναμενόμενο όταν ένα ιστορικά μοναδικό φαινόμενο, όπως η κοινωνία, συρρικνώνεται σε μια σειρά εύτακτων κατηγοριών. Παρ' όλα αυτά, από το 1940 ως το 1980 δημιουργήθηκε ένα σύστημα ταξινόμησης που κέρδισε τη γενική αποδοχή στο επίπεδο της ορολογίας, παρέχοντας ένα κοινό λεξιλόγιο για τον προσδιορισμό της πολιτικής διαφοροποίησης. Η διαπολιτισμική σύγκριση αυτού του ταξινομικού μοντέλου (Σχήμα 2.1) με τις πραγματικότητες στο πεδίο το έχει ως έναν ορισμένο βαθμό δικαιώσει. Βασίζεται σε κριτήρια που αφορούν στα μέσα πολιτικής ενοποίησης, στην πρόσβαση σε ηγετικές θέσεις και στις μεθόδους ομαδικής λήψης αποφάσεων. Οι Allen Johnson και Timothy Earle (2000: 36) εκτόνησαν πρόσφατα μια διαφορετική, και από πολλές απόψεις βελτιωμένη, ταξινομική μέθοδο που ορίζει ως βασικές κοινωνικο-οικονομικές βαθμίδες την οικογενειακή ομάδα, την τοπική ομάδα και την περιφερειακή πολιτειακή οντότητα, διακρίνοντας σε κάθε τάξη υποκατηγορίες (ακέφαλη τοπική ομάδα, εδαφική κοινότητα με αρχηγό έναν «μεγάλο άνδρα», φυλαρχία). Ωστόσο, ακόμη και μια τυπολογία τόσο πρόσφατη όσο αυτή συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με τους κλασικούς προσδιορισμούς.

Η ταξινόμηση είναι εφικτή, γιατί μια κοινωνία δεν είναι απλώς ένα άθροισμα μεμονωμένων ανθρώπων, όπως ένα σπίτι δεν είναι μόνο ένα συνονθύλευμα από ξύλα, τούβλα και καρφιά. Δύο σπίτια που κατασκευάζονται με διαφορετικά υλικά, αλλά με το ίδιο αρχιτεκτονικό σχέδιο θα μοιάζουν προφανώς περισσότερο απ' ό,τι δύο σπίτια που κατασκευάζονται με τα ίδια υλικά αλλά με πολύ διαφορετικά σχέδια (όπως είναι λ.χ. ένα σπίτι στην πόλη και ένα σπίτι σε αγρόκτημα). Ομοίως δεν περιμένουμε να συναντήσουμε την ίδια αρχιτεκτονική στην αρκτική και την τροπική ζώνη ή στην ποιμενική κοινωνία των αφρικανών Νούερ (Nuer) και την

Σχήμα 2.1: Προβιομηχανικά Πολιτικά Συστήματα

Πηγές: Eisenstadt 1959; Fried 1967; Service 1971.

βιομηχανοποιημένη κοινωνία των σύγχρονων Σουηδών. Εν ολίγοις, ένα στίπι ορίζεται με βάση τις συστημικές ιδιότητές του, όχι τα συστατικά μέρη του, ενώ το εν λόγω σύστημα επηρεάζεται από το φυσικό περιβάλλον του και το επίπεδο της τεχνολογίας των ανθρώπων που το σχεδίασαν.

Αυτή η αναλογία μπορεί εύκολα να οδηγήσει σε διαστρεβλώσεις, ωστόσο μας βοηθά να έχουμε κατά νου αυτή την ιδέα, όταν καταπιανόμαστε με οποιονδήποτε τύπο ανθρωπολογικής ταξινόμησης. Ποιο θα μπορούσε να είναι το κοινό κριτήριο που θα μας επέτρεπε να εντάξουμε στην ίδια πολιτική κατηγορία (των εσμών) τους παραδοσιακούς Βουσιμάνους που ζουν στην έρημο Καλαχάρι της Αφρικής και τους Ινδιάνους Σοσόν (Shoshone) που ζούσαν τον 19ο αιώνα στην πολιτεία της Γιούτας (Utah) της Αμερικής; Είναι η παραδοχή ότι η προσαρμογή των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών σε άνυδρο περιβάλλον προάγει ορισμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά, όπως η δημιουργία ομάδων που χαρακτηρίζονται από σχέσεις ισονομίας, η απουσία επίσημης ηγεσίας, καθώς και από ένα σύστημα οικονομικών συναλλαγών που βασίζεται στην ισοδιανομή. Αν και οι σχέσεις ανάμεσα στα επιμέρους στοιχεία του συστήματος είναι αναμφισβήτητα αιτιώδεις, εντούτοις ο ακριβής προσδιορισμός του τρόπου με τον οποίο ένα στοιχείο του συστήματος επιφέρει κάποιο άλλο παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες απ' ό,τι θα περίμενε κανείς. Μπορεί άραγε το άνυδρο περιβάλλον και η συνακόλουθη έλλειψη τροφής και νερού να επιφέρουν χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες και, ως εκ τούτου, έναν ευέλικτο τύπο κοινωνικής οργάνωσης που συγκροτείται στη βάση της μικρής ομάδας; Ενδεχομένως. Ενώ όμως συνήθως η αιτία αντιμετωπίζεται ως ενεργή παράμετρος, το περιβάλλον, θα μπορούσαμε να πούμε, απλώς και μόνο υπάρχει. Επιπροσθέτως, η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία και το περιβάλλον είναι σχέση συνεχούς ανάδρασης: οι άνθρωποι όχι μόνο προσαρμόζονται στον περίγυρό τους, αλλά επίσης τροποποιούν το φυσικό και κοινωνικό τους περιβάλλον, για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους. Με άλλα λόγια, όταν ταξινομεί κανείς κοινωνικά συστήματα, είναι συχνά πιο εποικοδομητικό να λαμβάνει υπόψη του τις δομικές σχέσεις, με την έννοια ότι ένα στοιχείο λογικά συνεπάγεται ένα άλλο. Επομένως, χρήσιμη τυπολογία είναι εκείνη που περιγράφει συστήματα – δηλαδή μονάδες που τα επιμέρους στοιχεία τους είναι τόσο δομικά αλληλένδετα μεταξύ τους που μας επιτρέπουν από τον προσδιορισμό ενός στοιχείου να προβλέψουμε κάποια άλλα.

Πίνακας 2.1: Προβιομηχανικά Πολιτικά Συστήματα: Μια εξελικτική τυπολογία.

		Μη συγκεντρωτικά		Συγκεντρωτικά	
		Επιός		Κράτος	
		Φυλή		Φυλαρχία	
Τύπος επιβίωσης	Κινητή-προφυλλογή: ανάτακτη ή μικρή εξημέωση ζώων και καλλιέργεια φυτών	Εκτατική γεωργία (χρυσευτική) και κτηνοτροφία	Εκτατική γεωργία: εντατική αλιεία	Εκτατική γεωργία	Εκτατική γεωργία
Τύπος ηγεσίας	Άνθρωποι και περιστασιακοί ηγέτες: μπορεί να υπάρχει ως αρχηγός που λειτουργεί ως δικτατορής στην ομαδική λήψη αποφάσεων	Χαρακτηριστικός αρχηγός με μηδισμένη εξουσία, αλλά με κάποια ταφένια ως προς την ομαδική λήψη αποφάσεων	Χαρακτηριστικός αρχηγός με περιορισμένη εξουσία που βασίζεται στη χορήγηση προνομίων στους οπαδούς του	Χαρακτηριστικός αρχηγός με περιορισμένη εξουσία που βασίζεται στη χορήγηση κοινωνικής κατανομής βάσει της κοινωνικής θέσης	Κυρίαρχος ηγέτης που υποστηρίζεται από μια αριστοκρατική γραφειοκρατία
Τύπος και σημεία της συγγένειας	Λιμπαλευτική συγγένεια, διαφοροποιημένη χρήση των συγγενικών σχέσεων ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση των εσών	Η μονογονεϊκή συγγένεια (πατρογονική ή μητρογονική) μπορεί να αποτελεί τη βασική δομή της κοινωνίας	Μονογονεϊκή και σε μικρό βαθμό αμφιλευτική ιεραρχία των ομάδων γραμμικής κατανομής βάσει της κοινωνικής θέσης	Μονογονεϊκή και σε μικρό βαθμό αμφιλευτική ιεραρχία των ομάδων γραμμικής κατανομής βάσει της κοινωνικής θέσης	Το κράτος απαιτεί υπερό-συγγενικούς δεσμούς αφοσίωσης ή πρόσβαση στην εξουσία βασίζεται σε ιεραρχημένες συγγενικές ομάδες, μονογονεϊκές ή αμφιλευτικές
Κυριότερα μέσα κοινωνικής επαύτησης	Εξ αγχιστείας σχέσεις ενδόνου μεγάλες ομάδες: οι εσμοί ενδόνου στη βάση της συγγένειας και της οικογένειας: οικονομική αλληλεξάρτηση στη βάση της αμοιβασιότητας	Πατριλεϊκές συσπειρώσεις που εδράζονται στη συγγένεια, τις οικιοθελικές συσπειρώσεις και τις ηλικιακές ομάδες	Η αφοσίωση στον αρχηγό, οι ιεραρχημένες γενεαλογικές γραμμές και οι οικιοθελικές συσπειρώσεις αποτελούν τα μέσα κοινωνικής εννοποίησης	Η αφοσίωση στον αρχηγό, οι ιεραρχημένες γενεαλογικές γραμμές και οι οικιοθελικές συσπειρώσεις αποτελούν τα μέσα κοινωνικής εννοποίησης	Οι δεσμοί αφοσίωσης απέναντι στο κράτος υπερτερούν έναντι όλων των άλλων δεσμών που αναπτύσσονται στις χαμηλότερες βαθμίδες: εννοποίηση μέσω του εμπορίου και της εξειδίκευσης των λειτουργιών
Πολιτική διαδοχή	Για τον αρχηγό μπορεί να ισχύει η κληρονομική διαδοχή, ωστόσο η παραγματική ηγεσία ανατίθεται σε εκείνους που διαθέτουν ειδικές γνώσεις ή ικανότητες	Δεν υπάρχουν επίσημα μέσα πολιτικής διαδοχής	Η θέση του αρχηγού δεν είναι άμεσα κληρονομική, όμως αυτός πρέπει να προέρχεται από μια υψηλόβαθμη γενεαλογική γραμμή	Άμεση κληρονομική διαδοχή του κληράχου ηγείτ: συνεχώς αυξανόμενοι διορισμοί γραφειοκρατικών στελεχών	Ανάδοχη που βασίζεται στην επίσημη επιβολή φόρου υποτέλειας και ή φορολογικών εισφορών: αρχοί και εμπόριο
Κυριότεροι τύποι οικονομικής συναλλαγής	Αμοιβασιότητα	Αμοιβασιότητα: το εμπόριο μπορεί να είναι πιο αναπτυγμένο απ' ό,τι στους εσμούς	Ανάδοχη που γίνεται από τον αρχηγό: αμοιβασιότητα στις χαμηλότερες βαθμίδες	Ανάδοχη που γίνεται από τον αρχηγό: αμοιβασιότητα στις χαμηλότερες βαθμίδες	Ανάδοχη που γίνεται από τον αρχηγό: αμοιβασιότητα στις χαμηλότερες βαθμίδες
Κανονική διασφραμίωση	Ισονομία	Ισονομία	Ιεραρχικές βαθμίδες (όσο σε ατομικό επίπεδο όσο και ως προς τις γενεαλογικές γραμμές)	Κοινωνικές τάξεις (κυρίαρχων με τη μορφή κληρονομητών-καθ'εξουσίαν)	Κοινωνικές τάξεις (κυρίαρχων με τη μορφή κληρονομητών-καθ'εξουσίαν)
Εθνογένεα	Μικρή ή μηδενική αίσθηση ατομικής ιδιοκτησίας	Κοινωνικοσύνη γης και ζώων (σε επίπεδο της γενεαλογικής γραμμής ή του κλάου)	Κοινωνικοσύνη της γης σε επίπεδο της γενεαλογικής γραμμής, αλλά έντονη αίσθηση ατομικής κατανομής τίτλων, ονομάτων, προνομίων, τελετουργικών, τεχνουργημάτων κ.λπ.	Αίτηση της ατομικής και της κρατικής ιδιοκτησίας σε βάρος της κοινωνικοσυγγένειας	Αίτηση της ατομικής και της κρατικής ιδιοκτησίας σε βάρος της κοινωνικοσυγγένειας
Δίκαιο και νόμιμος έλεγχος της βίας	Απουσία επίσημων νόμων ή ποινών-το δίκαιο στη χρήση βίας ανήκει από κοινού στην ομάδα	Απουσία επίσημων νόμων ή ποινών-το δίκαιο στη χρήση βίας ανήκει στη γενεαλογική γραμμή, στο κλάο, τη συσπειρώση	Μπορεί να υπάρχουν άτυποι νόμοι και συγκεκριμένες ποινές για την παραβίαση των ιερών απαγορεύσεων: ο αρχηγός έχει περιορισμένο δικαίωμα προσφυγής στον φυσικό καταναγκασμό	Επίσημο πλαίσιο νόμων και ποινών-το κράτος έχει κατ'εξουσίαν αποκλειστικότητα τη δικαιοδοσία στη χρήση φυσικής βίας	Επίσημο πλαίσιο νόμων και ποινών-το κράτος έχει κατ'εξουσίαν αποκλειστικότητα τη δικαιοδοσία στη χρήση φυσικής βίας
Θρησκεία	Απουσία ιερατείου ή κατ'επάγγελμα θρησκευτικών λειτουργιών-στικονισμός	Στικονισμός: ιδιαίτερη σημασία στις μητρικές τελετουργίες, διαβατήριες τελετές που ενδόνου τις γενεαλογικές γραμμές	Υποτέλειες επίσημο ιερατείο: ιεραρχική προγονολατρεία θρησκεία	Κατ'επάγγελμα ιερατείο που παίζει στο κράτος ιερή νομιμότητα	Κατ'επάγγελμα ιερατείο που παίζει στο κράτος ιερή νομιμότητα
Πρόσφατα και σύγχρονα παραδείγματα	Βουσιόνοι [Kungu] (Αφρική) Πυγμαίοι (Αφρική) Ινουίτ [Inuit] (Καναδάς, Αλάσκα) Σοσόν [Shoshone] (ΗΠΑ)	Κπέλε [Kpelle] (Δ. Αφρική) Γουονιάμοι [Yanomamo] (Βραζιλία, Βενεζουέλα) Νουέι [Nué] (Σουδάν) Σαϊέν [Cheyenne] (ΗΠΑ)	Προ-αποικιοκρατική Χαβήν Κοκκαϊνά [Kwakiutl] (Καναδάς) Τυκόνια (Πολωνία) Νταγκούι [Dagurs] (Μογγολία)	Αγκάλε (Ουγκάντα) Τζίμα (Αιθιοπία) Κασάρι [Kashari] (Ινδία) Βόλα (Αφρική)	Αγκάλε (Ουγκάντα) Τζίμα (Αιθιοπία) Κασάρι [Kashari] (Ινδία) Βόλα (Αφρική)
Ιστορικά και προϊστορικά παραδείγματα	Σχεδόν όλες οι κοινωνίες της παλαιολιθικής εποχής	Ιρονέοι (ΗΠΑ) Κολάδτι Ουέινα (Μεξικό) 1500-1000 π.Χ.	Ασάνι, Μπενάν, Δαχολέ (πρό της αποικιοκρατίας) Παρθιαίοι των σκουαζικών τυμπέδων	Προ-αποικιοκρατικό Ζουλού (Αφρική) Αζτέκοι (Μεξικό) Τυκός (Περού) Σουμέριοι (Ιράν)	Προ-αποικιοκρατικό Ζουλού (Αφρική) Αζτέκοι (Μεξικό) Τυκός (Περού) Σουμέριοι (Ιράν)

Πηγή: Abrahamson 1969; Carniero 1970; Eisenstadt 1959; Fried 1967; Levinson και Malone 1980; Lomax και Arensburg 1977; Service 1971.

Ωστόσο, αυτό που πρέπει να υπογραμμιστεί ιδιαίτερα είναι ότι οι αλληλεξαρτήσεις των κοινωνικών χαρακτηριστικών –επί παραδείγματι, η σύνδεση των φυλαρχιών με τη μονογραμμική συγγένεια– μας δίνουν μόνο στατιστικές πιθανότητες. Επιστρέφοντας στο συσχετισμό του σπιτιού, θα λέγαμε ότι αν και είναι απολύτως θεμιτό να κατατάξουμε σε μια κοινή κατηγορία τις αγροικίες, ωστόσο θα πρέπει να περιμένουμε ότι διάφορα επιμέρους στοιχεία θα παρουσιάζουν τεράστια διαφοροποίηση εντός του ίδιου αρχιτεκτονικού τύπου. Σε αντιδιαστολή με τις αυστηρά υλιστικές θεωρίες του πολιτισμού, το περιβάλλον και η τεχνολογία δεν φαίνεται να καθορίζουν τόσο την κοινωνική δομή και ιδεολογία όσο να περιορίζουν το εύρος των δυνατοτήτων.

Στον Πίνακα 2.1 φαίνονται ορισμένα από τα κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά που μπορούν εύλογα να συνδεθούν με κάθε μείζονα τύπο πολιτικού συστήματος. Κάθε διάγραμμα αυτού του είδους πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη. Καταρχάς, δεν θα πρέπει κανείς να περιμένει ότι μια κοινωνία μπορεί να συμπίπτει απόλυτα με όλα τα χαρακτηριστικά του τύπου στον οποίο ανήκει, όπως δεν θα περίμενε κανείς να ανακαλύψει έναν απολύτως μέσο αμερικανό άνδρα που έχει ύψος γύρω στο 1,55, είναι 39 ετών και έγγαμος, έχει κάποια πανεπιστημιακή μόρφωση χωρίς όμως να διαθέτει πτυχίο, και κερδίζει 37.057 δολ. ετησίως (Στατιστική Υπηρεσία των ΗΠΑ, απογραφή του 2002). Δεύτερον, αυτό που πραγματικά φαίνεται στο συγκεκριμένο διάγραμμα είναι η πολιτισμική πολυπλοκότητα. Κατά συνέπεια, το γεγονός ότι οι βασικές κατηγορίες που χρησιμοποιούνται είναι εσμός, φυλή, φυλαρχία και κράτος, δεν πρέπει να μας οδηγήσει αναγκαστικά στο συμπέρασμα ότι η πολιτική αποτελεί τον πιο καθοριστικό παράγοντα αυτών των κοινωνιών· αν το παρόν βιβλίο αφορούσε στα συστήματα συγγένειας, οι κατηγορίες θα μπορούσαν κάλλιστα να είναι: διπλογραμμικό, πατρογραμμικό, μητρογραμμικό και αμφιπλευρικό σύστημα συγγένειας. Τρίτον, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι ορισμένα χαρακτηριστικά μπορούν να είναι καλύτεροι δείκτες πρόβλεψης από άλλα. Από στατιστική άποψη, ο πιο σημαντικός δείκτης του διαγράμματος είναι η *πληθυσμιακή πυκνότητα* (η οποία δεν συμπεριλαμβάνεται καθώς από τον εσμό ως το κράτος θεωρείται αυτονόητη η αύξηση της πληθυσμιακής πυκνότητας). Τέταρτον, ένα διάγραμμα αυτού του είδους, εκ φύσεως και μόνο, υποδηλώνει εμμέσως ότι καθένας από αυτούς τους τύπους είναι εντελώς διαφορετικός από

τους άλλους, ενώ στην πραγματικότητα σχηματίζουν σημεία ενός συνεχούς. Πέμπτον, δεν θα πρέπει να θεωρείται ότι σε μια υψηλότερη βαθμίδα πολιτισμικής πολυπλοκότητας έχουν εκλείψει όλα τα χαρακτηριστικά των χαμηλότερων βαθμίδων (η αμοιβαιότητα, φέρ' ειπείν, είναι ένα σημαντικό μέσο ανταλλαγής σε όλες τις κοινωνίες), αλλά και ούτε ότι η πολιτισμική πολυπλοκότητα προκύπτει απλώς από την προσθήκη νέων στοιχείων (ενώ τα αμφιπλευρικά συστήματα συγγένειας εμφανίζονται τόσο στις πιο απλές όσο και στις πιο σύνθετες βαθμίδες, στις μεσαίες βαθμίδες αντικαθίστανται από τα μονογραμμικά συστήματα). Τέλος, θα πρέπει να γίνει μια ειδική αναφορά στη θρησκεία. Ενώ η σχέση της πολιτισμικής πολυπλοκότητας με τη θρησκευτική οργάνωση είναι ισχυρή, μια τέτοια σύνδεση είναι είτε ανύπαρκτη είτε μικρή όσον αφορά στη φύση των θρησκευτικών πεποιθήσεων. Αυτός είναι και ο λόγος που η μαγεία, ο ανιμισμός, ο πολυθεϊσμός και ο μονοθεϊσμός δεν εμφανίζονται στο διάγραμμα. Αν λάβουμε υπόψη μας αυτές τις *επιφυλάξεις*, το διάγραμμα μάς παρέχει μια χρήσιμη σύνοψη των χαρακτηριστικών του προβιομηχανικού πολιτικού συστήματος.

Μη συγκεντρωτικά συστήματα

Πολλές από τις ομάδες που παραδοσιακά μελετούν οι ανθρωπολόγοι δεν διαθέτουν παρά ελάχιστα από τα χαρακτηριστικά ενός τρόπου τινά συστήματος διακυβέρνησης, τουλάχιστον όχι με την έννοια της ύπαρξης μιας μόνιμης πολιτικής ελίτ. Στα περισσότερα συστήματα χωρίς κράτος, η εξουσία είναι κατακερματισμένη και προσωρινή, επιμερισμένη ανάμεσα σε οικογένειες, εσμούς, γενεαλογικές γραμμές και διάφορες συσσωματώσεις. Αν και περιστασιακά μπορεί να σχηματιστούν ευρύτερες πολιτικές ομάδες για να αντικρούσουν κάποια απειλή, όπως κάποιοι ετοιμοπόλεμοι γείτονες, οι ομάδες αυτές θα διαλυθούν όταν επιλυθεί το πρόβλημα. Ως εκ τούτου, τα εν λόγω κοινωνικά συστήματα δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως σταθερές, κεντρικά οργανωμένες κοινωνίες, αλλά μάλλον ως ευμετάβλητες ομάδες που, άλλοτε σε εποχική βάση και άλλοτε σχεδόν απρογραμμάτιστα, συνασπίζονται για μικρά ή μεγάλα χρονικά διαστήματα σε μεγαλύτερες φυλετικές μονάδες. Οι τελευταίες, στη συνέχεια, διασπώνται σε μικρότερες ομάδες, οι οποίες ενδέχεται κι αυτές να

υποστούν περαιτέρω διάσπαση. Η πολιτική έχει συνεχή παρουσία σ' αυτές τις κοινωνίες, καθότι μεμονωμένα άτομα αναζητούν υποστήριξη για την κατάληψη ηγετικών θέσεων, αλλά και γιατί υπάρχει η ανάγκη να ληφθούν δημόσιες αποφάσεις και να διατηρηθεί η εδαφική ακεραιότητα. Εντούτοις αυτή η πολιτική δύναμη δεν εκδηλώνεται ούτε με το μονοπώλιο στην καταναγκαστική επιβολή ούτε με τη δημιουργία ενός συγκεκριμένου οικονομικού συστήματος που βασίζεται στην επιβολή φορολογικών εισφορών ή φόρου υποτέλειας. Μπορεί να υπάρχουν μεγάλες διαφορές ως προς την κοινωνική θέση συγκεκριμένων ατόμων, ωστόσο αυτή η διαφοροποίηση δεν οδηγεί σε κάποια μορφή ταξικής διαστρωμάτωσης. Γι' αυτό και τα συστήματα αυτά, παρόλο που μόνο στη χαμηλότερη βαθμίδα τους (εκείνη των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών) χαρακτηρίζονται από ισονομία, δίνουν την εντύπωση ότι είναι πιο δημοκρατικά όσον αφορά στη λήψη των αποφάσεων και στην πρόσβαση στην άσκηση της ηγεσίας απ' ό,τι οι ομάδες με πιο συγκεντρωτική οργάνωση.

Εσμοί

Ένα σημαντικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε το Συνέδριο για την Οργάνωση των Εσμών (1965), ήταν ότι ο όρος εσμός, αν και εξακολουθούσε να θεωρείται χρήσιμος, ωστόσο είχε φτάσει να μην έχει καμιά ουσιαστική σημασία, μια και είχε τόσο ευρεία εφαρμογή που κάλυπτε τόσο ομάδες των 25 κατά μέσο όρο ατόμων όσο και ομάδες με 300 και 400 μέλη. Επίσης, εκφράστηκε η άποψη ότι τα χαρακτηριστικά που χρησιμοποιούνται συνήθως για τον προσδιορισμό των εσμών –εποχικός σχεδιασμός, έλλειψη συγκεντρωτικών δομών εξουσίας και θηρευτική-τροφοσυλλεκτική οικονομία– δεν ήταν αρκετά περιοριστικά για να εξασφαλιστεί η συγκρισιμότητα (Damas 1968). Αυτό όμως που φαίνεται να συνδέει τις λίγες κοινωνίες που δεν διέθεταν γεωργική καλλιέργεια, οικόσιτα βρώσιμα ζώα ή σταθερή πρόσβαση σε αλιευτικούς πόρους καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, είναι ο περιορισμένος αριθμός πολιτισμικών επιλογών που είχαν στη διάθεσή τους. Οι ομοιότητες που παρατηρούνται στις κοινωνικές και πολιτικές δομές τόσο απομακρυσμένων ομάδων, όπως είναι οι Εσκιμώοι του Καναδά και οι Αβορίγινες της Αυστραλίας, αφήνουν να εννοηθεί ότι η εξάρτηση από τα άγρια θηράματα και φυτά, και κατ' επέκταση η νομαδική ζωή, όπως και οι εποχικές ανακατανομές του

πληθυσμού οροθετούσαν αυστηρά τις δυνατότητες προσαρμογής σε πολύ στενά πλαίσια. Γι' αυτόν το λόγο φαίνεται εύλογη η υπόθεση ο εσμός να αποτελούσε τον κανονικό τρόπο κοινωνικής οργάνωσης στην παλαιολιθική εποχή. Μια όμως και ο τύπος αυτός είναι εξαιρετικά σπάνιος σήμερα, η παραπάνω ταξινόμηση έχει μάλλον ιστορικό χαρακτήρα.

Οι εσμοί είναι σχετικά μικρές ομάδες και αποτελούνται από 25 ως 150 άτομα που συσπειρώνονται σε πυρηνικές οικογένειες. Αν και υπάρχει καταμερισμός της εργασίας βάσει της ηλικίας και του φύλου, ουσιαστικά δεν υπάρχει ειδικευση στο επίπεδο των δεξιοτήτων, με αποτέλεσμα η ενότητα της ευρύτερης ομάδας να είναι, σύμφωνα με τον όρο του Emile Durkheim, «μηχανική» – βασιζόμενη, δηλαδή, περισσότερο στα έθιμα, την παράδοση, καθώς και σε κοινές αξίες και σύμβολα παρά στην αλληλεξάρτηση εξειδικευμένων ρόλων. Ο αυστηρός κανόνας εξαγαμίας που ίσχυε στους εσμούς επέβαλλε τη σύναψη εξ αγχιστείας σχέσεων με άλλους εσμούς και η ευρύτερη αυτή ομάδα ενωνόταν συνήθως επίσης με δεσμούς αμφιπλευρικής συγγένειας (δηλαδή συγγενικούς δεσμούς που αναγνωρίζονταν εξίσου από την πλευρά του πατέρα και από την πλευρά της μητέρας). Οι γενεαλογικές γραμμές –με την έννοια των συμπαγών ομάδων καταγωγής με κοινά εδαφικά δικαιώματα– δεν θα διέθεταν την απαραίτητη ευελιξία που απαιτούσαν οι συνεχείς μεταβολές αυτών των θηρευτικών-τροφοσυλλεκτικών κοινωνιών.

Σύμφωνα με την κατάταξη του Morton Fried (1967), οι εσμοί χαρακτηρίζονται από ισονομία ως προς την οικονομία, την κοινωνική οργάνωση και την πολιτική δομή. Η τροφή και τα υπόλοιπα αναγκαία αγαθά διανέμονται εξίσου σε όλα τα μέλη: οι δεσμοί εντός και μεταξύ των εσμών συνάπτονται επί τη βάσει αδιάλειπτων σχέσεων αμοιβαιότητας. Η πολιτική οργάνωση χαρακτηρίζεται από τέτοιο βαθμό ισονομίας, ώστε συχνά η λήψη των αποφάσεων αποτελεί ομαδική διαδικασία, ενώ η πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις είναι εξίσου ανοιχτή για όλους τους άνδρες εντός συγκεκριμένων ηλικιακών ορίων. Η ανάληψη της αρχηγίας, που είναι προσωρινή και μεταβάλλεται ανάλογα με την εκάστοτε κατάσταση, βασίζεται στα προσωπικά χαρακτηριστικά του ατόμου και είναι απαλλαγμένη από την όποια εξουσία καταναγκασμού. Ο αρχηγός ή ο επικεφαλής στο κυνήγι δεν μπορεί να πει σε κανέναν τι να κάνει, αλλά πρέπει να λειτουργεί ως διαιτητής, και ενδεχομένως και ως πεπειοαμένος σύμβουλος σε ορισμένες ειδικές περιπτώσεις.

Σ' αυτή την πολιτική δομή, που είναι και η λιγότερο σύνθετη, μπορούμε να διακρίνουμε περαιτέρω τις υποδιαρέσεις του πατροτοπικού, μικτού και αποκλίνοντος εσμού. Ο πατροτοπικός τύπος βασίζεται στην εξωγαμία και στον γαμήλιο κανόνα ότι η γυναίκα πρέπει να διαμένει με την ομάδα του συζύγου της. Ο συγκεκριμένος τύπος ήταν τόσο ευρέως διαδεδομένος ώστε ο Elman Service (1962: 97) τον θεωρούσε «αναπόφευκτο σχεδόν είδος οργάνωσης». Βασικό πλεονέκτημα αυτού του τύπου ήταν ότι εξασφάλιζε τη σταθερότητα του εσμού, μια και η ένταξη νέων μελών συνέβαλε στη σταδιακή ανανέωση· εκτός αυτού, δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για τη σύναψη αγχιστειακών σχέσεων μεγάλου εύρους, ενώ διέθετε και μεγάλη ευελιξία. Ο μικτός εσμός είναι, σύμφωνα με τον Service, το αποτέλεσμα της κατάρρευσης δομών που ήταν αρχικά πατροτοπικές, αλλά ο πληθυσμός τους αποδεκατίστηκε με ραγδαίο ρυθμό από τις ασθένειες και τους πολέμους που έφερε η επαφή με τον πολιτισμό (civilization). Πρόκειται για μια ομάδα που δεν βασίζεται ούτε στην εξωγαμία ούτε σε κανόνες μεταγαμήλιας εγκατάστασης και, γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, «αποτελεί περισσότερο μια σκόπιμη συσσωμάτωση παρά μια διαρθρωμένη κοινωνία». Στους αποκλίνοντες εσμούς ανήκουν οι παραδοσιακοί Σοσόν των πεδινών περιοχών και οι Εσκιμώοι, που αμφότεροι διέθεταν τόσο κατακερματισμένες κοινωνικές δομές, ώστε να θεωρούνται αντιπροσωπευτικά δείγματα της κοινωνικοπολιτικής ενοποίησης στο επίπεδο της οικογένειας.

Οι βουσμάνοι !Κουνγκ (!Kung)

Η περιοχή Νιάι Νιάι, που εκτείνεται σε 10.000 τετραγωνικά μίλια περίπου της ερήμου Καλαχάρι στη νοτιοδυτική Αφρική, δεν διαθέτει ποτάμια ή χειμάρρους ή άλλους επιφανειακούς υδάτινους πόρους, εκτός από ορισμένους ρηχούς νερολακκούς που σχηματίζονται κατά τη σύντομη περίοδο των βροχών. Στην περιοχή αυτή, 1.000 περίπου βουσμάνοι !Κουνγκ (το ! αναπαριστά τον «κροταλιστό ήχο» που συνοδεύει την προφορά της λέξης) ζούσαν⁵ σε 36 ή 37 εσμούς. Οι !Κουνγκ βίαζαν την επιβίωσή

τους σε σκαπτικά ραβδιά και βέλη εμποτισμένα σε δηλητήριο, ενώ στις συνεχείς μετακινήσεις τους προς αναζήτηση τροφής και νερού ήταν αναγκασμένοι να κουβαλούν όλα τα πενιχρά υπάρχοντά τους. Παρότι, λοιπόν, βρίσκονταν στη χαμηλότερη βαθμίδα της τεχνολογικής εξέλιξης, εντούτοις η προσαρμογή τους στο εξαιρετικά εχθρικό περιβάλλον ήταν αρκετά ικανοποιητική. Οι γυναίκες παρείχαν το 80% περίπου της τροφής, μαζεύοντας καθημερινά ξηρούς καρπούς, φρούτα, βολβούς, ρίζες και διάφορες άλλες τροφές φυτικής προέλευσης. Το κυνήγι παρείχε το υπόλοιπο της τροφής που χρειαζόνταν οι βουσμάνοι !Κουνγκ για την επιβίωσή τους, και αποτελούσε αποκλειστικά ανδρική ασχολία. Το κρέας που κατανάλωναν προερχόταν κυρίως από μεγάλες αντιλόπες διαφόρων ειδών και περιστασιακά από βούβαλο ή καμηλοπάρδαλη. Ετησίως, ένας μόνο εσμός σκότωνε 15 ως και 18 μεγάλα θηράματα, και το κρέας μοιραζόταν σε ολόκληρη την ομάδα.

Αν και μεταξύ των βουσμάνων !Κουνγκ δεν υπήρχε διακριτή πολιτική σφαίρα, υποχρεούνταν να ασχοληθούν με ορισμένα πολιτικά προβλήματα, όπως η υπεράσπιση των εδαφών τους, η προστασία και η διανομή του νερού, καθώς και ορισμένους κοινούς στόχους που αφορούσαν στις μετακινήσεις των εσμών και το συλλογικό κυνήγι. Κάθε εσμός διεκδικούσε μια εδαφική επικράτεια με μια μόνιμη πηγή νερού σε λογική απόσταση από τις εκτάσεις με τις φυτικές τροφές που προοριζόνταν για καθημερινή κατανάλωση. Σποραδικά, σ' αυτή την επικράτεια υπήρχαν μερικές εύφορες εκτάσεις με ασύλλα από δέντρα μαγκέτι και συστάδες από μουριές, όπως και ορισμένες περιοχές όπου αφθονούσαν οι αυτοφυείς βολβοί· οι εκτάσεις αυτές θεωρούνταν ότι ήταν «υπό την κατοχή» ενός εσμού και διαφυλάττονταν με μεγάλη προσοχή. Αν και ενίοτε πραγματοποιούνταν επιδρομές στην εδαφική επικράτεια μιας άλλης ομάδας, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια κυνηγετικών αποστολών, στις οποίες μπορούσαν να σημειωθούν κρούσματα βίας, ωστόσο οι πραγματικοί πόλεμοι ήταν άγνωστοι.

Η αρχηγία μεταβιβαζόταν από τον πατέρα στο γιο. Φαινομενικά, η ύπαρξη κληρονομικών πολιτικών θέσεων αντιστρατεύεται την αρχή ότι όλα τα αρσενικά μέλη της ομάδας είχαν την ίδια πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις. Ωστόσο, η αναγνώριση της αυθεντίας του αρχηγού περιοριζόταν κυρίως στον έλεγχο των φυτικών τροφών και του νερού· καθόριζε πώς θα χρησιμοποιούνταν οι διάφοροι αυτοί πόροι και ήταν υπεύθυνος για

5. Εκτός από τις περιπτώσεις που αποτελούν αντικείμενο τρέχουσας έρευνας, τα εθνογραφικά παραδείγματα εκφέρονται σε παρελθόντες χρόνους, μια και όλοι ουσιαστικά οι παραδοσιακοί πολιτισμοί διέρχονται σημαντικές αλλαγές. (Σ.τ.Ε.)

τις μετακινήσεις της ομάδας από τη μια περιοχή στην άλλη εντός της επικράτειάς της. Καθώς οι συγκεκριμένες αρμοδιότητες είχαν εδραιωθεί, κατά το μεγαλύτερο μέρος, εθιμικά, και οι σημαντικές αποφάσεις λαμβάνονταν κοινή συναινέσει, η θέση του αρχηγού ήταν, ως έναν ορισμένο βαθμό, συμβολική. Αν και οι επισκέπτες ήταν υποχρεωμένοι να ζητήσουν πρώτα την άδειά του, για να μοιραστούν την τροφή ή το νερό που βρισκόνταν εντός της επικράτειας κάθε εσμού, οι εθιμικοί κανόνες υπαγόρευαν την ικανοποίηση του αιτήματος. Επειδή η θέση του αρχηγού συνεπαγόταν ανάληψη καθηκόντων δίχως ανταμοιβή, αλλά και λόγω της αρχής των !Κουνγκ ότι κανένα άτομο δεν ήταν ανώτερο από κάποιο άλλο, σπάνια υπήρχε ένθερμο ενδιαφέρον για τη διεκδίκηση των αρχηγικών θέσεων.

Ο κατά κληρονομική διαδοχή αρχηγός μπορούσε και να μην είναι ο πραγματικός αρχηγός της ομάδας. Αν ήταν πολύ νεαρός ή δεν διέθετε αρχηγικές ικανότητες, ο ρόλος αυτός μπορούσε να ανατεθεί σε κάποιον με περισσότερες ικανότητες, με αποτέλεσμα η ανάληψη της θέσης να γίνεται ονομαστικά. Εξάλλου, η πραγματική άσκηση της ηγεσίας άλλαζε ανάλογα με την εκάστοτε περίπτωση· κάποιος μπορούσε να είναι εξαιρετικός αρχηγός στο κυνήγι, αλλά να μην του αναγνωρίζεται παρά περιορισμένη αυθεντία σε αποφάσεις συλλογικής φύσεως που αφορούσαν, για παράδειγμα, στον κατάλληλο χρόνο ή τόπο για τη μετακίνηση της ομάδας (Marshall 1967).

Οι Εσκιμώοι

Παρότι οι παραδοσιακοί Εσκιμώοι κατοικούσαν σε μια αχανή εδαφική ζώνη –που εκτείνεται από τη Σιβηρία ως τη Γροιλανδία–, παρουσιάζουν, σύμφωνα με περιγραφές, εκπληκτικά μεγάλες ομοιότητες ως προς την πολιτική και κοινωνική οργάνωσή τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, φαίνεται πολύ δελεαστική η προσφυγή σε επιχειρήματα περί περιβαλλοντικού ντετερμινισμού, μια και οι Εσκιμώοι ζούσαν πιθανότατα στις πιο εχθρικές περιοχές της Γης που είχαν κατοικηθεί ποτέ από ανθρώπους. Οι διατροφικοί τους πόροι –κυρίως ψάρια, καριμπού και φώκιες– ήταν εποχικοί και ευρέως διασκορπισμένοι. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε χαμηλές πληθυσμιακές πυκνότητες, σε νομαδική ζωή και σε μια εξαιρετικά ρευστή κοινωνική οργάνωση που βασιζόταν σε μικρές ομάδες που κάλυ-

πταν τις στοιχειώδεις ανάγκες επιβίωσης. Η βασική μονάδα ήταν η διευρυμένη οικογένεια που, επωφελούμενη από τις αμφιπλευρικές συγγενικές σχέσεις, μπορούσε να συνενωθεί με άλλες οικογένειες, για να σχηματίσει προσωρινά εσμούς ή ακόμη και χωριά, ανάλογα με τις αυξομειώσεις στα αποθέματα της τροφής κατά τη διάρκεια του έτους. Ένα νοικοκυριό μπορούσε να περιλαμβάνει μια 12μελή οικογένεια, η οποία επί ένα διάστημα κάλυπτε μόνη της τις βιοποριστικές της ανάγκες και κατά περιόδους ενωνόταν με ομάδες ως και 270 ατόμων. Εκτός του νοικοκυριού υπήρχε μια στοιχειώδης μορφή ηγεσίας· ενδεικτικό είναι ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ακόμη και τα χωριά δεν είχαν αρχηγό. Μόνο ο τοπικός σαμάνος είχε κάποια προσωπική επιρροή, αλλά η αυθεντία του δεν ήταν ούτε καταναγκαστική ούτε συνενωτική. Κατά μήκος της ακτογραμμής, ο ιδιοκτήτης μιας φαλινοθηρικής λέμβου είχε, κατά τη διάρκεια των ταξιδιών, απεριόριστη εξουσία στο πλήρωμά του και μπορούσε, βασιζόμενος στο γόητρο που του προσέδιδε ο πλούτος του, να διατηρεί μια τρόπον τινά αρχηγική θέση στο πλαίσιο της κοινότητας· ακόμη όμως και στην περίπτωση αυτή, η διατήρηση της ενότητας της ομάδας δεν οφειλόταν στην άσκηση της διακυβέρνησης, αλλά στις καθιερωμένες αμοιβαίες υποχρεώσεις μεταξύ των συγγενών. Όπως και με τους !Κουνγκ, η διατήρηση της τάξης απέρρεε από την ισχύ των εθίμων και της κοινής γνώμης (Weyer 1959).

Αν και η εγχειριδιακή αυτή αντίληψη για τους Εσκιμώους ήταν ενδεχομένως αρκετά ακριβής ως προς τις περισσότερες ομάδες, εντούτοις δεν περιλάμβανε όλη την ποικιλία των κοινωνικών και πολιτικών μορφών. Η αμφιπλευρική συγγένεια αντικαταστάθηκε σε ορισμένα μέρη από πατρογραμμικές γενεαλογικές ομάδες με συλλογική ευθύνη· οι ανδρικές ενώσεις υπερίσχυαν ενίοτε των συγγενικών σχέσεων ως όργανα λήψης αποφάσεων· σε ορισμένες περιοχές δημιουργήθηκαν μεγάλοι και εδραίοι οικισμοί· τέλος, υπήρχαν μεγάλες διαφορές στους τύπους της ηγεσίας – από πραγματικές φυλαρχίες ως και ομάδες που δεν αναγνώριζαν άλλη αυθεντία πέραν εκείνης του επικεφαλής της οικογένειας. Κατά ένα μέρος, η απόκλιση αυτή ήταν αναμφίβολα δευτερογενής και οφειλόταν στη μακροχρόνια επαφή με παράγοντες του δυτικού πολιτισμού, όπως οι εξερευνητές, τα πληρώματα των φαλινοθηρικών πλοίων, οι έμποροι και οι ιεραπόστολοι. Παρ' όλα αυτά, αυτή η ποικιλομορφία αφήνει να εννοηθεί ότι η θηρευτική-τροφοσυλλεκτική προσαρμογή επι-

τρέπει μεγαλύτερο εύρος κοινωνικοπολιτικής απόκλισης απ' ό,τι προβλέπουν οι συμβατικές τυπολογίες (Damas 1968).

Φυλές

«Αν θα έπρεπε να επιλέξω από το λεξιλόγιο της ανθρωπολογίας την πιο καταφανή περίπτωση λέξης που ουσιαστικά δεν σημαίνει απολύτως τίποτα», έγραφε ο Morton Fried (1967: 154) «τότε αυτή θα ήταν αναμφισβήτητα η λέξη “φυλή” (tribe) και θα έπρεπε να δηλώσω την προτίμησή μου για τη λέξη “ράτσα” (race)». Η σύγκριση είναι εύστοχη, μια και τόσο η έννοια «φυλή» όσο και εκείνη της «ράτσας» αναφέρονται σε ένα ευρύ φάσμα μορφωμάτων που δεν έχουν σχεδόν τίποτα κοινό μεταξύ τους.⁶

Υπάρχουν τρεις βασικές ενστάσεις στην έννοια της φυλής (tribe) ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης: (1) δεν περιλαμβάνει μια σαφώς καθορισμένη ομάδα κοινωνιών που έχουν κοινές ιδιότητες· (2) δεν διαφέρει σημαντικά από άλλους τύπους κοινωνικής οργάνωσης, όπως είναι οι εσμοί ή οι φυλαρχίες· (3) παραπέμπει σ' ένα βαθμό κοινωνικής ενοποίησης ή, αν μη τι άλλο, οροθέτησης που στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υφίσταται (Helm 1968).

Γιατί, λοιπόν, γίνεται χρήση του όρου; Οι λόγοι είναι τόσο ορθολογικοί όσο και εμπειρικοί. Πρώτον, ο όρος συνιστά ένα είδος αναγνώρισης του γεγονότος ότι, στο πλαίσιο της κοινωνικοπολιτικής πολυπλοκότητας και της εξελικτικής ανάπτυξης, καθίσταται αναγκαία μια ενδιάμεση μορφή που να αμβλύνει το χάσμα ανάμεσα στους εσμούς κληρών και τροφουσυλλεκτών και τα συγκεντρωτικά συστήματα. Δεύτερον, οι διαπολιτισμικές συγκριτικές μελέτες αποκαλύπτουν όντως ότι, αν όχι σε όλες, τουλάχιστον σε πολλές από τις ομάδες αυτές υπάρχουν κοινά χαρακτηριστικά.

Οι φυλές αποτελούν μη συγκεντρωτικά ισονομικά συστήματα στα οποία η αυθεντία κατανέμεται μεταξύ μερικών μικρών ομάδων, ενώ ένα

δίκτυο από ατομικές και ομαδικές σχέσεις εδραιώνουν την ενότητα της ευρύτερης κοινωνίας. Καθώς αυτές οι ομάδες βασίζονται σε οικόσιτες πηγές τροφής, διακρίνονται από μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα και είναι συνήθως περισσότερο εδραίες από τις ομάδες κληρών-τροφουσυλλεκτών. Όπως και οι τελευταίες, χαρακτηρίζονται από μικρό βαθμό πολιτικής ή οικονομικής ειδίκευσης, αν εξαιρέσει κανείς τον καταμερισμό της εργασίας με βάση την ηλικία και το φύλο, ενώ δεν υπάρχει επαγγελματισμός στο επίπεδο της θρησκείας. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Elman Service (1962) η προσδιοριστική ιδιότητα της φυλής –και αυτή που τη διαφοροποιεί από τον εσμό– είναι η ύπαρξη παμφυλετικών συσπειρώσεων που συνενώνουν τις διάφορες αυτόχθονες κοινότητες σε ευρύτερες κοινωνικές ομάδες. Η συσπείρωση είναι μια επίσημη ή άτυπη ένωση, όπως είναι μια οικογενειακή ομάδα, ένας φοιτητικός σύλλογος ή οι πρόσκοποι. Σε φυλετικές κοινωνίες υπάρχουν δύο τύποι συσπειρώσεων· ο ένας συγκροτείται στη βάση των συγγενικών δεσμών και ο άλλος είναι ανεξάρτητος από τη συγγένεια. Ο πρώτος τύπος περιλαμβάνει τις γενεαλογικές γραμμές –ομάδες που έλκουν την καταγωγή τους είτε από την αρσενική γραμμή (πατρογραμμική γενεαλογία) είτε από τη θηλυκή γραμμή (μητρογραμμική γενεαλογία)– και τα κλαν, δηλαδή τις ομάδες γενεαλογικών γραμμών που έλκουν την καταγωγή τους από έναν κοινό, συχνά μυθικό, πρόγονο. Οι συσπειρώσεις που δεν σχετίζονται με τη συγγένεια περιλαμβάνουν μια ποικιλομορφία εκούσιων και ακούσιων συσσωματώσεων.

Αν θέσουμε ως κριτήριο για την κατηγοριοποίηση των φυλών τον τύπο των συνενωτικών συσπειρώσεων που τις χαρακτηρίζουν ή το ποιος λαμβάνει τις αποφάσεις που αφορούν στην ομάδα, προκύπτει ένας αριθμός υποτύπων. Ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες εκδηλώνονται άλλες μορφές συσπειρώσεων, η συγγένεια δεν μπορεί παρά να αποτελεί, σε όλες αδιακρίτως τις περιπτώσεις, έναν σημαντικό παράγοντα κοινωνικής ενοποίησης. Μια μορφή πολιτικής οργάνωσης που βασίζεται στη συγγένεια είναι το καταταμημένο σύστημα γενεαλογίας –ιδιαίτερα διαδεδομένο στην Αφρική– στο οποίο ορισμένες αυτόνομες ομάδες χωριών μπορούν να συνενωθούν σε ολόένα και μεγαλύτερες μονάδες για τελετουργικούς σκοπούς ή για να αντιμετωπίσουν μια απειλή. Σε πολλές φυλετικές κοινωνίες ως μέσο ενοποίησης λειτουργούν οι συσσωματώσεις, καθότι αυτές μπορούν να υπερβαίνουν τους συγγενικούς διαχωρισμούς.

6. Ο ελληνικός όρος «φυλή» χρησιμοποιείται ευρέως για την απόδοση και των δύο, σαφώς διακριτών, αγγλικών όρων tribe και race: ενώ ο πρώτος όρος υποδηλώνει μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης (βλέπε στο γλωσσάρι του παρόντος τόμου), ο δεύτερος δίνει έμφαση στον βιολογικό παράγοντα. Νεότερες θεωρητικές προσεγγίσεις έχουν αμφισβητήσει τη χρησιμότητα του όρου race –φυλή με τη δεύτερη έννοια. Στο φως των παραπάνω η επισήμανση του συγγραφέα ότι η σύγκριση του Fried είναι «εύστοχη», πρέπει να εκληφθεί μάλλον ως ειρωνικό σχόλιο. (Σ.τ.Ε.)

Στα συστήματα ηλικιακών ομάδων, η ομάδα των εφήβων που μυείται από κοινού στην ομάδα των ενηλίκων σχηματίζει μια παγιωμένη συσπείρωση που αναλαμβάνει διαφορετικές λειτουργίες καθώς περνά από διαφορετικές ηλικιακές βαθμίδες. Αν, για παράδειγμα, η ομάδα αποτελείται από αρσενικά μέλη, αυτοί ως νεαροί άνδρες θα σχηματίσουν μια ένωση πολεμιστών, ενώ ως ηλικιωμένοι θα αποτελέσουν το κυβερνητικό όργανο της κοινότητας. Σε άλλες φυλές, όπως οι Ινδιάνοι των Μεγάλων Πεδιάδων της Αμερικής, εθελοντικές ενώσεις πολεμιστών, γελωτοποιών ή αστυνομικών μπορούν να επιτελέσουν σημαντικές λειτουργίες όσον αφορά στην ενοποίηση της κοινότητας ή στη λήψη των αποφάσεων. Παρότι στις φυλετικές κοινωνίες απουσιάζουν οι ιεραρχίες από κατ' επάγγελμα θρησκευτικούς λειτουργούς, εντούτοις η θρησκεία μπορεί να είναι εξαιρετικά σημαντική, ιδίως αν είναι προσκολλημένη σε κάποιο είδος προγονολατρίας, όπως συμβαίνει συχνά στις ομάδες μονογραμμικής καταγωγής. Στις κοινωνίες αυτές, η τελετουργική διασπορά μπορεί να αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο της ενοποίησης, μια και οι υπεύθυνοι για τις σημαντικότερες τελετουργίες αναλαμβάνουν ηγετικό ρόλο στη λήψη των αποφάσεων, ακόμη και σε κοσμικά ζητήματα. Σε ορισμένες φυλές, τα συμβούλια γερόντων των χωριών λαμβάνουν δημόσιες αποφάσεις, συνήθως μέσα από μια διαδικασία διαλόγου που οδηγεί στη συναίνεση. Τέλος, σε όλη τη Μελανησία η σημαντική πολιτική αυθεντία που αναγνωρίζεται σε ορισμένους «μεγάλους άνδρες» οφείλεται στον πλούτο, τη γενναιοδωρία και το θάρρος τους στον πόλεμο. Αν και η αυθεντία τους μπορεί να είναι ανάλογη με εκείνη του αρχηγού της φυλαρχίας, εντούτοις η θέση τους είναι εγγενώς ασταθής, καθότι εξαρτάται από την ικανότητά τους να εξαγοράζουν οπαδούς με την προσφορά δώρων και δανείων. Μια κακή σοδειά, η αποτυχία του αρχηγού να μαζέψει ικανοποιητικό αριθμό χοίρων για ένα πλουσιοπάροχο εορταστικό συμπόσιο ή η ήττα στη μάχη μπορούν να μετατοπίσουν την αυθεντία σ' έναν πιο τυχερό ή ικανό ανταγωνιστή.

Αν και θα ήταν βολικό να πιστεύει κανείς ότι η παραπάνω ανάλυση των υποτύπων μπορεί να καλύψει επαρκώς όλα τα πιθανά ενδεχόμενα, εντούτοις υπάρχουν φυλές που περιλαμβάνουν στοιχεία από περισσότερους από έναν υποτύπους και άλλες που δεν ταιριάζουν με καμιά από τις παραπάνω μορφές. Τι εξυπηρετεί, λοιπόν, όλη αυτή η πληθώρα υποτύπων; Ίσως το βασικό πρόβλημα έγκειται σε αυτή καθαυτή την προσπά-

θεια να προσδιοριστεί με πολιτικούς όρους η φυλή. Αντίθετα με τον εσμό, τη φυλαρχία και το κράτος, η έννοια της φυλής δεν παραπέμπει –καθώς αυτό δεν είναι δυνατόν– σε έναν συγκεκριμένο τύπο πολιτικής οργάνωσης, αφού φαίνεται να υπάρχουν λιγοστά δομικά, ή συστημικά, όρια στο μεγάλο εύρος των μορφών. Ο Ronald Cohen, χαρακτηρίζοντας τις κοινωνίες της ενδιάμεσης αυτής ομάδας ως μη συγκεντρωτικές «πολιτικές οντότητες που συγκροτούνται στη βάση της εξημέρωσης/καλλιέργειας ορισμένων ζώων και φυτών», προέβη ενδεχομένως στον καλύτερο δυνατό προσδιορισμό τους, λαμβάνοντας υπόψη και την ποικιλία των διαφοροποιήσεων, αλλά, ακόμη και σε αυτό το πλαίσιο αναφοράς δεν μπορούν να αποφευχθούν οι πρόδηλα αποκλίνουσες περιπτώσεις. Οι ινδιάνικες φυλές των Μεγάλων Πεδιάδων, ορισμένες από τις οποίες δεν είχαν εξημερωμένα ζώα και καλλιεργούμενα φυτά (η επιβίωσή τους εξαρτιόταν σχεδόν αποκλειστικά από το βούβαλο), είχαν αδιαμφισβήτητα πιο σύνθετους ενοποιητικούς θεσμούς από αυτούς που χαρακτηρίζαν τους εσμούς κνηγών-τροφοσυλλεκτών.

Οι Κπέλε (Kpelle)

Ενδεικτικό της πολυπλοκότητας του όλου ζητήματος είναι το παράδειγμα των Κπέλε της δυτικής Αφρικής. Η ευρύτερη πολιτισμική ομάδα των Κπέλε ήταν κατακερματισμένη σε αυτόρκες κοινότητες, που η καθεμιά τους διέθετε έναν κληρονομικό «κάτοχο της γης», αλλά και ένα συμβούλιο γερόντων που λάμβανε αποφάσεις κοινή συναινέσει. Εκτός από τις ομάδες αυτές πολιτική εξουσία είχε και η μυστική εταιρεία των ανδρών – μυστική με την έννοια ότι τα σύμβολα και τα τελετουργικά της δεν επιτρεπόταν να αποκαλυφθούν σε άλλους. Αυτή η ένωση, που ονομαζόταν Ρογο, υπερβαίνοντας τα όρια των γενεαλογικών γραμμών και των μικρών φυλαρχιών, μπορούσε να συνενώνει τους Κπέλε σε ευρύτερες ομάδες. Άλλωστε, η συγκεκριμένη εταιρεία δεν είχε μόνο μέλη στους Κπέλε, αλλά και σε μια σειρά από άλλους πολιτισμούς στη Νιγηρία, την Ακτή του Ελεφαντοστού, τη Λιβερία, τη Σιέρα Λεόνε, την Γκάνα και την Πορτογαλική Γουινέα. Στους τοπικούς πολέμους ο ρόλος της ήταν μεσολαβητικός, ενώ σε περιπτώσεις ανάγκης μπορούσε να συνενώσει ακόμη και ολόκληρες χώρες στη βάση της κοινής δράσης. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι Κπέλε συνδυάζουν τόσο το συγκεντρωτισμό και την ιεραρχία που χαρα-

κτηρίζει τις φυλαρχίες όσο και την κατατημένη οργάνωση και τις παμφυλετικές συσπειρώσεις που αποτελούν διακριτικά γνωρίσματα των φυλών, καθώς και τρεις τουλάχιστον από τους υποτύπους των φυλών – εκείνους που χαρακτηρίζονται από συσσωματώσεις, συμβούλια γερόντων και τελετουργική διαστρωμάτωση (Fulton 1972· Little 1965).

Οι Γιανομάμο (Yanomamo)

Οι Γιανομάμο αποτελούν μια ομάδα που ζει διασκορπισμένη σε χωριά της Βενεζουέλας και της βόρειας Βραζιλίας και ασχολείται με την καλλιέργεια φυτών. Σύμφωνα με τις περιγραφές του Napoleon Chagnon (1968), οι Γιανομάμο ήταν κατά παράδοση εξαιρετικά επιθετικοί και πολεμοχαρείς, γεγονός που σ' ένα βαθμό οφειλόταν στην έλλειψη νυμφεύσιμων γυναικών. Η πολυγαμία αποτελούσε προνόμιο κυρίως των γηραιότερων και πλουσιότερων ανδρών, ενώ ίσχυε και ένας γαμήλιος κανόνας, σύμφωνα με τον οποίο οι μεγαλύτεροι αδελφοί είχαν προτεραιότητα στην επιλογή της νύφης. Εκτός αυτού, οι αυστηροί κανόνες απαγόρευσης της αιμομιξίας περιορίζαν τη σεξουαλική πρόσβαση των ανδρών σε έναν πολύ μικρό αριθμό γυναικών του χωριού. Το αποτέλεσμα όλων αυτών ήταν ότι μέσα στο ίδιο χωριό αδερφοί στρέφονταν εναντίον αδερφών, οι μοιχείες και οι κατηγορίες για μοιχεία αποτελούσαν συχνό φαινόμενο, ενώ κυριαρχούσε μια ατμόσφαιρα έντονης εχθρότητας. Σε μια περίπτωση όπως αυτή θα έλεγε κανείς ότι η διατήρηση της τάξης θα απαιτούσε την ύπαρξη ενός ισχυρού αρχηγού, αλλά, όπως και στους εσμούς, στους Γιανομάμο η εξουσία του αρχηγού δεν ήταν καταναγκαστική. Αυτό που εμπόδιζε τους άνδρες των μεμονωμένων χωριών να αλληλοσκοτωθούν ήταν ένα καθιερωμένο σύστημα τελετουργικής βίας: οι άνδρες, συστρέφοντας το σώμα τους, είτε χτυπούσαν ο ένας τον άλλο με τις γροθιές τους στα πλευρά ή στο στήθος είτε κοπανούσαν ο ένας τον άλλο στο κεφάλι με μακριά κοντάρια. Η λειτουργία του πολιτικού ηγέτη σε αυτές τις μάχες ήταν να συγκρατήσει το επίπεδο της βίας στο πλαίσιο των κανόνων – δηλαδή να περιορίσει τις φονικές διαθέσεις αποκλειστικά στο επίπεδο της τελετουργίας.

Καθώς οι νεαροί άνδρες ήταν υποχρεωμένοι να πολεμούν για να αιχμαλωτίζουν γυναίκες, αλλά και γιατί τα μέλη της ομάδας έπρεπε να εκδι- κηθούν το σκοτωμό ενός μέλους της, οι επιδρομές στα υπόλοιπα χωριά

αποτελούσαν συνηθισμένο φαινόμενο. Σε μια κατάσταση διαρκούς πολέμου, η άσκηση της πολιτικής σε διακοινοτικό επίπεδο ήταν θέμα επιβίωσης. Αντίθετα με πολλές κηπευτικές φυλές του είδους, οι οποίες έβλεπαν τις πολεμικές αντιπαραθέσεις ως ένα είδος παιχνιδιού, για τους Γιανομάμο ο πόλεμος ήταν άκρως σοβαρή υπόθεση. Σε αρκετές περιπτώσεις αφάνιζαν ολόκληρα χωριά, σκοτώνοντας ή τρέποντας σε φυγή όλους τους άνδρες και αιχμαλωτίζοντας όλες τις γυναίκες. Προκειμένου να διατηρηθεί ο συσχετισμός των δυνάμεων, ένα χωριό ήταν συχνά υποχρεωμένο να συνάψει συμμαχίες με πρώην εχθρούς του. Αυτό γινόταν σε τρία στάδια: πρώτα τελετουργική ανταλλαγή αγαθών, στη συνέχεια παράθεση συμποσίων με τη συμμετοχή και των δύο πλευρών και, τέλος, ανταλλαγή γυναικών που προοριζόνταν για σύζυγοι. Αυτές οι συμμαχίες ήταν ασταθείς και μπορούσαν, ιδίως στα αρχικά στάδια, να διαλυθούν χωρίς περαιτέρω επιπτώσεις.

Από πολλές απόψεις, οι Γιανομάμο έδιναν την εντύπωση ότι αποτελούσαν μια αντιπροσωπευτική φυλή: η κοινωνική τους οργάνωση ήταν αναμφίβολα πιο σύνθετη από εκείνη των νομάδων κυνηγών-τροφοσυλλεκτών· τα χωριά τους ήταν μόνιμα και σχετικά συμπαγή (άρχιζαν συνήθως να διασπώνται μόνο όταν ξεπερνούσαν ένα ορισμένο μέγεθος), δεν υπήρχε συγκεντρωτική καταναγκαστική ηγεσία, ενώ οι άνδρες του χωριού είχαν την ίδια πρόσβαση στις ηγετικές θέσεις. Ωστόσο, παρότι οι Γιανομάμο διέθεταν σαφέστατα φυλετική οργάνωση, δεν φαίνεται να είχαν το χαρακτηριστικό εκείνο που, κατά τον Service, συνιστά την καθοριστική ιδιότητα της φυλής: τις παμφυλετικές συσπειρώσεις. Μπορεί οι γενεαλογικές γραμμές να εκτείνονταν πέραν των ορίων των χωριών, εντούτοις δεν είχαν συνενωτικό ρόλο. Ουσιαστικά, εξαιτίας των εχθροτήτων που δημιουργούσε στα μέλη της ίδιας γενεαλογικής γραμμής ο ανταγωνισμός για τις γυναίκες, οι δεσμοί του γάμου ήταν συχνά πιο ισχυροί από τους πατρογενετικούς δεσμούς. Δεν υπήρχαν παμφυλετικές συσσωματώσεις, ενώ οι στρατιωτικές συμμαχίες συνάπτονταν ανάμεσα σε δύο ή λιγιστά μόνο χωριά. Αναμφίβολα, δεν υπήρχε πολιτική δομή ικανή να συνενώσει όλους τους Γιανομάμο, αλλά ούτε καν και ένα μεγάλο μέρος τους.

Οι Νούερ

Οι Νούερ του νότιου Σουδάν, όπως περιγράφονται από τον E.E. Evans-Pritchard (1940a, 1940b), αποτελούν ένα κλασικό παράδειγμα για τον τρόπο με τον οποίο το κατατημημένο σύστημα γενεαλογίας επέλυσε το πρόβλημα της ενότητας των φυλών. Διακόσιες χιλιάδες περίπου Νούερ ζούσαν σε χωριά, καλλιεργώντας κατά την περίοδο των βροχών καλαμπόκι και κεχρί, ενώ κατά την περίοδο της ξηρασίας βρισκόνταν σε συνεχή σχεδόν μετακίνηση, προκειμένου να βρουν βοσκή για τα κοπάδια τους. Το κοινωνικό τους σύστημα χαρακτηριζόταν από εξαιρετική ρευστότητα και σε ατομικό επίπεδο είχαν τη φήμη ότι ήταν τρομερά ανεξάρτητοι. Παρότι ήταν παντελώς άγνωστη σε αυτούς η έννοια της συγκεκριμένης εξουσίας ή κάποιας άλλης τυπικής πολιτικής αρχής που η δικαιοδοσία της να εκτείνεται πέραν των ορίων του χωριού, αυτό δεν τους εμπόδιζε να ενωθούν σε μεγάλες ομάδες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια εξωτερική απειλή. Ο Evans-Pritchard χαρακτηρίζει την κοινωνία των Νούερ «ακέφαλο κράτος που δεν διαθέτει νομοθετικά, δικαστικά και εκτελεστικά όργανα. Παρ' όλα αυτά, επ' ουδενί δεν πρόκειται για ένα χαώδες κράτος. Η συνέχεια και η συνεκτικότητα που παρουσιάζει στο επίπεδο της μορφής θα μπορούσαν να του αποδώσουν το χαρακτηρισμό της "εύρυθμης αναρχίας"».

Η μικρότερη συμπαγής οικονομική μονάδα με συλλογική ευθύνη ήταν το νοικοκυριό το οποίο περιλάμβανε μερικούς άνδρες που συνδέονταν με πατρογραμμικούς δεσμούς και τις οικογένειές τους. Μια ομάδα από νοικοκυριά αυτού του είδους μπορούσαν να συνενωθούν για να συγκροτήσουν έναν επιμέρους οικισμό εντός του ευρύτερου χωριού. Όταν ένας οικισμός μεγάλωνε, λόγω γεννήσεων, υιοθεσιών ή μετανάστευσης, τότε ήταν αναπόφευκτο να διασπαστεί, σχηματίζοντας μια άλλη ομάδα νοικοκυριών που μπορούσε να δημιουργήσει έναν νέο οικισμό σε γειτονικό χωριό. Οι συγκεκριμένοι οικισμοί συνέθεταν μια ελάσσονα γενεαλογική γραμμή και τα μέλη τους, διάσπαρτα ανάμεσα σε πολλά χωριά, ανήκαν ταυτόχρονα σε ολοένα και μεγαλύτερες μονάδες: σε μια μείζονα γενεαλογική γραμμή, σε μια μέγιστη γενεαλογική γραμμή και, τελικά, σε ένα κλαν. Ένα κλαν μπορούσε να περιλαμβάνει χιλιάδες ανθρώπους απ' όλη την εδαφική επικράτεια των Νούερ, δημιουργώντας έτσι ένα δίκτυο κοινωνικών δεσμών διαθέσιμο σε περίπτωση ανάγκης και ιδιαίτερα χρήσιμο

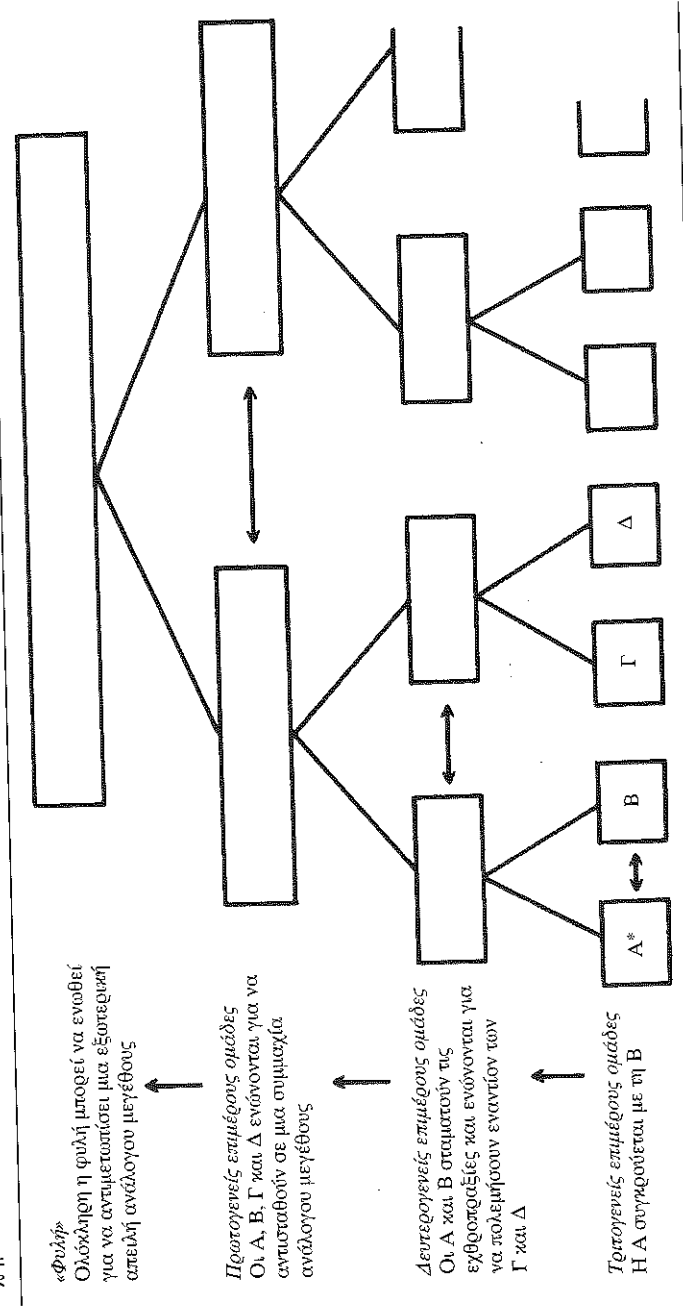
σε εκείνους τους συνεχώς μετακινούμενους πληθυσμούς. Καθώς οι Νούερ ήταν εξωγαμικοί στο επίπεδο του κλαν, δημιουργούσαν εκατοντάδες μικρότερους δεσμούς με άλλα κλαν μέσα από τους γάμους τους.

Παράλληλα με το κατατημημένο γενεαλογικό σύστημα υπήρχε και ένα σύστημα εδαφικής επικράτειας, δίχως όμως τα δύο συστήματα να συμπίπτουν. Κάθε κλαν «κατείχε» μια ορισμένη εδαφική έκταση, στην οποία μπορούσαν να έχουν πρόσβαση και μέλη άλλων κλαν. Πράγματι, το κλαν αυτό δεν αποτελούσε μια αριστοκρατία, και συχνά κατοικούσε σε ένα μικρό μόνο μέρος της συγκεκριμένης έκτασης. Ωστόσο, όσοι πήγαιναν να εγκατασταθούν σ' ένα χωριό προσπαθούσαν να συνάψουν σχέσεις, είτε μέσω της υιοθεσίας είτε μέσω του γάμου, με μια ομάδα γραμμικής καταγωγής που ήταν «ιδιοκτήτρια» μιας εδαφικής έκτασης.

Οι πόλεμοι και οι βεντέτες ήταν σχεδόν συνεχείς. Μέσα από μια διαδικασία εξισορροπημένης αντίθεσης ολοένα και μεγαλύτερες ομάδες που κατείχαν τμήματα του εδάφους μπορούσαν να συνενωθούν για ανάλογους σκοπούς. Για παράδειγμα, δύο ομάδες που πολεμούσαν μεταξύ τους, θα μπορούσαν και να συμμαχήσουν, αν μια τρίτη ομάδα επιτίθετο στη μία ή και στις δύο από αυτές τις ομάδες. Επίσης, υπήρχε το ενδεχόμενο να συνενωθούν και οι τρεις πρώην αντίπαλες ομάδες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν μια ακόμη μεγαλύτερη απειλή. Η πολιτική ενότητα των Νούερ προσδιοριζόταν κατά περίπτωση, αφού, ανάλογα με την εκάστοτε ανάγκη, σχηματίζονταν ολοένα και πιο διευρυμένες συνενώσεις, οι οποίες διαλύονταν, όταν η απειλή δεν υπήρχε πλέον.

Η εξισορροπημένη αντίθεση, ως λύση στο πρόβλημα της ενοποίησης των φυλών, που φαίνεται στο Σχήμα 2.2, ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη για μια φυλή που εισέβαλλε σε μια ήδη κατεχόμενη περιοχή. Αυτό συνέβη και με τους Νούερ, που σε διάφορες ιστορικές περιόδους επεκτάθηκαν στα εδάφη της γειτονικής φυλής των Ντίγκα (Dinka). Το εξαιρετικά ευέλικτο αυτό σύστημα, που ταυτόχρονα μπορούσε να διαμορφώνει μια ισχυρή ενιαία δύναμη κρούσης, κινήθηκε προς την κατεύθυνση της εξωτερικής επέκτασης, διοχετεύοντας τις εσωτερικές πιέσεις στις εχθροπραξίες εναντίον άλλων λαών (Sahlins 1961).

Σχήμα 2.2: Nuer «Εξισορροπημένη αντίθεση»

* Κάθε τετράγωνο στην κατάταξη σειρά αντιστοιχιά μερικά συμμαχικά χωριά.

Συγκεντρωτικά συστήματα

Όπως προαναφέρθηκε, μια έγκυρη τυπολογία θα πρέπει να προσδιορίζει τα συστήματα με τρόπο ώστε ο καθορισμός μίας ή μερικών παραμέτρων, σε μια μεμονωμένη κατηγορία, να οδηγεί στην πρόβλεψη κάποιων άλλων. Η κατηγορία των συγκεντρωτικών πολιτικών συστημάτων περιλαμβάνει κοινωνίες στις οποίες η εξουσία και η αυθεντία είναι προσωποπαγείς ή εδράζονται σε μικρή ομάδα. Αυτό ισχύει εξ ορισμού. Κατ'επέκταση, ωστόσο, είναι δυνατόν να προβλεφθεί ότι οι συγκεκριμένες κοινωνίες θα παρουσιάζουν συνήθως μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα απ' ό,τι οι εσμοί και οι φυλές, θα είναι διαστρωματωμένες βάσει της κοινωνικής βαθμίδας ή τάξης, θα έχουν εξειδικευμένους κοινωνικούς και επαγγελματικούς ρόλους, θα κάνουν μεγαλύτερη χρήση της παραγωγικής τεχνολογίας, οι οικονομίες τους θα βασίζονται στη συγκεντρωτική αναδιανομή και, τέλος, θα παρουσιάζουν μεγαλύτερη σταθερότητα στο επίπεδο των πάγιων κοινωνικοπολιτικών συνενώσεων. Ο Morton Fried υπογραμμίζει τις βασικές ανισότητες που παρουσιάζουν τα συγκεντρωτικά συστήματα έναντι των μη συγκεντρωτικών: δεν έχουν πλέον όλοι την ίδια πρόσβαση στα πολιτικά αξιώματα, τα οποία μπορεί να προορίζονται για τα μέλη μιας ορισμένης κοινωνικής τάξης ή μιας επιλεκτικής γενεαλογικής γραμμής. Αν και ενδέχεται να υπάρχουν ομάδες μονογραμμικής καταγωγής που να έχουν μεγάλο μέρος της τοπικής εξουσίας, εντούτοις οι συγγενικοί δεσμοί δεν αποτελούν πλέον το κύριο μέσο εκδήλωσης της πολιτικής η εξειδίκευση στο επίπεδο της πολιτικής εκφράζεται με την εμφάνιση επαγγελματιών πολιτικών και ενός επικουρικού γραφειοκρατικού μηχανισμού.

Φυλαρχίες

Όσον αφορά στην κοινωνική ενοποίηση, η φυλαρχία υπερτερεί της φυλής σε δύο βασικά σημεία: Πρώτον, έχει μεγαλύτερη δημογραφική πυκνότητα, λόγω της πιο αποδοτικής οργάνωσης της παραγωγής· δεύτερον, είναι περισσότερο σύνθετη, ενώ διαθέτει και μια μορφή συγκεντρωτικής εξουσίας. Αντίθετα από τα κατατημένα συστήματα στα οποία οι πολιτικές μονάδες συνασπίζονται και διαλύονται κατά περίπτωση, οι φυλαρχίες έχουν σχετικά μόνιμα κεντρικά όργανα διακυβέρνησης. Το χαρα-

κτηριστικό γνώρισμα αυτών των οργάνων είναι ότι βασίζονται στη συλλογή και την αναδιανομή του οικονομικού πλεονάσματος (συντά περιλαμβάνεται και ένα πλεόνασμα εργασίας).

Η θέση του αρχηγού της φυλαρχίας, αντίθετα από εκείνη του αρχηγού ενός εσμού ή μιας γενεαλογικής γραμμής, είναι μια θέση που συνοδεύεται από μια στοιχειώδη τουλάχιστον εξουσία – πράγμα που σημαίνει ότι ο αρχηγός διαθέτει κάποιο δικαίωμα άσκησης καταναγκασμού. Στον αρχηγό ενδέχεται να αναγνωρίζεται υπέρτατη αυθεντία ως προς τη διανομή της γης, όπως και η δυνατότητα να συγκεντρώνει στρατό. Από οικονομική άποψη, είναι το κέντρο και ο συντονιστής του συστήματος αναδιανομής: μπορεί να συλλέγει τους φόρους που έχουν επιβληθεί στα τρόφιμα και τα αγαθά, ένα μέρος των οποίων θα επιστραφεί στις ευρείες μάζες του πληθυσμού. Έτσι δημιουργείται μια νέα μορφή ομαδικής αλληλεγγύης, όπου τα εξειδικευμένα τμήματα του συστήματος δεν μπορούν να επιβιώσουν χωρίς την ομαλή λειτουργία του συνόλου. Ακόμη και όταν η θέση του αρχηγού δεν είναι άμεσα κληρονομική, πρόσβαση σε αυτή έχουν μόνο ορισμένες οικογένειες ή γενεαλογικές γραμμές. Παρότι δεν υπάρχει πραγματική ταξική διαστρωμάτωση, η θέση κάθε ατόμου διαβαθμίζεται ανάλογα με την ομάδα καταγωγής στην οποία ανήκει: όσοι είναι πιο κοντά στη γενεαλογική γραμμή του αρχηγού κατατάσσονται υψηλότερα στην ιεραρχία και έχουν το σεβασμό εκείνων που είναι σε χαμηλότερη θέση. Σύμφωνα με τον Service (1971: 145), «το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα των φυλαρχιών, σε σύγκριση με τους εσμούς και τις φυλές, είναι... η διάχυτη ανισότητα των ατόμων και των ομάδων στην κοινωνία».

Παρ' όλα αυτά, η εξουσία του αρχηγού δεν είναι καθόλου απόλυτη. Το αριστοκρατικό ήθος δεν συνοδεύεται από κάποιον επίσημο και νόμιμο μηχανισμό καταπίεσης και η όποια υπακοή μπορεί να εμπνέει το πρόσωπο του αρχηγού δεν απορρέει τόσο από το φόβο της σωματικής τιμωρίας όσο από τον άμεσο έλεγχο που ασκεί στο οικονομικό σύστημα αναδιανομής. Η γενεαλογική γραμμή του αρχηγού μπορεί να αποκτήσει τεράστια πλούτη, ωστόσο, η αφοσίωση εξαγοράζεται με τη συνεχή προσφορά αγαθών και προνομίων. Αν και μπορεί να υφίσταται μια μορφή γραφειοκρατικού μηχανισμού, εντούτοις δεν υπάρχει σαφής διαφοροποίηση των χαμηλότερων αξιωμάτων και, όταν ασκούνται πιέσεις, οι γραφειοκράτες αυτοί μπορούν να αποσπαστούν από το μητρικό σώμα

και να δημιουργήσουν έναν αντιπολιτευτικό πόλο. Κατά συνέπεια, ο αρχηγός προχωρά σε τεντωμένο σκοινί ανάμεσα στις αντιμαχόμενες ομάδες συμφερόντων, ενώ η διατήρηση της θέσης του βασίζεται σε μια επιτυχή προσπάθεια εξισορρόπησης.

Ενώ συχνά προσάπτεται στους ορισμούς της φυλής η κατηγορία ότι είναι τόσο γενικοί, ώστε τελικά να χάνουν το νόημά τους, η παραπάνω περιγραφή της φυλαρχίας ως βαθμίδας της πολιτικής ολοκλήρωσης, που οφείλεται εν πολλοίς στον Elman Service (1971), έχει επικριθεί ως υπερβολικά συγκεκριμένη. Σύμφωνα με τον Herbert Lewis (1968), ο Service προέβη αρχικά σε μια λογική συναγωγή του εν λόγω μοντέλου σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που θα έπρεπε να έχει η ενδιάμεση βαθμίδα ανάμεσα στη φυλή και το κράτος, στη συνέχεια συνδύασε αυτό το μοντέλο με το συγκεκριμένο μοντέλο της πολιτικής δομής της Πολυνησίας και, τελικά, πρότεινε το υβρίδιο που προέκυψε από αυτήν τη σύνθεση ως γενικό εξελικτικό τύπο. Ο Lewis επισημαίνει το γεγονός ότι πολλές ομάδες που φαινομενικά συγκροτούνται ως φυλαρχίες, δεν είναι καθόλου σταθερές και παλινδρομούν μεταξύ της συγκεντρωτικής ηγεσίας και του συστήματος ισονομίας, καθώς ισχυροί ηγέτες έρχονται και παρέρχονται. Ωστόσο, διαφοροποιήσεις αυτού του είδους στις κατηγορίες θα έπρεπε να θεωρούνται δεδομένες, χωρίς να είναι απαραίτητη άλλη μια μακροσκελής αποκήρυξη.

Η προαποικιακή Χαβάη

Στα οχτώ νησιά της Χαβάης, κατά την περίοδο που κατοικούνταν αποκλειστικά από ιθαγενείς πληθυσμούς, κυριαρχούσαν μερικές αυστηρά διαβαθμισμένες κληρονομικές φυλαρχίες. Οι ανώτατοι αρχηγοί θεωρούνταν απόγονοι των θεών και διέθεταν τέτοια υπερφυσική δύναμη (*mana*), ώστε ακόμα και το έδαφος πάνω στο οποίο πατούσαν ήταν απαγορευμένο για τους κατώτερους κοινούς θνητούς. Το πρόσωπο του αρχηγού περιβαλλόταν από ένα σύνθετο σύνολο απαγορεύσεων, που η παραβίασή τους μπορούσε να επιφέρει την ποινή του θανάτου. Οι αρχηγοί αποτελούσαν τους ανώτατους οικονομικούς, στρατιωτικούς και θρησκευτικούς ηγέτες, παρότι τα περισσότερα απ' αυτά τα καθήκοντα είχαν παραχωρηθεί σε μια ομάδα από διοικητικούς και πολεμικούς ηγέτες ευγενικής καταγωγής που σχημάτιζαν τα ανώτερα στρώματα της κοινωνίας. Υπήρχαν δύο ακόμη χαμηλότερες βαθμίδες στις οποίες υπάγονταν

οι κατώτεροι ευγενείς και οι απλοί άνθρωποι. Κάθε άτομο ανήκε σε μία από αυτές τις βαθμίδες, ενώ η ιεράρχηση ίσχυε και για τους ευγενείς ανάλογα με τη σειρά γέννησής τους και την εγγύτητά τους στον μεγάλο αρχηγό. Οι ανώτεροι ευγενείς ή οι κατώτεροι αρχηγοί έχαιραν μεγάλο σεβασμού· ενδεικτικό είναι ότι στο πέρασμά τους οι απλοί άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να ξαπλώσουν μπρούμυτα στη γη. Για να διατηρηθεί η καθαρότητα της γενεαλογικής γραμμής του αρχηγού, ο κληρονόμος της θέσης του ανώτερου αρχηγού έπρεπε να είναι ο πρωτότοκος γιος του αρχηγού και η πρωτότοκη αδερφή του (μια μορφή αιμομικτηκής ενδογαμίας που συναντάται και στην αρχαία Αίγυπτο και το Περού των Ίνκας).

Οι κατώτεροι αρχηγοί έλεγχαν την κατανομή της γης και του νερού – το τελευταίο ήταν εξαιρετικά σημαντικό, γιατί μεγάλο μέρος των παραγωγικών εκτάσεων αρδευόταν. Εκτός αυτού, είχαν και τον *de facto* έλεγχο της κοινωφελούς εργασίας των απλών ανθρώπων. Ο φόρος υποτέλειας αποδιδόταν στον ανώτατο φύλαρχο από τους ανώτερους ευγενείς, που τον συγκέντρωναν από τους κατώτερους ευγενείς, και ούτω καθεξής μέχρι τη βάση της ιεραρχίας, τους κοινούς ανθρώπους. Ο συγκεκριμένος φόρος – ή ένα μέρος αυτού – διοχετευόταν σε δημόσια έργα, σε αρδευτικά κανάλια ως επί το πλείστον και σε πολεμικές επιχειρήσεις. Οι ευγενείς χρησιμοποιούσαν ένα μέρος των εσόδων από τους φόρους για την επιδότηση μιας ομάδας επαγγελματιών τεχνιτών.

Ο ανασταλτικός παράγοντας που δεν επέτρεψε στις πολιτειακές αυτές οντότητες να αποκτήσουν κρατική υπόσταση ήταν η έλλειψη διαφοροποίησης στην πολιτική σφαίρα· επρόκειτο για κληρονομικά θεοκρατικά συστήματα στα οποία η πολιτική αρχή δεν είχε επαρκώς διαφοροποιηθεί από τη θρησκεία και τη συγγένεια. Επίσης, παρότι ο αρχηγός είχε τόσο μεγάλη εξουσία, ώστε μπορούσε, από ορισμένες απόψεις, να ορίζει τη ζωή ή το θάνατο των υπηκόων του, εντούτοις η κεντρική μονάδα διακυβέρνησης δεν είχε επ' ουδενί το μονοπώλιο αυτής της εξουσίας, μια και αυτή ήταν διαμοιρασμένη ανάμεσα σε μερικούς υποδεέστερους αρχηγούς, αλλά και γιατί δεν υπήρχε μια νομική δομή για να διαχειριστεί αυτή την εξουσία. Τέλος, το συγκεκριμένο σύστημα διακυβέρνησης κάθε άλλο παρά σταθερό ήταν. Οι πολεμικές συγκρούσεις ήταν συνεχείς, ενώ οι φυλαρχίες συχνά ανατρέπονταν – στην περίπτωση αυτή η παλιά τάξη των ευγενών μπορούσε να αντικατασταθεί εξολοκλήρου από την ομάδα των κατακτητών (Davenport 1967· Seaton 1978· Service 1975).

Οι Κουακιούτλ (*Kwakiutl*)

Οι Ινδιάνικες κοινωνίες της βορειοδυτικής ακτής της Βόρειας Αμερικής συχνά κατατάσσονται στην κατηγορία των φυλαρχιών, παρότι οι συγκεκριμένες ομάδες δεν προσιδιάζουν σε τόσο μεγάλο βαθμό στο ιδεατό πρότυπο όσο εκείνες της Χαβάης.

Οι Ινδιάνοι Κουακιούτλ της νήσου Βανκούβερ δεν αποτέλεσαν ποτέ αντικείμενο μελέτης προτού έρθουν σε επαφή με τον λευκό άνθρωπο. Όταν το 1885 ο Franz Boas ξεκίνησε την επιτόπια έρευνά του στο νησί, είχε περάσει σχεδόν ένας αιώνας επαφών ανάμεσα στους ιθαγενείς και τους λευκούς εμπόρους, ιεραποστόλους, ναυτικούς και κυβερνητικούς υπαλλήλους, και οι γηγενείς πληθυσμοί είχαν ήδη αποδεκατιστεί από τις ασθένειες. Την εποχή εκείνη, το βιοτικό τους επίπεδο, που βασιζόταν στο κνήγι και το ψάρεμα, συγκαταλεγόταν ανάμεσα στα υψηλότερα της Βόρειας Αμερικής, έχοντας ως κριτήριο τα υλικά αγαθά – σπίτια, κανό, σκεύη, εργαλεία και τεχνουργήματα, όπως σκαλισμένες μάσκες και στύλοι τοτέμ με ανάγλυφες παραστάσεις.

Οι Κουακιούτλ ήταν χωρισμένοι σε 25 χωριά περίπου, που το καθένα τους περιλάμβανε 2 ως 7 *numayma*, δηλαδή συμπαγείς μονάδες που απαρτιζόνταν από μία ή περισσότερες διευρυμένες οικογένειες. Οι *numayma* κατατάσσονταν ανάλογα με το γόητρο που διέθεταν μέσα στο χωριό, ενώ η κοινωνική ιεράρχηση ίσχυε ακόμη και για τα μέλη της ίδιας *numayma*. Κατά κανόνα, οι διάφορες βαθμίδες σ' αυτή την ιεραρχία είτε ήταν κληρονομικές είτε μπορούσαν να αποκτηθούν μέσω του γάμου, ενώ συνοδεύονταν από ένα πολύπλοκο πλέγμα τίτλων, οικόσημων και τελετουργικών προνομίων.

Οι θέσεις γοήτρου αυτής της μορφής δεν ήταν καθόλου σπάνιες· τα ονομαστικά αξιώματα, σ' έναν πληθυσμό 1.500 περίπου ανθρώπων, έφταναν τα 650, ενώ, κατά ένα μέρος, μπορούσαν να έχουν αποδοθεί ταυτόχρονα σε περισσότερους του ενός ανθρώπους. Αυτές οι κοινωνικές θέσεις διατηρούνταν μέσω του *potlatch* – ενός συμποσίου κατά το οποίο μια τεράστια ποσότητα αγαθών διαμοιραζόταν σε όλους τους παρισταμένους. Στα *potlatch* μπορούσε κάποιος να προσβάλει έναν αντίπαλό του καταστρέφοντας μπροστά του τα προσφερόμενα αγαθά, οι αντιπαλότητες όμως αυτού του είδους, παρά τον δραματικό χαρακτήρα τους, δεν ήταν τόσο συνηθισμένες όσο συχνά πιστεύεται.

Στους Κουακιούτλ μπορούμε να διακρίνουμε αρκετά από τα στοιχεία της κλασικής φυλαρχίας: παγιωμένο σύστημα κοινωνικής ιεράρχησης, εξειδικευμένοι ηγετικοί ρόλοι βάσει της κληρονομικής διαδοχής, μόνιμα όργανα διακυβέρνησης και, τέλος, αναδιανομή του πλούτου. Παρ' όλα αυτά, δεν υπάρχει απόλυτη ταύτιση με το κλασικό πρότυπο. Πρώτον, γιατί η πολιτική ενοποίηση όχι μόνο δεν επεκτεινόταν πέραν των ορίων του χωριού, αλλά και γιατί ήταν περιορισμένη ακόμη και στο πλαίσιο αυτό, καθώς το μεγαλύτερο μέρος της πολιτικής ενοποίησης γινόταν στο επίπεδο των *numayma*. Στον πλέον υψηλόβαθμο αρχηγό στην ιεραρχία του χωριού αναγνωριζόταν, σε θεωρητικό επίπεδο, η αυθεντία σε ορισμένα περαιτέρω ζητήματα, στην πράξη όμως η *numayma* αποτελούσε τη μονάδα άσκησης της πολιτικής σε καθημερινή βάση, γεγονός που σημαίνει ότι, όπως και στις φυλετικές κοινωνίες, οι συγγενικοί δεσμοί αποτελούσαν το μέσο εκδήλωσης της πολιτικής. Εκτός αυτού, έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση και η άποψη ότι τα *potlatch* αποτελούσαν σύστημα αναδιανομής του πλούτου. Κανένας στην κοινωνία των Κουακιούτλ δεν ήταν αρκετά πλούσιος, ώστε να έχει τη δυνατότητα να τελέσει ένα *potlatch* χωρίς να καταφύγει στο δανεισμό και τα χρέη. Αυτή η γιορτή αποτελούσε το επίκεντρο ενός σύνθετου οικονομικού συστήματος που εδραζόταν σ' ένα περίπλοκο δίκτυο σχέσεων δανειστή-χρεώστη. Παρότι μια προσκεκλημένη *numayma* μπορούσε να μην ήταν άμεσα αναμειγμένη σε αυτά τα χρέη, ήταν επιβεβλημένο να ανταποδώσει το *potlatch*, και μάλιστα προσφέροντας μεγαλύτερη αφθονία αγαθών. Άλλωστε, το βασικό αντικείμενο που διένειμαν στα *potlatch* ήταν η κουβέρτα της εταιρείας Hudson Bay που, καθώς δεν ήταν φαγώσιμη, αποτελούσε ένα είδος νομίσματος για περαιτέρω δανεισμό και δανειοδότηση. Ως εκ τούτου, τα *potlatch* υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός συστήματος αμοιβαιότητας (κοινό τόσο στους εσμούς όσο και στις φυλές) και όχι συγκεντρωτικής αναδιανομής – που θεωρητικά αποτελεί την προσδιοριστική ιδιότητα των φυλαρχιών. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι οι Κουακιούτλ, όπως και ενδεχομένως οι υπόλοιποι πληθυσμοί της βορειοδυτικής ακτής, παρουσίαζαν ένα κράμα από στοιχεία τόσο των φυλών όσο και των φυλαρχιών (Codere 1950, 1957· Drucker και Heizer 1967).

Το κράτος

Για τον Elman Service (1971: 163), η προσδιοριστική ιδιότητα του κράτους και η ειδοποιός διαφορά του από τη φυλαρχία «είναι η ύπαρξη μιας ειδικής μορφής ελέγχου, της συνεχούς απειλής της βίας από ένα σώμα ανθρώπων που νομιμοποιείται να τη χρησιμοποιεί». Ο Morton Fried (1967), από την άλλη, υπογραμμίζει την έννοια της κοινωνικής διαστρωμάτωσης: το κράτος έχει ειδικούς θεσμούς, τόσο τυπικούς όσο και άτυπους, για τη διατήρηση μιας ιεραρχίας με προνομιακή πρόσβαση στους πόρους. Αυτή η διαστρωμάτωση υπερβαίνει την ιεράρχηση ατόμων και γενεαλογικών γραμμών που συναντάμε σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες, καθότι συνεπάγεται την εγκαθίδρυση πραγματικών κοινωνικών τάξεων. Για τον Ronald Cohen (1978a, 1978b), το θεμελιώδες διακριτικό γνώρισμα του κράτους είναι η συνέχειά του. Αντίθετα με χαμηλότερες βαθμίδες πολιτικής οργάνωσης, ο κατακερματισμός του κράτους (δηλαδή η διάσπασή του σε μικρότερες ομάδες) δεν χαρακτηρίζει την ομαλή διαδικασία της πολιτικής του δραστηριότητας.

Τα κράτη είναι συνήθως μεγάλες, σύνθετες κοινωνίες που περιλαμβάνουν μια ποικιλία από τάξεις, συσσωματώσεις και επαγγελματικές ομάδες. Η επαγγελματική εξειδίκευση, στην οποία περιλαμβάνεται και μια πολιτική γραφειοκρατία πλήρους απασχόλησης, συνενώνει ολόκληρη την ομάδα σ' ένα δίκτυο αλληλένδετων εξαρτήσεων. Λόγω της τεράστιας διαφοροποίησης που χαρακτηρίζει τα ατομικά και ταξικά συμφέροντα στο πλαίσιο του κράτους, πιέσεις και εντάσεις άγνωστες σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες καθιστούν αναγκαίο, για την περαιτέρω διατήρηση του συστήματος, ένα τρόπον τινά κράτος δικαίου – ενός δικαίου απρόσωπου που συνοδεύεται από φυσικές ποινές.

Οι προαποικιακοί Ζουλού

Η οικογένεια Νγκούνι (Nguni) των λαών που μιλούν τη γλώσσα μπαντού περιλάμβανε 100.000 περίπου κτηνοτρόφους και μετακινούμενους καλλιεργητές που ζούσαν σε 80.000 περίπου τετραγωνικά μίλια της νοτιοανατολικής Αφρικής. Η βασική μονάδα εγκατάστασης ήταν η πατρογραμμική διευρυμένη οικογένεια. Η μεγαλύτερη μόνιμη πολιτική μονάδα ήταν το κλαν, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις μερικά κλαν μπορούσαν

προσωρινά να σχηματίσουν μια φυλή. Αυτά τα κλαν αποτελούσαν αντιπροσωπευτικά παραδείγματα φυλαρχίας, όπως την περιγράψαμε σε προηγούμενες ενότητες.

Κατά τα πρώτα χρόνια του 19ου αιώνα, η κατάκτηση των περισσότερων από τις ανεξάρτητες αυτές φυλαρχίες είχε ως αποτέλεσμα να συνενωθούν στο ισχυρό και άκρως милитарιστικό κράτος των Ζουλού. Το σχετικά υποτυπώδες αυτό κράτος όφειλε εν πολλοίς την αδιάλειπτη ενότητά του στην απειλή των Μπόερς και των Βρετανών που ασκούσαν πιέσεις στα όρια της επικράτειάς του (οι Βρετανοί κατέκτησαν τους Ζουλού το 1887). Συντάγματα από επιστρατευμένους στρατιώτες, που ανήκαν αποκλειστικά στο βασιλιά, στάθμευαν σε στρατώνες συγκεντρωμένους κυρίως στην πρωτεύουσα. Ο βασιλιάς δεν είχε μόνο την εξουσία να επιβάλει στους υπηκόους του την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών και εργασίας, αλλά ακόμη, μέσω των «δώρων» που συγκέντρωνε, ήταν και ο πλουσιότερος άνθρωπος στο βασίλειο. Προς ανταπόδοση όλων αυτών, όφειλε να είναι γενναιόδωρος απέναντι στο λαό του, προσφέροντάς του τρόφιμα και άλλα αγαθά. Διέθετε μια επιτροπή συμβούλων που γνωμοδοτούσαν για διάφορα ζητήματα και θεωρητικά οι προτάσεις τους υιοθετούνταν. Ο βασιλιάς αποτελούσε, επίσης, και ένα είδος ανώτατου δικαστηρίου για υποθέσεις που παραπέμπονταν από τα κατώτερα δικαστήρια των τοπικών αρχηγών, ενώ διατηρούσε για τον εαυτό του το δικαίωμα της επιβολής θανατικών ποινών (αν και οι αρχηγοί δεν σέβονταν πάντοτε αυτή την αποκλειστικότητα). Η ιεράρχηση των ατόμων και των κλαν ήταν ανάλογη με τη γενεαλογική τους εγγύτητα απέναντι στο βασιλιά.

Ως εκ τούτου, το κράτος των Ζουλού, παρότι υποτυπώδες και βραχύβιο, παρουσίαζε πολλά από τα χαρακτηριστικά πιο σύνθετων κρατών: συνένωνε μεγάλο αριθμό ανόμοιων ομάδων υπό μια κεντρική εξουσία· διεκδικούσε, τουλάχιστον θεωρητικά, το μονοπώλιο στη χρήση βίας· η κατανομή της εξουσίας γινόταν μέσα από έναν σύνθετο γραφειοκρατικό μηχανισμό· τέλος, βάσιζε τη συνέχιση του συστήματος διακυβέρνησης σε ένα αντικειμενικό κράτος δικαίου.

Ωστόσο, αρκετά στοιχεία που χαρακτηρίζαν το προγενέστερο στάδιο της φυλαρχίας εξακολούθησαν να υφίστανται – σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε και ο ίδιος ο λαός έμοιαζε να βλέπει το κράτος ως μια εξευγενισμένη φυλαρχία. Το κράτος των Ζουλού δεν ήταν, κατά βάση, παρά ένα άθροισμα μεμονωμένων κλαν που εξακολουθούσαν να είναι σχετικά

ανεξάρτητα. Οι δεσμοί αφοσίωσης μοιράζονταν αναπόφευκτα ανάμεσα στο βασιλιά και τον τοπικό αρχηγό, ενώ ο λαός συχνά συντασσόταν με την τοπική ομάδα. Οι αρχηγοί διατήρησαν τους καθιερωμένους κανόνες, μεταξύ των οποίων και το δικαίωμα να προσφεύγουν στη βία για την καταστολή εξεγέρσεων, εφόσον ήταν ενήμερος ο βασιλιάς. Εξακολουθούσε να επικρατεί η ιδέα ότι ένας κακός βασιλιάς μπορεί να ανατραπεί, ακριβώς όπως κι ένας κακός αρχηγός, υπό τον όρο η αλλαγή προσώπου να μη θίξει το ίδιο το σύστημα. Ως αποτέλεσμα, ουσιαστικά η διαδοχή στη θέση του βασιλιά αποτελούσε ένα ζήτημα που επιλυόταν κατά κανόνα είτε με τη δολοφονία του βασιλιά είτε με την εξέγερση. Εκτός αυτού, αν και υπήρχε αυστηρά καθορισμένη κοινωνική διαστρωμάτωση, ήταν ανάλογη με εκείνη που διαμορφώθηκε στη Χαβάη (η θέση των ατόμων και των κλαν ήταν ανάλογη της γενεαλογικής εγγύτητάς τους απέναντι στο βασιλιά). Εξάλλου, η επαγγελματική εξειδίκευση δεν ήταν περισσότερο αναπτυγμένη απ' ό,τι κατά την προκρατική περίοδο. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι προαποικιακοί Ζουλού, μολοντί αποτελούσαν αναμφίβολα κράτος όσον αφορά στη συνένωση μερικών πρώην αυτόνομων ομάδων υπό ένα συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης, εντούτοις παρουσίαζαν πολλές ομοιότητες με τις φυλαρχίες που αποτελούσαν και τη βάση του κράτους τους (Gluckman 1940· Service 1975).

Οι Ίνκας

Στις αρχές του 15ου αιώνα, μια ισχυρή φυλαρχία στην κοιλάδα Κούσκο του Περού ξεκίνησε μια στρατιωτική επέκταση που θα οδηγούσε στη δημιουργία του μεγαλύτερου κράτους του Νέου Κόσμου κατά την προκολομβιανή εποχή. Στο απόγειό της, η αυτοκρατορία των Ίνκας εκτεινόταν από την κεντρική Χιλή ως τα σημερινά σύνορα του Εκουαδόρ και της Κολομβίας, καλύπτοντας μια απόσταση 2.700 μιλίων. Αξιοσημείωτο είναι ότι η συνένωση αυτής της περιοχής έγινε χωρίς τη χρήση ζωικών μέσων μεταφοράς (αν και χρησιμοποιούνταν ως υποζύγια οι λάμες και οι προβατοκάμηλοι αλπάκα). Οι σύγχρονοι χαρακτηρισμοί του κράτους των Ίνκας ως κομμουνιστικού, σοσιαλιστικού ή κράτους πρόνοιας αδικούν τη μοναδική αυτή προσαρμογή στις οικολογικές, κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες των Άνδεων.

Η ενοποίηση της αυτοκρατορίας των Ίνκας πραγματοποιήθηκε τόσο

χάρη σε ένα σύστημα οικονομικών αναδιανομών όσο και μέσω της στρατιωτικής επιβολής και του πολιτικού συγκεντρωτισμού. Η σημαντική αύξηση στην παραγωγή τροφίμων δεν οφειλόταν στην τεχνολογική καινοτομία, αλλά στην ολοένα και πιο αποδοτική οργάνωση της εργασίας – για τη δημιουργία αγροτικών αναβαθμίσεων ή για την κατασκευή εκτεταμένων αρδευτικών συστημάτων –, καθώς και στη μεταφορά ολόκληρων κοινοτήτων σε περιοχές που παλαιότερα ήταν εν πολλοίς αναξιοποίητες. Σε όλη την αυτοκρατορία, οι αγροτικές γαίες είχαν χωριστεί σε τρία τμήματα τα οποία προορίζονταν για τους κοινούς ανθρώπους, την κρατική θρησκεία και την κοσμική γραφειοκρατία, αντίστοιχα. Μετά το 1475, η κρατική ιδιοκτησία άρχισε να αυξάνεται με επιταχυνόμενο ρυθμό, ιδιαίτερα στις νέες γαίες που δόθηκαν για καλλιέργεια και βοσκή.

Το οικονομικό αυτό σύστημα υποστήριζε τρεις γραφειοκρατικές ομάδες. Στην κορυφή βρισκόταν η κεντρική γραφειοκρατία, η οποία περιλάμβανε τους ευγενείς της εθνοτικής ομάδας των Ίνκας, καθώς και άλλους που είχαν ανέλθει στην κοινωνική θέση των Ίνκας μέσω της συνεισφοράς τους στο κράτος. Αυτήν τη γραφειοκρατία, που ήταν εγκατεστημένη στην κοιλάδα Κούσκο, συγκροτούσαν η λεγόμενη Αυτοκρατορική Αυλή (αποτελούνταν από 11 ήσσονες γενεαλογικές γραμμές, που η καθεμιά είχε το δικό της ανάκτορο), ένα αυτοκρατορικό συμβουλευτικό σώμα, καθώς και λιγότερο ή περισσότερα εξειδικευμένα όργανα που ήταν επιφορτισμένα με τη διοίκηση του δικαστικού, του στρατιωτικού και του εκπαιδευτικού τομέα, καθώς και του τομέα των μεταφορών και των επικοινωνιών. Μια παράλληλη, και ως ένα βαθμό ξεχωριστή, θρησκευτική γραφειοκρατία διαχειριζόταν τα ζητήματα της κρατικής θρησκείας, η οποία ήταν αρκετά ανοικτή ώστε να ενσωματώνει τις θεότητες, τα είδωλα και τα τελετουργικά των κατακτημένων λαών. Ποσοστό που ανερχόταν στο 1/3 του συνολικού Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος των Ίνκας διοχετευόταν σε θρησκευτικές τελετουργίες. Τέλος, η επαρχιακή γραφειοκρατία περιλάμβανε 80 περίπου περιφερειακές ομάδες που συγκροτούνταν στη βάση μιας ιεραρχίας τοπικών αρχηγών οι οποίοι ονομάζονταν *cuzacas*.

Η ύπαρξη τόσο εξελιγμένων γραφειοκρατικών δομών μπορεί ενδεχομένως να δίνει την εντύπωση ότι το κράτος των Ίνκας είχε επικρατήσει πλήρως, αντικαθιστώντας τις παλαιότερες μορφές κοινωνικής οργάνωσης· ωστόσο, καθώς περνούσαν οι χιλιετίες και πολιτισμοί ανθούσαν

και παρήκμαζαν, η βασική μονάδα της κοινωνικής δομής των Άνδεων εξακολούθησε να είναι η *ayllu*, μια κοινότητα οργανωμένη στη βάση της γενεαλογικής γραμμής που χαρακτηριζόταν από κοινοκτημοσύνη των γαιών και αναδιανομή τους ανάλογα με τις ανάγκες. Η *ayllu* ήταν, σε μεγάλο βαθμό, αυτόνομη και όφειλε την ενότητά της στην κοινοκτημοσύνη των γαιών και στις σύνθετες αλληλεξαρτήσεις κοινωνικής και οικονομικής αμοιβαιότητας. Κάθε *ayllu* είχε τον δικό της αρχηγό που η εξουσία του δεν ήταν καταναγκαστική. Η *ayllu* φρόντιζε για τους ανήμπορους και ηλικιωμένους που βρισκόταν στο έδαφός της, ενώ με την κοινωφελή εργασία εξασφάλιζε την κατασκευή και τη διατήρηση των δημόσιων κτιρίων. Πολλές *ayllu* συνενώνονταν σε ευρύτερες φυλές και ομοσπονδίες για εμπορικούς και αμυντικούς σκοπούς.

Η κατάκτηση από τους Ίνκας άφησε ανέπαφη αυτήν τη θεμελιώδη κοινωνική δομή, ενώ πολλές μορφές και πρακτικές του κρατικού συστήματος διακυβέρνησης βασίζονταν στις αντίστοιχες των *ayllu*. Επί παραδείγματι, το σύστημα επιστράτευσης εργατικών χεριών για την κατασκευή του εντυπωσιακού οδικού δικτύου των Ίνκας (ένας δρόμος έφτανε σχεδόν τα 2.000 μίλια), δημόσιων κτιρίων και αγροτικών αναβαθμίσεων αποτελούσε άμεση προέκταση των παραδοσιακών προτύπων κοινωφελούς εργασίας των *ayllu*. Ακόμη και στις υψηλότερες βαθμίδες της κυβερνητικής ιεραρχίας, η *ayllu* λειτουργούσε ως πρότυπο: κάθε νέος αυτοκράτορας των Ίνκας αποτελούσε την αφηρητή για τη δημιουργία μιας νέας βασιλικής *ayllu* που περιλάμβανε όλους τους άρρενες απογόνους του. Σύμφωνα με τον John Murra (1958), η ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι το πολιτειακό σύστημα των Ίνκας χωριζόταν σε ομάδες βάσει ενός δεκαδικού συστήματος δεν είναι παρά η κατά γράμμα ερμηνεία των στενογραφημένων σημειώσεων ενός απογραφέα (για να κρατούν αρχεία χρησιμοποιούσαν ένα σύστημα με κομποδεμένα σκοινιά): η πραγματική διαίρεση της αυτοκρατορίας ήταν αυτή που ίσχυε κατά παράδοση: *ayllu*, φυλή και ομοσπονδία. Έτσι, παρ' όλη την πολυπλοκότητά του, το κράτος των Ίνκας δεν συνιστά ένα τεράστιο –παρά μόνο από την άποψη του μεγέθους– άλμα όσον αφορά στην κοινωνική οργάνωση, αλλά μάλλον αποτελούσε πόλο συσπείρωσης για σημαντικό αριθμό ανέπαφων έως τότε παραδοσιακών μονάδων (Mason 1957· Murra 1958· Shaedel 1978).

Σύγχρονη ταξινόμηση

Η ταξινόμηση που περιγράψαμε σ' αυτό το κεφάλαιο, μολονότι εξακολουθεί να έχει ευρεία χρήση, έχει δεχτεί επιθέσεις από διαφορετικές κατευθύνσεις. Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1940 άρχισαν να καταρτίζονται οι εν λόγω ταξινομικές κατηγορίες, οι ανθρωπολόγοι είχαν ακόμη την εντύπωση ότι υπήρχαν αυτόνομοι, αρχέγονοι πολιτισμοί που είχαν παραμείνει αναλλοίωτοι για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα. Αυτή η εντύπωση ενισχύθηκε από το επιστημονικό παράδειγμα του δομολειτουργισμού που κυριάρχησε στην ανθρωπολογία επί δύο περίπου δεκαετίες και έτεινε προς μια σύγχρονη αντιμετώπιση των κοινωνιών – δηλαδή σαν οι κοινωνίες αυτές να ήταν εκτός χρόνου (βλ. κεφάλαιο 5). Στην πραγματικότητα, όπως θα αποκαλύψουν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της όψιμης αποικιοκρατίας, της μεταποικιοκρατίας και του παγκόσμιου συστήματος, η αρχέγονη φυλή αποτελούσε, στις περισσότερες περιπτώσεις, δημιούργημα των ανθρωπολογικών θεωρητικών παρωπίδων παρά πραγματικότητα. Με αφετηρία την καπιταλιστική επέκταση εκτός των ευρωπαϊκών ορίων που σημειώθηκε κατά τον 16ο αιώνα, όλοι οι πολιτισμοί, ακόμη και οι πιο απομονωμένοι, υπέστησαν ριζικές αλλαγές. Πολλοί από αυτούς αναγκάστηκαν είτε να οδηγηθούν σ' έναν τρόπο παραγωγής που βασιζόταν στο φόρο υποτέλειας είτε να καταφύγουν όλο και πιο βαθιά στις ερήμους και τις ζούγκλες είτε να μετασχηματιστούν από τις ασθένειες και το εμπόριο μεταλλικών αντικειμένων (Wolf 1982). Ο όρος «φυλή» δεν θεωρείτο πλέον μόνο ασαφής, αλλά και υποτιμητικός, παραπέμποντας σε συνδηλώσεις πρωτογονισμού και υποτέλειας. Καθώς όλες αυτές οι ομάδες αρχίζουν ολοένα και περισσότερο να εντάσσονται στο κράτος, είτε διά της βίας είτε μέσα από τυχαίες εξελικτικές διαδικασίες, οι «πάσης χρήσεως» όροι «εθνότητα» και «έθνος» έχουν αντικαταστήσει τις παλαιότερες ταξινομήσεις. Ένα άλλο ζήτημα που έχει ανακύψει είναι η αυξανόμενη υβριδικότητα, όχι μόνο των άτομων αλλά και των κοινωνιών: τα εδαφικά, γλωσσικά και πολιτισμικά όρια που αξιωματικά έθεταν οι προηγούμενες γενιές ανθρωπολόγων έχουν εν πολλοίς καταρρεύσει. Η παγκοσμιοποίηση έχει οδηγήσει στη δημιουργία όλο και πιο ρευστών κατηγοριών, όπως τεκμηριώνεται από τους όρους διεθνικός, κρηολός και διασπορικές κοινότητες.

Η αξία της όποιας τυπολογίας έγκειται τόσο στο σκοπό χρήσης της

όσο και στα κριτήρια που τέθηκαν κατά την κατάρτισή της. Αν και η παραδοσιακή ταξινόμηση, που περιγράψαμε στο παρόν κεφάλαιο, είναι αρκετά γενική, εντούτοις οι πιο σύγχρονοι τύποι, όπως εθνοτισμός και εθνικισμός, χαρακτηρίζονται από ακόμη μεγαλύτερη αοριστία. Οι ειδικοί, αξιωνοντας μεγαλύτερη ταξινομική ακρίβεια, ενδέχεται να οδηγηθούν σε μια σειρά από υποτύπους. Οι αγρότες, επί παραδείγματι, υποδιαιρούνται σε πολυάριθμες κατηγορίες (Wolf 1996), ενώ η νεότερη έρευνα φαίνεται να καθιστά αναγκαία τη δημιουργία μιας νέας κατηγορίας «μετα-αγροτών» (postpeasants) (Kearney 1996). Εξάλλου, ο εκάστοτε ειδικός σε μια συγκεκριμένη πολιτισμική περιοχή, όπως είναι η Αρκτική, μπορεί, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στην ποικιλία των προσαρμοστικών στρατηγικών, να οδηγηθεί σε μια ολοκληρωτική –και απολύτως δικαιολογημένη– απόρριψη της όποιας τυπολογίας. Πολλοί μεταμοντερνιστές έχουν απορρύψει κάθε είδους ταξινόμηση με την αιτιολογία ότι η ανθρωπολογία είναι μια επιστήμη της διαφοράς και η ομαδοποίηση ανόμοιων κοινωνιών βάσει αυθαίρετων κριτηρίων είναι περισσότερο επιζήμια παρά χρήσιμη. Παρ' όλα αυτά, όσο οι ανθρωπολόγοι νιώθουν την ανάγκη να συζητούν και να κατανοούν ο ένας τον άλλο, καθίσταται απαραίτητη κάποια μορφή κοινής ταξινόμησης.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

Cohen, Ronald, και John Middleton (επιμ.) *Comparative Political Systems* (Austin: University of Texas Press, 1967). Παρότι αυτός ο συλλογικός τόμος φαίνεται να βασίζεται σε τυχαία επιλογή, περιέχει μελέτες που πραγματεύονται μια ευρεία ποικιλία πολιτικών τύπων. Μεταξύ των ομάδων αυτών είναι οι Ικουνγκ, οι Εσκιμώοι, οι Ναμπικάρα, οι Μαπούτσι και οι Ίνκας. Ο κατάλογος των συγγραφέων που έγραψαν τα 20 αυτά άρθρα περιέχει την αφρόκρεμα της πολιτισμικής ανθρωπολογίας περί τα μέσα της δεκαετίας του 1960: μεταξύ αυτών οι Claude Lévi-Strauss, Robert Lowie, John Murra, F.C. Bailey και S.N. Eisenstadt.

Fried, Morton, H., *The Evolution of Political Society* (New York: Random House, 1967). Ο Fried, ταξινομώντας τα πολιτικά συστήματα βάσει της πρόσβασης που μπορεί να έχει ένα άτομο στην εξουσία, διακρίνει ως βασικές κατηγορίες τα ισονομικά, τα ιεραρχικά και τα διαστρωματωμένα συστήματα, τα οποία και περιγράφει διεξοδικά.

Johnson, Allen W., και Timothy Earle. *The Evolution of Human Societies: From Foraging Group to Agrarian State* (Stanford, California: Stanford University Press, 1987). Μια εξαιρετικά εύληπτη εξελικτική προσέγγιση που παρέχει μια εναλλακτική τυπολογία έναντι της παραδοσιακής που παρουσιάζεται στο παρόν κεφάλαιο. Κάθε κοινωνικοοικονομική βαθμίδα (οικογένεια, τοπική ομάδα, εδαφική κοινότητα υπό «μεγάλο άνδρα», φυλαρχία, αρχαϊκό κράτος και έθνος-κράτος) περιγράφεται εκτενώς με την παράθεση παραδειγμάτων.

Levinson, David, και Martin J. Malone. *Toward Explaining Human Culture* (New York: HRAF Press, 1980). Μια αξιοθαύμαστη προσπάθεια να περιληφθούν σε έναν μικρό περιεκτικό τόμο μεγάλο μέρος των πορισμάτων τα οποία προέκυψαν σε σχέση με τις διαπολιτισμικές κανονικότητες από τις στατιστικές μελέτες που βασίστηκαν στην αμερικανική εθνογραφική βάση δεδομένων Human Relations Area Files. Σε αρκετά κεφάλαια του βιβλίου συναντάμε χρήσιμα ποσοτικά στοιχεία που ενισχύουν ή απορρίπτουν τις εικασίες για την ταξινόμηση των πολιτικών συστημάτων.

Service, Elman R. *Primitive Social Organization: An Evolutionary Perspective* (New York: Random House, 1962). Το συγκεκριμένο βιβλίο εδραίωσε ως βασικές βαθμίδες της κοινωνικοπολιτισμικής ενοποίησης τον εσμό, τη φυλή, τη φυλαρχία και το κράτος. Παρά τον υπότιτλό του, είναι σε μεγάλο βαθμό περιγραφικό, ενώ δεν προσπαθεί ιδιαίτερα να αναδείξει τις αιτίες της εξελικτικής αλλαγής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Πριν από 5.500 χρόνια, στις εύφορες από τις εποχικές πλημμύρες πεδιάδες του Τίγρη και του Ευφράτη, σε μια περιοχή που αποτελεί το σημερινό Ιράκ, αναπτύχθηκε ένας τύπος κοινωνίας πρωτόγνωρος μέχρι εκείνη την εποχή. Είχαν περάσει χιλιετίες κατά τις οποίες οι ανθρωπίνοι πληθυσμοί εγκατέλειπαν σταδιακά τον νομαδικό τρόπο αναζήτησης τροφής για να στραφούν αρχικά στην εποχική εγκατάσταση σε οικισμούς όπου άρχισαν να εξημερώνουν μερικά είδη ζώων και να καλλιεργούν φυτά, και αργότερα στη μόνιμη εγκατάσταση σε αγροτικά χωριά. Τώρα εμφανίστηκαν οι πρώτες πραγματικές πόλεις – εμφάνιση που συνοδεύτηκε από μια καινοφανή μορφή πολιτικής οργάνωσης. Ενώ προηγουμένως η κοινωνική δομή βασιζόταν σε συγγενικά δίκτυα, τώρα έκανε την εμφάνισή της μια μόνιμη διοικητική γραφειοκρατία που απαιτούσε δεσμούς αφοσίωσης οι οποίοι υπερίσχυαν της γενεαλογικής γραμμής και του κλαν. Οι τοπικοί αρχηγοί εκχώρησαν μεγάλο μέρος της αυθεντίας τους σε μια κυβερνώσα τάξη που είχε την εξουσία να συγκεντρώνει τα αγροτικά πλεονάσματα και να επιστρατεύει τα απαραίτητα εργατικά χέρια για την κατασκευή μεγαλεπήβολων αρδευτικών έργων και μεγαλοπορειών κτισμάτων. Οχυρωμένες πόλεις, όπως η Ουρούκ και η Ουρ, υπερέβαιναν σε πληθυσμό τους 40.000 «πολίτες». Μια κάστα κατ' επάγγελμα ιερέων προΐστατο σε μια πολύπλοκη θρησκεία που υπαγόρευε την ύπαρξη ναών για την άσκηση της θρησκευτικής λατρείας. Επαγγελματίες τεχνίτες κατασκεύαζαν τα μαχαίρια από σφιδανό, όπως και τα χρυσά και ασημένια ειδώλια, που έμελλε μέσω των εμπορικών δικτύων να συνδέουν μεταξύ τους αχανείς περιοχές. Το κράτος είχε γεννηθεί.

Στις μέρες μας, που οι εθνικοί πληθυσμοί ανέρχονται σε εκατοντάδες

ΔΙΑΦΟΡΑ!

Η αρχαία Αίγυπτος συγκαταλέγεται στα έξι πρωτογενή κράτη του κόσμου, δηλαδή στα κράτη που αναπτύχθηκαν δίχως να έχουν δεχτεί τις επιρροές προηγούμενων κρατών. Η γέννηση του κράτους αυτού μπορεί εν μέρει να οφείλεται στις δημογραφικές πιέσεις που ασκούσαν εντός των ορίων μιας στενής λωρίδας γης περικυκλωμένης από έρημο. Με την ευγενική παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (ΗΠΑ).

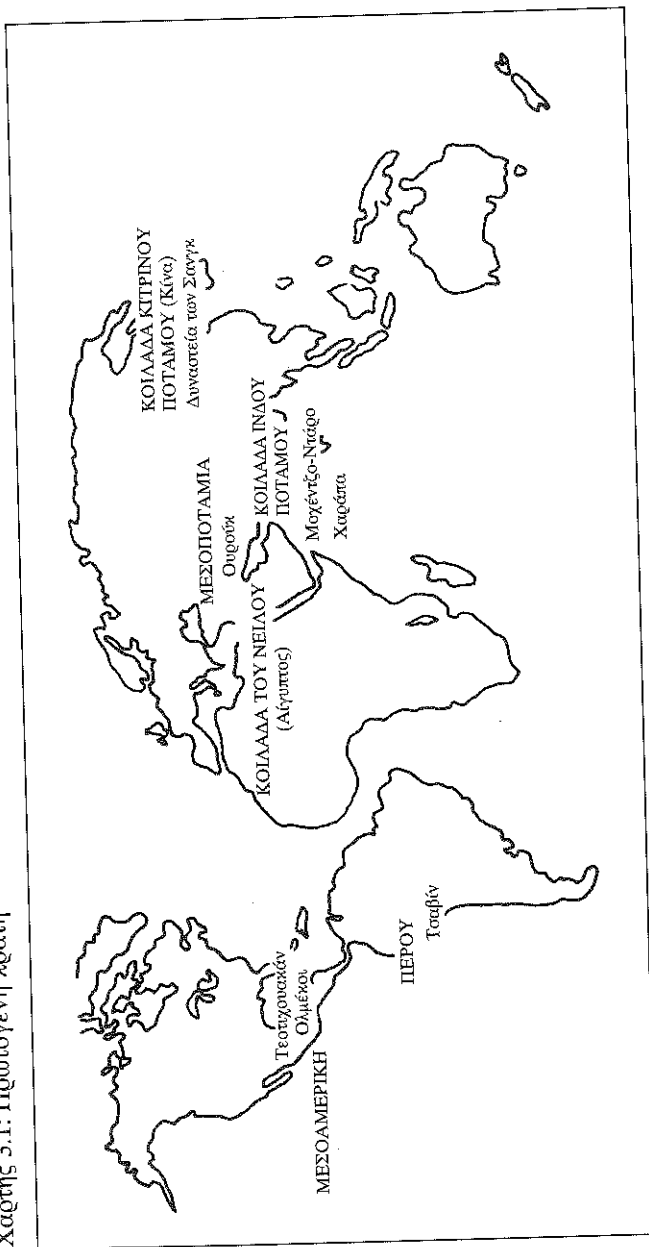
εκατομμύρια και η εξουσία είναι τόσο συγκεντρωμένη, ώστε μια λέξη ενός προέδρου είναι αρκετή για να στείλει πολυάριθμους στρατούς σε οποιοδήποτε μέρος του κόσμου, είναι ίσως δύσκολο να αντιληφθούμε το πόσο σημαντικές ήταν οι 13 αυτές –ή περίπου τόσες– μικρές πόλεις-κράτη που αποτελούσαν τη λεγόμενη Σουμερία. Ακριβώς όπως δικαιούμαστε να μιλάμε περί αγροτικής ή βιομηχανικής επανάστασης, επισημαίνοντας τεράστια ποιοτικά άλματα στο επίπεδο της κοινωνικής πολυπλοκότητας, έτσι και εν προκειμένω μπορούμε να αναφερθούμε σε μια κρατική επανάσταση. Αν και μπορεί να υπάρξει διάσταση απόψεων ανάμεσα σε διάφορες έγκυρες πηγές για τα προσδιοριστικά χαρακτηριστικά του πρώιμου κράτους, εντούτοις η σημασία του δεν επιδέχεται καμιά αμφισβήτηση, καθώς αποτελούσε ένα νέο είδος κοινωνίας – ένα σπόρο που ενείχε τον γενετικό κώδικα για τη δημιουργία των γιγαντιαίων εθνών-κρατών του νεότερου κόσμου.

Το κράτος της Μεσοποταμίας γεννήθηκε μέσα από μια μακρόχρονη διαδικασία προσαρμογών σ' ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κοινωνικών προβλημάτων. Αναδρομικά, ωστόσο, μια τέτοια διαδικασία φαίνεται σχεδόν αναπόφευκτη, δεδομένου ότι ανάλογες προσαρμογές οδήγησαν σε παρόμοιες κοινωνικοπολιτικές δομές στην Αίγυπτο, στην Κοιλιάδα του Ινδού ποταμού στην Ινδία και στην Κοιλιάδα του Κίτρινου ποταμού στη βόρεια Κίνα, στη Μεσοαμερική και στο Περού. Αυτά τα «πρωτογενή» κράτη απεικονίζονται στο Χάρτη 3.1. Παρότι τα έξι αυτά κράτη εμφανίστηκαν με διαφορά εκατοντάδων ακόμη και χιλιάδων ετών (βλ. Διάγραμμα 3.2) και η εμπορική επαφή που υπήρχε ανάμεσα σε ορισμένα απ' αυτά (όπως μεταξύ Ινδίας και Μεσοποταμίας) ήταν ελάχιστη, εντούτοις καθένα απ' αυτά φαίνεται να έχει προέλθει ανεξάρτητα από τα άλλα. Αυτή η διαπίστωση θέτει το εξής ερώτημα: αν η αυτόνομη δημιουργία του κράτους δεν συντελέστηκε μόνο μία αλλά έξι φορές, μπορούν να εντοπιστούν θεμελιώδεις διαδικασίες κοινές σε όλα τα κράτη;

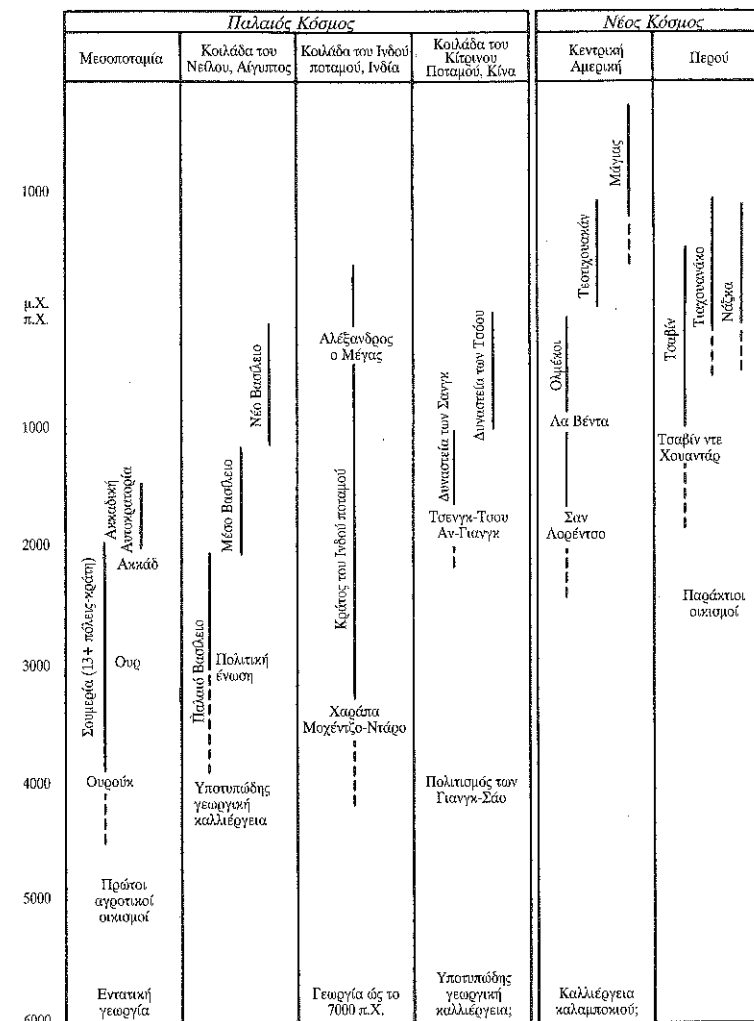
Θέτοντας το συγκεκριμένο ζήτημα σε ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο, θα λέγαμε ότι ορισμένα στοιχειώδη χαρακτηριστικά της κοινωνικής εξέλιξης του ανθρώπου μπορούν να βρεθούν στους πιο στενούς συγγενείς του στο ζωικό βασίλειο. Ανάμεσα στα πρωτεύοντα θηλαστικά που χαρακτηρίζονται από έκδηλο έμφυλο διμορφισμό (διαφορές στο μέγεθος και τη μυϊκή διάπλαση μεταξύ των φύλων) –όπως είναι οι μπαμπούι-

→ 6
Πρωτογενή
κράτη

Χάρτης 3.1: Πρωτογενή κράτη

Διάγραμμα 3.2: Χρονοδιάγραμμα της εξέλιξης των πρωτογενών κρατών

Πηγές: Claessen 1978· Fagan 1978· Jolly και Plog 1979· Pfeiffer 1977· Wenke 1980.

νοι και οι γορίλες—, συναντάμε ισχυρή αρσενική κυριαρχία, ειδίκευση για αμυντικούς σκοπούς, καθώς και διάφορα πρότυπα μόνιμης οικογενειακής οργάνωσης. Σε ορισμένα είδη πρωτευόντων θηλαστικών η κοινωνική δομή παρουσιάζει εξαιρετικά πολύπλοκες μορφές. Για παράδειγμα, οι κυνοκέφαλοι μπαμπούινοι ζουν σε σταθερές ομάδες 40 έως 80

μελών, στις οποίες υπάρχει σαφής ιεράρχηση ως προς την κοινωνική θέση, καθώς και σημαντική εξειδίκευση στο επίπεδο των λειτουργιών τόσο μεταξύ των αρσενικών όσο και των θηλυκών μελών. Οι αμαδρουάδες μπαμπούνι κυνηγούν σε μικρές ομάδες με ένα αρσενικό μέλος, όταν όμως πρόκειται να κοιμηθούν, συνενώνονται σε στίφη μερικών εκατοντάδων μελών. Ορισμένα πρωτεύοντα είδη κληροδοτούν από γενιά σε γενιά σημαντικές επίκτητες δεξιότητες, ενώ δείχνουν αξιοσημείωτη συνεργατικότητα ως προς την ανατροφή των νεαρών μελών, στην ομαδική άμυνα, το ξεψείρισμα και τη σεξουαλική συμπεριφορά. Ωστόσο, ανάμεσα στα πρωτεύοντα, μόνο το είδος *Homo* κατόρθωσε να διευρύνει με πολιτισμικά μέσα αυτές τις τόσο βασικές προσαρμογές. Τα πιο σημαντικά από αυτά τα μέσα είναι ο συμβολισμός, που επιτελεί τη λειτουργία της μετάδοσης και του εξωραϊσμού των ατομικών και κοινωνικών ιδεών, και η ίση διανομή (αμοιβαιότητα), που αποτελεί τη βάση του καταμερισμού της εργασίας, δημιουργεί το δυναμικό για μια συνεχώς εξελισσόμενη κοινωνική οργάνωση και συνενώνει τις συγγενικές ομάδες.

Από τα 2 ως 3 εκατομμύρια έτη της ανθρώπινης παρουσίας στη Γη, οι άνθρωποι σε ποσοστό που υπερβαίνει το 99% ήταν ενταγμένοι σε μικρούς εσμούς – ευέλικτες, ισονομικές νομαδικές ομάδες που απαρτιζόταν από μερικές διευρυμένες οικογένειες. Καθότι οι σύγχρονοι λαοί κυνηγών-τροφοσυλλεκτών συναντώνται σε περιβάλλοντα στα οποία επικρατούν οριακές συνθήκες, η αναγωγή της κοινωνικής τους οργάνωσης σε μακρινούς προγόνους που ζούσαν σε πιο φιλόξενα μέρη και κλίματα χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Ωστόσο, αρχαιολογικά τεκμήρια από την παλαιολιθική εποχή υποδηλώνουν ότι η βασική μορφή του εσμού δεν εξελίχτηκε παρά σε μικρό μόνο βαθμό. Ένας λόγος που η δομή αυτή ενδέχεται να διατηρήθηκε επί τόσο μεγάλο διάστημα είναι ότι από εξελικτική άποψη αποτελούσε ένα αδιέξοδο. Καθότι η θηρευτική-τροφοσυλλεκτική προσαρμογή απαιτεί μια ιδανική σχεδόν οικολογική ισορροπία που υπαγορεύει η προσφορά τροφής να είναι μεγαλύτερη από τον εκάστοτε πληθυσμό, θα πρέπει οι επιλεκτικές πιέσεις για αλλαγή να ήταν περιορισμένες. Αυτό που χρειάζεται να ερμηνευτεί δεν είναι γιατί αυτή η άκρως επιτυχημένη προσαρμογή διήρκεσε τόσο πολύ, αλλά γιατί ένας μικρός – αρχικά, πάρα πολύ μικρός – αριθμός ομάδων την εγκατέλειψαν για πιο πολύπλοκες μορφές επιβίωσης και κοινωνικής οργάνωσης.

Ριζικά, νέοι τύποι κοινωνικής δομής δεν παρουσιάστηκαν παρά μόνο

όταν η εξημέρωση ορισμένων ζώων και η καλλιέργεια φυτών οδήγησαν στην υιοθέτηση ενός εδραίου τρόπου ζωής και σε μεγαλύτερες δημογραφικές πυκνότητες. Δεν θα πρέπει, ωστόσο, να πιστεύουμε ότι η επανάσταση αυτή ήταν αιφνίδια ή ότι ευθύς εξαρχής οδήγησε στη δημιουργία του κράτους. Παρότι η γεωργία και η κτηνοτροφία αναπτύχθηκαν αυτόνομα, όπως φαίνεται, σε ορισμένες περιοχές του κόσμου, εντούτοις σε λίγες μόνο από αυτές η εξέλιξη οδήγησε στη γέννηση του κράτους. Στην κοιλάδα Τεχουακάν του Μεξικού, η περίοδος της μετάβασης από τις ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών σε αγροτικά κράτη ξεπερνά τα 7.000 έτη (Flannery 1968). Σε άλλες περιοχές όπου είχε δημιουργηθεί ένα πρωτογενές κράτος, η συγκέντρωση του συστήματος διακυβέρνησης δεν επήλθε παρά μόνο ύστερα από μια μακρά περίοδο που χαρακτηρίστηκε από εδραία γεωργία, μόνιμα χωριά και εκτεταμένα αρδευτικά έργα.

Αμερικανοί και ολλανδοί ανθρωπολόγοι ασχολήθηκαν ένθερμα με το πρόβλημα της καταγωγής του κράτους (οι Βρετανοί και οι Γάλλοι είχαν την τάση να μη δίνουν μεγάλη σημασία στα εξελικτικά ζητήματα). Μέχρι πρόσφατα, οι θεωρητικοί του είδους υπογράμμιζαν το διαχωρισμό των έξι πρωτογενών κρατών από τα δευτερογενή κράτη (αυτά που αναπτύχθηκαν από ήδη υπάρχοντα κράτη είτε απευθείας είτε ερχόμενα σε επαφή με αυτά). Αφού, ουσιαστικά, όλες οι θεωρίες επικέντρωναν το ενδιαφέρον τους στην πρώτη κατηγορία κρατών, τα διαθέσιμα τεκμήρια ήταν αποκλειστικά αρχαιολογικού χαρακτήρα. Σήμερα, ορισμένοι ερευνητές έχουν εγκαταλείψει αυτόν το διαχωρισμό χάρη μιας τυπολογίας που επιτρέπει να συμπεριληφθούν πρόσφατα κράτη, όπως αυτό της Ανκόλας στην Ουγκάντα, για όσο καιρό αυτά παρέμειναν αναλλοίωτα από την εξωτερική επαφή. Ένα μέρος αυτής της σημαντικής έρευνας θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, αλλά πρώτα θα πρέπει να εξετάσουμε τις κλασικές θεωρίες για την καταγωγή του κράτους.

1. Θεωρίες της εσωτερικής σύγκρουσης

Το δόγμα ότι η εξέλιξη του κράτους ήταν αποτέλεσμα της ταξικής πάλης εκφράζεται έμμεσα σε πολλά γραπτά του Karl Marx. Ωστόσο, οι ιδέες αυτές δεν αποκρυσταλλώθηκαν πλήρως παρά με τη συγγραφή του σημαντικότερου βιβλίου του Frederick Engels, *Η καταγωγή της Οικογένειας*,

Engels!

Προβλεψή

της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους ([1891](1972) που δημοσιεύτηκε μετά το θάνατο του μέντορά του. Σύμφωνα με τον Engels, ο οποίος επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τον αμερικανό εξελικτικό ανθρωπολόγο Lewis Henry Morgan, η παλαιότερη μορφή κοινωνικής οργάνωσης ήταν κομμουνιστική: οι πόροι διανέμονταν εξίσου σε όλους και δεν υπήρχε ισχυρή αίσθηση ατομικής ιδιοκτησίας. Η αύξηση του πλεονάσματος ως απόρροια της τεχνολογικής καινοτομίας δημιούργησε τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία μιας μη παραγωγικής τάξης. Η ατομική ιδιοκτησία δεν είναι παρά το φυσικό επακόλουθο της παραγωγής αγαθών. Αφότου εδραιώθηκε, η ατομική ιδιοκτησία έδωσε ώθηση σε μια σειρά από αναπόφευκτες αλυσιδωτές αιτιώδεις σχέσεις που οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας επιχειρηματικής τάξης – η οποία, έχοντας στην κατοχή της τα μέσα παραγωγής, αγόραζε και πουλούσε την ανθρώπινη εργασία. Το γεγονός αυτό επέφερε άνιση πρόσβαση στους πόρους και κατ'επέκταση, τεράστιες αποκλίσεις στον ατομικό πλούτο. Προκειμένου να προστατέψει τα ταξικά συμφέροντά της ενάντια στις μάζες των ενεργών παραγωγών, που βάσιμα επιζητούσαν να έχουν μερίδιο στη δική τους παραγωγή, η ελίτ ήταν υποχρεωμένη να οικοδομήσει μια μόνιμη δομή συγκεντρωτικής ισχύος.

Λαμβάνοντας υπόψη το χρονικό πλαίσιο της συγκεκριμένης ανάλυσης, θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε προωθημένη και διεισδυτική. Σε αυτή συναντάμε την αντίληψη ότι το πρωταρχικό μέσο οικονομικής ανταλλαγής στην κοινωνία του εσμού και της φυλής είναι η αμοιβαιότητα, καθώς και ότι τα πιο πολύπλοκα συστήματα, είτε αυτά είναι φυλαρχίες είτε βασιλείες είτε γραφειοκρατίες, χαρακτηρίζονται από συγκέντρωση του πλούτου και αναδιανομή του μέσω ενός κεντρικού οργάνου. Ο Engels προβαίνει σε μια αριστοτεχνική εφαρμογή του μαρξιστικού υλισμού στο πλαίσιο της μακροπρόθεσμης κοινωνικής εξέλιξης, θεωρώντας ότι οι βασικές αιτίες της αλλαγής δεν είναι ιδεοκρατικές, αλλά τεχνολογικές και οικονομικές. Μια άλλη θέση που εκφράζεται με σαφήνεια είναι ότι η κοινωνική διαστρωμάτωση αποτελεί μία από τις προσδιοριστικές ιδιότητες του κράτους.

Δυστυχώς, όπως έχει επισημάνει ο Elman Service (1975: 283), «δεν υπάρχει απολύτως κανένα στοιχείο, ούτε στους πρώτους αρχαίους πολιτισμούς, αλλά ούτε και στις φυλαρχίες και τα πρωτόγονα κράτη που γνωρίζουμε μέσω της αρχαιολογικής ή ιστορικής έρευνας, το οποίο να

τεκμηριώνει τη διενέργεια σημαντικών ιδιωτικών εμπορικών συναλλαγών – δηλαδή την ύπαρξη καπιταλισμού». Άλλωστε, αυτές καθαυτές οι έννοιες του κομμουνισμού και του καπιταλισμού φαίνονται παράδοξες, όταν προβάλλονται σε κοινωνίες τόσο διαφορετικές από τα σύγχρονα βιομηχανικά κράτη, όπως εκείνες των εσμών και των φυλαρχιών.

Ο Morton Fried (1967), καταρτίζοντας μια εξελικτική τυπολογία των πολιτικών συστημάτων που βασίζεται στην πρόσβαση του ατόμου στους πόρους και στις θέσεις γοήτρου, παρουσιάζει μια παραλλαγή του μοντέλου της ταξικής σύγκρουσης. Η ίδια η διαμόρφωση διαστρωμάτωσης, με την πραγματική έννοια του όρου, παρατηρεί ο Fried, συνεπάγεται ήδη την έννοια του κράτους, αφού η διατήρηση ενός ταξικού συστήματος απαιτεί τη συγκέντρωση της εξουσίας στα χέρια μιας ελίτ. Η ίδια η φύση αυτού του γεγονότος δημιουργεί συγκρούσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας. Η άνιση πρόσβαση στους πόρους και η εκμετάλλευση της ανθρώπινης εργασίας δημιουργούν πιέσεις άγνωστες σε λιγότερο σύνθετες κοινωνίες. Η σύγκρουση που απορρέει από την κοινωνική διαστρωμάτωση δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως αιτία διαμόρφωσης του κράτους, αλλά απλώς και μόνο ως μια προϋπόθεση για τη δημιουργία του. Η αρχική φάση της κοινωνικής διαστρωμάτωσης είναι τόσο ασταθής, ώστε μια κοινωνία που βρίσκεται σε αυτό το στάδιο είναι υποχρεωμένη είτε να οδηγηθεί σε μια χαμηλότερη βαθμίδα οργάνωσης μέσω μιας διαδικασίας αποσύνθεσης είτε να συνεχίσει τη διαδικασία συγκέντρωσης της πολιτικής εξουσίας. Με άλλα λόγια, όταν οι τάξεις αρχίσουν να διαχωρίζονται από τις ιεραρχήσεις με βάση την κοινωνική θέση του ατόμου ή της συγγενικής ομάδας, απαραίτητη προϋπόθεση για τη δημιουργία του κράτους, με την πραγματική έννοια της λέξης, είναι η αρκετά εσπευσμένη ανάληψη της εξουσίας από μια προνομούχα ελίτ.

2. Θεωρίες εξωτερικής σύγκρουσης

Στη βιβλική εκδοχή της κοινωνικής εξέλιξης, η ανάπτυξη των πόλεων αποτελεί άμεση απόρροια του αρχετυπικού φόνου που διέπραξε ο Κάιν εναντίον του αδελφού του Αβελ. Κατά το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, η εμφάνιση του κοινωνικού δαρβινισμού προσέδωσε επιστημονική αξιοπιστία στη συγκεκριμένη αντίληψη που θεωρεί ότι τα κράτη ξεπήδησαν

μέσα από το αίμα και τον πόλεμο. Ο Herbert Spencer, κυριότερος εκφραστής των πιο βίαιων ερμηνειών της εξελικτικής θεωρίας, εφάρμοσε την ιδέα της «επιβίωσης του καλύτερα προσαρμοζόμενου» (survival of the fittest) αρχικά στο επίπεδο του ατόμου, δεν άργησε, ωστόσο, να την επεκτείνει και στις κοινωνίες. Σύμφωνα με αυτή την αντίληψη, οι πιο ισχυρές, μιλιταριστικές οργανώσεις κυριαρχούν αναπόφευκτα επί των ασθενέστερων ομάδων, συνενώνοντάς τες υπό μια ισχυρή συγκεντρωτική κυβέρνηση που διαθέτει το μονοπώλιο στη χρήση της βίας. Για να γίνει αυτό, δεν είναι απαραίτητο ο μιλιταριστικός χαρακτήρας μιας κοινωνικής οργάνωσης να συνοδεύεται και από πολεμικές επιχειρήσεις. Απλώς και μόνο η ύπαρξη μιας εξωτερικής απειλής που καθιστά αναγκαίο έναν μεγάλο μόνιμο στρατό μπορεί να ωθήσει μια κοινωνία με χαλαρή διάρθρωση προς την κατεύθυνση μιας ισχυρής συγκεντρωτικής μορφής ηγεσίας. Υποβόσκουσα ή πρόδηλη στις θεωρίες αυτού του τύπου –ο Spencer δεν ήταν παρά ένας ανάμεσα στους πολλούς εκπροσώπους τους– είναι η ιδέα ότι το σύστημα κρατικής διακυβέρνησης έχει ως πρότυπο τη στρατιωτική οργάνωση όσον αφορά στην ιεραρχική δομή και στον συγκεντρωτικό έλεγχο της φυσικής βίας.

Η τάση υπεραπλούστευσης και υπεργενίκευσης που χαρακτηρίζει τον 19ο αιώνα είναι εμφανής σ' αυτές τις θεωρίες, που βασίζονται σε μια χονδροειδή παρανόηση της φυσικής εξέλιξης. Η, μάλλον, κοινότοπη δαρβινική θεωρία ότι η εξέλιξη εδράζεται σ' έναν διαφορικό μηχανισμό αναπαραγωγής (οι γονείς με τους πιο ικανούς προς επιβίωση απογόνους κληροδοτούν περισσότερα χαρακτηριστικά) μετουσιώνεται στο νόμο του ισχυρού παραπέμποντας σε εικόνες μεγάλων τίγρεων που καταβροχθίζουν, ηχηρά και λυσοσαλέα, τις μικρές. Όταν μια θεωρία αυτού του τύπου εφαρμόζεται στην κοινωνία, μπορεί κάλλιστα να οδηγήσει –όπως και έγινε– στη φιλοσοφική δικαίωση («Είναι ο νόμος της φύσης, τι να γίνει!») της αποικιοκρατίας, του ιμπεριαλισμού, του μονοπωλιακού καπιταλισμού και κάθε άλλης μορφής εκμετάλλευσης.

Όπως θα δούμε, παρότι η διαπολιτισμική έρευνα ενισχύει όντως την υπόθεση ότι ο πόλεμος και η κατάκτηση αποτελούν σημαντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση ορισμένων κρατών, εντούτοις υπάρχουν δύο σημαντικές ενστάσεις στη θεωρία ότι ο πόλεμος είναι η πρωταρχική αιτία: (1) οι δυνάμεις που μπορεί να συγκεντρώσει μια κοινωνία είναι ανάλογες του υφιστάμενου δημογραφικού και οργανωτικού επιπέδου της και,

ως εκ τούτου, ο πόλεμος θα πρέπει να αντιμετωπίζεται περισσότερο ως αποτέλεσμα παρά ως αιτία ενός δεδομένου επιπέδου κοινωνικής ολοκλήρωσης: και (2) ο πόλεμος ανάμεσα σε φυλές και φυλαρχίες είναι πιο πιθανόν να παρεμποδίσει το σχηματισμό του κράτους παρά να τον προκαλέσει, μια και οι ομάδες, όταν απειλούνται από μια δύναμη ισχυρότερη από αυτές, δεν μπορούν παρά να οδηγηθούν σε διασπορά (Price 1979-Service 1971).

Το τελευταίο αυτό σημείο αποτελεί μια προεξάρχουσα πτυχή της θεωρίας του περιβαλλοντικού περιορισμού του Robert Carneiro (1967, 1970, 1978). Καθώς ο πόλεμος είναι ουσιαστικά οικουμενικό φαινόμενο και συνήθως έχει ως επακόλουθο να διασκορπίζει τους ανθρώπους παρά να τους συνενώνει, η σύγκρουση μπορεί να οδηγήσει στο συγκεντρωτισμό μόνο σε ειδικές περιστάσεις. Ο Carneiro, έχοντας μελετήσει τη δημιουργία των πρωτογενών κρατών τόσο στον Παλαιό όσο και στον Νέο Κόσμο, επισημαίνει ότι, σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, αυτά δημιουργήθηκαν σε περιορισμένες αγροτικές εκτάσεις, δηλαδή σε εκτάσεις που οροθετούνταν από βουνά, θάλασσες ή ερήμους. Όταν δεν υπάρχει αυτού του είδους ο περιορισμός, οι δημογραφικές πιέσεις στο περιβάλλον μπορεί να επεκταθούν προς τα έξω και οι ηττημένοι ενός πολέμου μπορεί να εγκατασταθούν σε μια άλλη περιοχή. Αυτό δεν είναι δυνατόν σε περιπτώσεις στις οποίες μια μοναδική εύφορη έκταση περιβάλλεται από άγονα εδάφη. Τότε, η μόνη λύση για την άμβλυνση των δημογραφικών πιέσεων είναι η ενοποίηση και η συνεχής αύξηση της παραγωγικής ικανότητας (αμφότερες αποτελούν χαρακτηριστικά του κράτους), ενώ οι ηττημένοι στον πόλεμο –ελλείψει τρόπων διαφυγής– είναι υποχρεωμένοι να υποταχθούν στους κατακτητές τους. Παρότι οι πόλεμοι ανάμεσα στους Ινδιάνους του Αμαζονίου ήταν συχνοί, για λόγους αντεκδίκησης, προσωπικού γοήτρου ή για την αρπαγή γυναικών, εντούτοις αυτοί οι πόλεμοι ποτέ δεν κατέληξαν στην ευρεία επιβολή μιας συγκεντρωτικής εξουσίας, καθώς αυτοί οι πληθυσμοί μπορούσαν πάντοτε να βρίσκουν νέες δασικές περιοχές για τη δημιουργία ενός νέου χωριού. Οι παραποτάμιες όμως κοιλάδες της παράκτιας ζώνης του Περού –περιβαλλόμενες καθώς ήταν από θάλασσα, έρημο και βουνά– δεν πρόσφεραν αυτές τις εναλλακτικές λύσεις. Καθώς τα μικρά, διάσπαρτα χωριά της νεολιθικής εποχής μεγάλωναν και διασπώνταν, στις στενές κοιλάδες άρχισε να παρουσιάζεται αυξανόμενος συνωστισμός. Η εντατικοποίηση της γε-

ωργίας, που επήλθε, μεταξύ των άλλων, με τη δημιουργία αναβαθμίδων, μπορούσε να αποτελέσει μια προσωρινή μόνο λύση του προβλήματος. Οι πόλεμοι αντεκδίκησης μετατράπηκαν σε επεκτατικούς πολέμους για την κατοχή νέων εδαφών, με τη μια ομάδα να προσπαθεί να αυξήσει την παραγωγική της ικανότητα σε βάρος της άλλης. Ωστόσο, οι ασθενέστεροι σ' αυτές τις συγκρούσεις δεν μπορούσαν να βρουν έναν τόπο διαφυγής που θα μπορούσε να τους εξασφαλίσει ακόμη και τη στοιχειώδη συντήρηση η υποταγή σε μια κυρίαρχη δύναμη ήταν η μοναδική βιώσιμη στρατηγική επιβίωσης. Κατ' αυτό τον τρόπο, ένας αριθμός ανεξάρτητων φυλαρχιών βρέθηκε υπό την κυριαρχία ενός και μοναδικού ιεραρχικού μιλιταριστικού συστήματος διακυβέρνησης.

Αυτός ο περιορισμός δεν είναι κατ' ανάγκη περιβαλλοντικός, αλλά μπορεί να είναι και κοινωνικός. Οι Γιανομάμο στη ζούγκλα της Βενεζουέλας δεν υφίστανται κάποιου είδους περιβαλλοντικό περιορισμό, ωστόσο η διάσπαση των χωριών και η επέκτασή τους σε παρθένα εδάφη είναι πιο εύκολη για όσους βρίσκονται στην περιφέρεια της φυλετικής ομάδας παρά για όσους βρίσκονται κοντά στο κέντρο της. Σύμφωνα με τη θεωρία του Carniero, τα κεντρικά χωριά, που περιβάλλονται από άλλα εχθρικά χωριά, θα έπρεπε να είναι συνήθως μεγαλύτερα και να έχουν πιο ισχυρούς αρχηγούς από τα περιφερειακά χωριά – όπως και ισχύει. Παρότι η απόσταση που χωρίζει τους Γιανομάμο από την πολιτισμική ολοκλήρωση σε κρατικό επίπεδο είναι μεγάλη, εντούτοις τα κοινωνικά περιορισμένα χωριά παρουσιάζουν όντως μεγαλύτερη ροπή προς το συγκεντρωτισμό.

Ο Carniero θεωρεί ότι οι συγκεκριμένες διαδικασίες διέπονται από την αρχή του ανταγωνιστικού αποκλεισμού, ο οποίος προέρχεται από την εξελικτική βιολογία. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, δύο είδη που καταλαμβάνουν και εκμεταλλεύονται το ίδιο μερίδιο του βιότοπου δεν μπορούν να συνυπάρχουν εσαεί, αλλά το ένα είναι αναγκασμένο να εξολοθρευτεί το άλλο. Προβάλλοντας αυτήν τη θεωρία στις κοινωνίες, ο Carniero επισημαίνει ότι, σε ολόκληρη την ιστορική διαδρομή, οι φυλαρχίες πάντοτε συνενώνονταν σε κράτη και τα κράτη έκαναν πολέμους για τη δημιουργία μεγαλύτερων κρατών, ενώ ο ανταγωνισμός και η επιλογή προσανατολιζόνταν, σε αυξανόμενο βαθμό, σε ολοένα και μεγαλύτερες μονάδες. Ο Carniero, χαρτογραφώντας τη συνεχή μείωση του αριθμού των αυτόνομων πολιτικών μονάδων ανά τον κόσμο από το 1000 π.Χ.,

οδηγείται στην πρόβλεψη ότι η πολιτική ένωση ολόκληρου του πλανήτη θα είναι γεγονός περί το 2300 μ.Χ. (Παρ' όλα αυτά ο διαμελισμός της σοβιετικής αυτοκρατορίας και η τάση που χαρακτηρίζει την παγκόσμια κοινότητα να παρεμβαίνει για να εμποδίσει διακρατικούς πολέμους, φανερώνουν ότι μπορεί να υπάρχουν και αντίθετα ρεύματα που λειτουργούν ενάντια στην άνευ όρων ολοκλήρωση.)

3. Πληθυσμός και άρδευση

Ο πληθυσμός της Γης, που γύρω στο 23000 π.Χ. ανερχόταν κατ' εκτίμηση σε 3,5 εκατομμύρια ανθρώπους, ξεπέρασε το 2000 μ.Χ. τα 6 δισεκατομμύρια, ενώ η δημογραφική πυκνότητα αυξήθηκε από 0,1 ανθρώπους ανά τετραγωνικό μίλι στους 124 (Campbell 1979: 462-63). Ο συσχετισμός ανάμεσα στη συγκεκριμένη δημογραφική αύξηση και τη δημιουργία του κράτους έχει επισημανθεί από όλους σχεδόν τους εξελικτιστές πολιτισμικούς ανθρωπολόγους. Ο Robert Carniero (1967), που χαρτογράφησε τη σχέση ανάμεσα στη δημογραφική αύξηση και την κοινωνική πολυπλοκότητα σε 46 κοινωνίες, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι η στατιστική αντιστοιχία ανάμεσα στις δύο μεταβλητές ήταν σημαντική. Παρότι η εν λόγω αντιστοιχία ίσχυε, έστω και σε μικρό βαθμό, ως προς την αριθμητική πυκνότητα (δηλαδή τη μέση τιμή του αριθμού των ανθρώπων ανά τετραγωνικό μίλι στο σύνολο μιας εδαφικής επικράτειας), η σχέση ανάμεσα στα συγκεκριμένα μεγέθη είναι πολύ πιο εμφανής, όταν λαμβάνεται υπόψη μόνο η οικονομική πυκνότητα. Η οικονομική πυκνότητα εκφράζει τη σχέση ανάμεσα στον πληθυσμό και τους παραγωγικούς πόρους. Για παράδειγμα, στην Αίγυπτο η πλειονότητα του πληθυσμού είναι συγκεντρωμένη σε μια στενή λωρίδα εύφορης γης στις δύο όχθες του Νείλου.

Σύμφωνα με τον οικονομολόγο των αρχών του 19ου αιώνα Thomas Malthus, οι ασθένειες, οι λιμοί και οι πόλεμοι αποτελούν ελεγκτικούς παράγοντες της δημογραφικής αύξησης, ώστε να μην υποσκελίζει την προσφορά τροφής. Ωστόσο, αν αυτή ήταν η μοναδική αρχή που διέπει τη συγκεκριμένη σχέση, τότε η δημογραφική αύξηση θα είχε σταθεροποιηθεί σε πολύ χαμηλότερο επίπεδο απ' ό,τι σήμερα. Οι δημογραφικές πιέσεις επί της προσφοράς τροφής μπορούν κάλλιστα να προκαλέσουν την ακριβώς αντίθετη αντίδραση από αυτή που υπαγορεύει η μαλθουσιανή

θεωρία των ελεγκτικών παραγόντων. Δηλαδή, μπορεί να αυξηθεί η ίδια η προσφορά τροφής ως αποτέλεσμα μιας οποιασδήποτε μορφής εντατικοποίησης της παραγωγής, που συχνά οφείλεται στην ανάπτυξη μιας νέας τεχνολογίας ή τη βελτίωση μιας ήδη υπάρχουσας. Η άρδευση, οι γεωργικές αναβαθμίσεις, η λίπανση του εδάφους, η χρήση της ζωικής ενέργειας, η καλλιέργεια μεγαλύτερης ποικιλίας φυτών καθώς και η αξιοποίηση ανεκμετάλλευτων εδαφών μπορεί να αυξήσουν σημαντικά τη φέρουσα ικανότητα μιας συγκεκριμένης περιοχής. Οι επακόλουθες αυξήσεις στη δημογραφική πυκνότητα απαιτούν πιο πολύπλοκες μορφές κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης. Η Ester Boserup (1965) προέβη στην πιο διεξοδική ανάλυση αυτής της σχέσης ανάμεσα στον πληθυσμό και την κοινωνική εξέλιξη. Ο Michael Harner (1970), εμφανίζοντας μια ελαφρώς διαφορετική εκδοχή αυτής της θεωρίας, διατείνεται ότι οι δημογραφικές πιέσεις δεν είναι μόνο άμεσα υπεύθυνες για την όποια μορφή εντατικοποίησης στην παραγωγή τροφίμων, αλλά επίσης οδηγούν σε άνιση πρόσβαση στους πόρους και, κατά συνέπεια, σε αυξανόμενη κοινωνική διαστρωμάτωση.

Η σημασία των αρδευτικών έργων για τη διαμόρφωση του κράτους είχε ήδη αναγνωριστεί από τον Marx και τον Engels, που είχαν επισημάνει στα γραπτά τους ότι μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στις αγροτικές κοινωνίες μικρής κλίμακας και τις κρατικές κοινωνίες ήταν ότι οι τελευταίες απαιτούσαν την υποστήριξη εκτεταμένων αρδευτικών έργων. Αλλά και πιο πρόσφατα, στο έργο του Julian Stewart (1955) η άρδευση παρουσιάζεται ως ο θεμελιώδης μηχανισμός για την ανάπτυξη του κράτους, καθότι η εντατικοποίηση της παραγωγής που επέφερε ο έλεγχος των υδάτων δημιούργησε τις προϋποθέσεις για μεγάλες δημογραφικές πυκνότητες, ενώ η κατασκευή μαζικών υδραυλικών συστημάτων απαιτούσε νέα επίπεδα κοινωνικής οργάνωσης, εξουσίας και συντονισμού της εργασίας.

Ωστόσο, ο Karl Wittfogel (1957) ήταν εκείνος που ανέπτυξε τόσο ενδελεχώς την υδραυλική θεωρία, ώστε σήμερα το όνομά του να θεωρείται άμεσα συνδεδεμένο με αυτή. Οι καλλιεργητές της νεολιθικής εποχής στις περιοχές με πρωτογενή κρατική ανάπτυξη, όπως η Αίγυπτος ή οι παραποτάμιες κοιλάδες του Περσού, βασιζόνταν στις πλημμύρες για την άρδευση της γης τους: τα χωράφια τους ποτίζονταν μία φορά το χρόνο από τις ετήσιες πλημμύρες που εναπόθεταν καινούργιο χώμα. Ωστόσο, ο τρό-

πος αυτός άρδευσης δεν είναι σταθερός, ενώ ακόμη και στην καλύτερη περίπτωση δεν μπορεί παρά να δώσει μόνο μία συγκομιδή ετησίως. Καθώς οι καλλιεργητές άρχισαν με αναχώματα και δεξαμενές να ελέγχουν σταδιακά τις πλημμύρες, έμαθαν να δαμάζουν το πολύτιμο ύδωρ και να διατηρούν αποθέματα τα οποία αργότερα μπορούσαν να διοχετεύουν εκεί που χρειαζόταν μέσω ενός δικτύου από κανάλια. Τα πρώτα αρδευτικά έργα ήταν μικρά και πρωτόγονα, μια και βασιζόνταν στην εργατική δύναμη που παρείχαν μερικά γειτονικά αγροκτήματα. Καθώς όμως μεγάλωνε η παραγωγική ικανότητα της γης και ο πληθυσμός αυξανόταν ραγδαία, τα αρδευτικά έργα άρχισαν να γίνονται πιο μεγάλα και σύνθετα. Έτσι, δημιουργήθηκε μια ομάδα ειδικών αρμόδια για το σχεδιασμό και το συντονισμό της κατασκευής αυτών των συστημάτων, ενώ αργότερα ανέλαβε και τον έλεγχο της ροής των υδάτων. Η ομάδα αυτή, που κυριολεκτικά κρατούσε στα χέρια της τη ζωή της κοινότητας, εξελίχθηκε σε μια διοικητική ελίτ που ασκούσε τη διακυβέρνηση σε δεσποτικά, συγκεντρωτικά κράτη.

Παραδόξως, το πρότυπο αυτό είχε ευρεία διάδοση. Τα αρδευτικά έργα φαίνεται ότι είχαν βαρύνουσα σημασία σε όλα τα πρωτογενή κράτη. Αν και παλαιότερα υπήρχε η άποψη ότι οι Μάγιας που ζούσαν στις πεδιάδες της Χερσονήσου Γιουκατάν στο Μεξικό αποτελούσαν εξαίρεση, εντούτοις πρόσφατες αεροφωτογραφίες πιστοποίησαν ότι και ο πολιτισμός (civilization) των Μάγιας βασιζόταν σε προηγμένα αρδευτικά έργα. Ωστόσο, η υδραυλική θεωρία δεν θα πρέπει να ερμηνεύεται σ' ένα τόσο αυστηρό πλαίσιο αιτίας-αποτελέσματος: σε ορισμένες περιοχές προηγμένα αρδευτικά έργα εμφανίστηκαν πολύ πριν από τη δημιουργία του κράτους, ενώ σε άλλες (όπως στη Μεσοποταμία) συστήματα ελέγχου των υδάτων δεν κατασκευάστηκαν σε μεγάλη κλίμακα παρά μόνο αρκετό καιρό μετά τη δημιουργία του κράτους. Άλλωστε, στις νοτιοδυτικές περιοχές της Β. Αμερικής, όπως και σε άλλες περιοχές, μεγάλα υδραυλικά έργα υπήρχαν επί αιώνες δίχως να καθιστούν απαραίτητο τον πολιτικό συγκεντρωτισμό. Τέλος, εντελώς ανεπαρκής παρουσιάζεται η εφαρμογή της συγκεκριμένης θεωρίας στα δευτερογενή κράτη, καθώς πολλά από αυτά διέθεταν τις πλέον υποτυπώδεις αρδευτικές μεθόδους.

Οι ενστάσεις αυτές μπορεί όμως να είναι και άτοπες. Σύμφωνα με τον Marvin Harris (1977), η θεωρία του Wittfogel δεν αφορά σ' αυτή καθαυτή την προέλευση του κράτους, αλλά μάλλον στην ανάπτυξη συγκεκριμέ-

νων μορφών διαχειριστικών συστημάτων. Η υπόθεση ότι μια συγκεντρωτική δεσποτική εξουσία περιέβαλε τη διαχείριση των υδάτινων αποθεμάτων δεν σημαίνει κατ' ανάγκη και άρνηση της σημασίας της δημογραφικής πυκνότητας, του εμπορίου, του πολέμου, του περιβαλλοντικού περιορισμού και άλλων παραγόντων που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην αυξανόμενη ενοποίηση της κοινωνίας.

Ο Harris, στο *Cannibals and Kings* (1977), ενσωματώνει τις δημογραφικές πιέσεις, την υδραυλική θεωρία και τον περιβαλλοντικό περιορισμό σε μια σύνθετη θεωρία στην οποία η κοινωνική οργάνωση και η ιδεολογία εκλαμβάνονται ως επακόλουθα της τεχνολογικής προσαρμογής της κοινωνίας στο φυσικό της περιβάλλον. Ο Harris, στην αρχή του έργου του, παραθέτει τις κύριες ενστάσεις του στις θεωρίες δημογραφικής πίεσης, επισημαίνοντας ότι οι πληθυσμοί συνήθως εμφανίζουν την τάση να σταθεροποιούνται σε επίπεδα αρκετά χαμηλότερα από τη φέρουσα ικανότητα της γης. Στην πραγματικότητα, όλες οι κοινωνίες διέθεταν πολιτισμικά μέσα για να υποκαθιστούν τους μαλθουσιανούς παράγοντες δημογραφικού ελέγχου. Οι ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών διατήρησαν μια σχετική δημογραφική ισορροπία επί δεκάδες χιλιάδες χρόνια και οι λίγες κοινωνίες του είδους που επέζησαν έως σήμερα εξαρτώνται από την ισορροπία ανάμεσα στον πληθυσμό και τα αποθέματα τροφής. Σε όλες τις προβιομηχανικές κοινωνίες, πρακτικές όπως η θανάτωση των θηλυκών βρεφών, η δίχρονη ή τρίχρονη απαγόρευση των σεξουαλικών επαφών με γυναίκες μετά την τεκνοποίηση και ο παρατεταμένος θηλασμός (που καθυστερεί την ωορρηξία) βοηθούσαν στη διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στον πληθυσμό και την παραγόμενη τροφή. Η έλλειψη ελέγχου ως προς τη δημογραφική αύξηση δεν εμφανίστηκε παρά μονάχα σε πιο πρόσφατες εποχές. Αν όμως η δημογραφική ισορροπία αποτελούσε τον κανόνα στις περισσότερες προβιομηχανικές κοινωνίες, τότε γιατί η δημογραφική αύξηση έφτασε σ' ένα σημείο που επέβαλε πιο σύνθετες μορφές κοινωνικής οργάνωσης;

Η ερμηνεία που δίνει ο Harris στο ερώτημα αυτό είναι ότι κατά την πλειστοκαινή εποχή, που διήρκεσε μέχρι και πριν από 10.000-15.000 χρόνια περίπου, οι ομάδες των κυνηγών βασίζονταν για την επιβίωσή τους στην αφθονία μεγάλων θηραμάτων, και οι πληθυσμοί σταθεροποιήθηκαν σε επίπεδα ανάλογα με τους συγκεκριμένους διατροφικούς πόρους. Στο τέλος της πλειστοκαινής εποχής η εξαφάνιση, για λόγους που

δεν έχουν πλήρως αποσαφηνιστεί, εκατοντάδων ειδών μεγάλων θηραμάτων, οδήγησε σε αυξανόμενο βαθμό τους ανθρώπους σε εναλλακτικές πηγές τροφής. Αν και πάντοτε υπήρχαν αυτοφυή φυτά που θα μπορούσαν να καλλιεργηθούν, εντούτοις λόγοι που σχετίζονταν με την αναλογία κόστους-οφέλους ανέστειλαν την καλλιέργειά τους: δίχως τις δημογραφικές πιέσεις, το κυνήγι και η αναζήτηση τροφής στο φυσικό περιβάλλον αποτελούσαν τον πιο ενδεδειγμένο τρόπο για την κατανάλωση των λιγότερων θερμίδων. Όταν όμως πλέον άρχισαν να καλλιεργούνται ορισμένα φυτά, αυξήθηκε η φέρουσα ικανότητα της γης, συντελώντας στη δημογραφική αύξηση. Αν και ο πληθυσμός παρουσίαζε την τάση να σταθεροποιείται τελικά σε ένα επίπεδο, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου –ενδεχομένως και εκατοντάδων ετών– η παραγωγικότητα άρχισε αναπόφευκτα να εμφανίζει σταδιακή μείωση, καθώς η γεωργική γη έχανε θρεπτικά συστατικά και η ανάγκη να εξασφαλιστούν οι απαραίτητες ζωικές πρωτεΐνες οδήγησε στην υπερθέρρευση. Με άλλα λόγια, πιέσεις δεν δημιουργούνται μόνο από τη δημογραφική αύξηση, που μπορεί να συντελείται με αρκετά αργό ρυθμό, αλλά και από μια φυσική μείωση στην παραγωγικότητα της γης.

Στις φυλετικές κοινωνίες, η επικράτηση ενός «συμπλέγματος ανδρικής ανωτερότητας» ως απόρροια των συνεχών πολέμων αποτελεί ένα μέσο άσκησης δημογραφικού ελέγχου. Η υπερτίμηση της ανδρικής αγριότητας αποδυναμώνει την αξία των γυναικών, έτσι ώστε η βρεφοκτονία των θηλέων –αδιαμφισβήτητα ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους δημογραφικού ελέγχου– να αποτελεί ουσιαστικά κανόνα (ορισμένες κοινωνίες έχουν θεσμοποιήσει τη θανάτωση του πρωτότοκου τέκνου, αν αυτό είναι κορίτσι). Οι αγροτικές κοινωνίες έχουν μια διαφορετική εναλλακτική λύση: αντί να μειώσουν τον πληθυσμό τους, μπορούν να αυξήσουν το εργασιακό τους φορτίο ή να αυξήσουν την παραγωγή με την εισαγωγή μιας νέας τεχνολογίας. Αυτό οδηγεί σε αγροτικά πλεονάσματα που συγκεντρώνονται και αναδιανέμονται από τους «μεγάλους άνδρες» – ένας ρόλος που όχι μόνο τους αποδίδει αίγλη και εξουσία, αλλά εξασφαλίζει και τη διατήρησή τους. Αυτοί οι αρχηγοί –συχνά δε και πολέμαρχοι– εκτός από το ρόλο του αναδιανομέα αναλαμβάνουν και το ρόλο μιας συγκεντρωτικής δύναμης καταναγκασμού. Στο συγκεκριμένο σημείο, ο Harris αναφέρεται τόσο στη θεωρία του περιορισμού του Carniero όσο και στην υδραυλική θεωρία του Wittfogel, για να παρου-

σιάζει τις συνθήκες κάτω από τις οποίες συνεχίζεται ο συγκεντρωτισμός έως ότου διαμορφωθεί το κράτος.

Για τον Haggis, ο πληθυσμός συνιστά το αρχικό έναυσμα σε όλη αυτήν τη διαδικασία· αντιστρέφοντας όμως τη θεωρία της Bosegur, θεωρεί ότι ένας σχετικά σταθερός πληθυσμός προσαρμόζεται στην ελάττωση των αποθεμάτων τροφής. Ένα βασικό στοιχείο της θεωρίας του –όχι και τόσο ελπιδοφόρο για το μέλλον του ανθρώπινου Πολιτισμού– είναι ότι, εφόσον κάθε μορφή παραγωγικότητας είναι αναπόφευκτο να οδηγήσει σε σταδιακή εξάντληση των πρωτογενών πόρων, όλες οι κοινωνίες εξαναγκάζονται αργά ή γρήγορα να επιλέξουν είτε να καταρρεύσουν είτε να προχωρήσουν σ' ένα νέο επίπεδο εντατικοποίησης. Από τη στιγμή που η εξημέρωση των ζώων και η καλλιέργεια των φυτών αποτελεί τη βάση της επιβίωσης, δεν είναι εφικτή η μακροπρόθεσμη σταθεροποίηση.

Η επιχειρηματολογία του Haggis, παρότι ευλογοφανής, επιδέχεται αμφισβήτηση. Η δημιουργία του κράτους συντελέστηκε σε τόσο μεγάλο διάστημα μετά το τέλος της πλειστοκαινης εποχής –χιλιάδες χρόνια μετά–, ώστε η μεταξύ τους σχέση μοιάζει, αν μη τι άλλο, ισχνή. Οι δημογραφικές πιέσεις στους πόρους δεν μπορούν να συσχετιστούν με τη μείωση της παραγωγικότητας σε κάθε περιοχή όπου εμφανίστηκε ο πολιτικός συγκεντρωτισμός. Εκτός αυτού, η Bosegur, δικαιολογημένα ίσως αποδίδει μεγαλύτερη έμφαση στη δημογραφική αύξηση και λιγότερη στη μείωση των πόρων. Ακόμη και σχετικά ελάχισσες αλλαγές στη διατροφή μπορούν να μεταβάλουν ριζικά το μέγεθος ενός πληθυσμού. Τα αποθέματα τροφής παρουσιάζουν αρκετά μεγάλη ελαστικότητα και μπορούν εύκολα να επηρεαστούν είτε από τον επαναπροσδιορισμό των αξιοποιήσιμων διατροφικών πόρων είτε από μικρές τεχνολογικές μεταβολές. Όπως έχουν υπογραμμίσει ο Haggis και άλλοι μελετητές, η δημογραφική αύξηση μπορεί όντως να χρειάζεται ερμηνεία, που όμως δεν χρειάζεται να είναι διεξοδική.

4. Η θεσμοποίηση της ηγεσίας

Στο έργο του *Origins of the State and Civilization* (1975) ο Elman Service προτείνει μια «ενοποιητική» θεωρία. Αφού μελέτησε διεξοδικά την άνοδο των έξι αρχαίων πρωτογενών κρατών, καθώς και ορισμένων νεότε-

ρων πρωτόγονων κρατών, οδηγήθηκε στην απόρριψη των «συγκρουσιακών» θεωριών. Ο Service υπογραμμίζει ότι ο πόλεμος και οι κατακτήσεις αποτελούν τόσο οικουμενικά στοιχεία της ανθρώπινης εμπειρίας, ώστε δεν μπορούν να θεωρούνται αιτίες μιας ιδιαίτερης μορφής κοινωνικής οργάνωσης, ενώ «οι μόνες περιπτώσεις που ο πόλεμος οδηγεί σε μόνιμη υποτέλεια είναι αυτές όπου υπάρχει ήδη ένα σύστημα συγκεντρωτικής διακυβέρνησης» (Service 1975: 271). Στα επιχειρήματα περί άρδευσης και άλλων μορφών εντατικοποίησης μπορεί κανείς να αντιπαραβάλλει πλείστες όσες εξαιρέσεις. Για παράδειγμα, στο αρχαίο Περού, η αγροτική εντατικοποίηση επιτεύχθηκε με την κατασκευή αρδευτικών καναλιών 1.500 χρόνια πριν από το πρώτο πραγματικά εξαστισμένο κράτος. Η αντίληψη ότι οι δημογραφικές πιέσεις δημιουργούν συγκρούσεις που μπορούν να επιλυθούν μόνο με συγκεντρωτικά συστήματα διακυβέρνησης δεν ευσταθεί κατ' ανάγκη, καθότι οι πιέσεις του είδους θα μπορούσαν κάλλιστα να οδηγήσουν σε αυξημένο επιμερισμό της εξουσίας.

Τα αρνητικά αυτά συμπεράσματα απορρέουν από μια ιδιαίτερη ανάγνωση των δεδομένων και δεν φαίνονται ικανά να πείσουν έναν ένθερμο υποστηρικτή μιας από τις απορριφθείσες θεωρίες. Στην πραγματικότητα, αν και ο Service καταδικάζει ειδικά τη συγκρουσιακή θεωρία, αυτό που απορρίπτει εμμέσως είναι ο πολιτισμικός υλισμός, μετατοπίζοντας το επίκεντρο της επιχειρηματολογίας από τους οικολογικούς προσδιοριστικούς παράγοντες στις στρατηγικές λήψης αποφάσεων.

Ο Service ανακαλύπτει μια λογική εξελικτική αλληλουχία σε όλο το φάσμα της ανισότητας – από τη βασική ανισότητα που είναι εγγενής στην ανθρώπινη κοινωνία ως και τη θεσμοθετημένη, συγκεντρωτική ανισότητα. Σε όλες τις κοινωνίες, ακόμη και σε εκείνους τους εσμούς και τις φυλές που χαρακτηρίζονται από τη μεγαλύτερη ισονομία, ορισμένα άτομα υπερέχουν χάρη στην εξαιρετική τους ικανότητα σε κάποιον τομέα, την ευφυΐα, τη δύναμη ή την ομορφιά τους. Παρότι είναι απολύτως φυσικό να αποδίδεται ιδιαίτερο γόητρο σ' αυτά τα άτομα, εντούτοις οι προκύπτουσες ανισότητες παραμένουν σε ατομικό μάλλον παρά σε ταξικό επίπεδο, ενώ δεν αποφέρουν προνόμια ή πλούτο. Ορισμένες συγκεκριμένες συνθήκες ευνοούν συνήθως τη συγκέντρωση των προσπαθειών – όπως, λ.χ., όταν διάφοροι οικολογικοί θώκοι επιβάλλουν την εξειδίκευση της παραγωγής και το συμβιωτικό εμπόριο ή όταν η συνεργατική προσπάθεια σε δημόσια έργα απαιτεί καταμερισμό της εργασίας. Αυτές οι συν-

θήκες ευνοούν και τη συγκεντρωτική αναδιανομή, την οποία θα διαχειριστούν, όπως είναι φυσικό, τα πλέον διακεκριμένα μέλη μιας κοινωνίας (όπως οι Μελανήσιοι «μεγάλοι άνδρες», που συνήθως είναι πολέμαρχοι). Τα προφανή οφέλη που προσφέρει η συγκέντρωση αυτού του είδους θα οδηγήσουν με ραγδαίο ρυθμό σε ολοένα και μεγαλύτερη συγκέντρωση στο επίπεδο της διοίκησης. Αυτή η ενίσχυση της ηγεσίας, παρότι οικονομική, δεν βασίζεται στην ιδιοκτησία, όπως θα διατεινόταν ο Engels, αλλά είναι μάλλον «το αποτέλεσμα μιας μορφής εξάρτησης που στην πρωτόγονη κοινωνία εκπορεύεται από τη γενναιοδωρία και από την παροχή προνομίων» (Service 1975: 293).

Μια τέτοια ηγεσία είναι ασταθής, αφού εξαρτάται από ένα μεμονωμένο άτομο που μπορεί να αρρωστήσει, να πεθάνει ή, απλώς και μόνο, να σταθεί άτυχο, ενώ δεν υπάρχει κανονική μέθοδος διαδοχής. Για να μπορέσει μια κοινωνία να διατηρήσει τα οφέλη του συγκεντρωτισμού, η προσωρινή χαρισματική ηγεσία πρέπει να μετασχηματιστεί σε μόνιμη ιεραρχία. Όταν φτάσει σε αυτό το στάδιο, τότε δημιουργείται η φυλαρχία – η πρώτη πραγματική θεσμοποίηση της εξουσίας, καθώς και της ανισότητας. Καθώς αναπτύσσεται αυτό το κέντρο εξουσίας, αντίστοιχα μεγαλώνει και η ανάγκη της νεοδημιουργηθείσας άρχουσας τάξης να προστατέψει τα προνόμιά της. Μια μέθοδος για να το επιτύχει αυτό, εκτός από τη χρήση βίας, είναι να νομιμοποιήσει την κυβερνώσα ελίτ, συνδέοντάς τη με το υπερφυσικό και προσδίδοντάς της θείκη έγκριση. Η χρήση βίας, λοιπόν, όχι μόνο δεν οδηγεί στη δημιουργία του κράτους, αλλά στην πραγματικότητα αντιπροσωπεύει την προσωρινή αποτυχία του κράτους να λειτουργήσει υπεύθυνα, παρέχοντας οφέλη, όπως η προστασία, η αναδιανομή και ο συντονισμός του εμπορίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, «η πολιτική εξέλιξη μπορεί να θεωρηθεί ότι, κατά μεγάλο μέρος, συνίσταται στην «επικράτηση της ειρήνης» σε όλο και ευρύτερα πλαίσια» (Service 1975: 297).

Είναι προφανές ότι δεν πρόκειται απλώς για μια μετατόπιση του κέντρου βάρους από τις δημογραφικές πιέσεις, την άρδευση ή τον περιβαλλοντικό περιορισμό, αλλά μάλλον για μια μετατόπιση στο είδος της προβαλλόμενης θεωρίας. Η «σημαντική ανάταση» που μπορούν να φέρουν «στους οπαδούς του» οι επιτυχίες ενός αρχηγού (Service 1975: 291) μικρή σημασία φαίνεται να έχουν για τον Robert Carniero και τον Marvin Harris, οι οποίοι θεωρούν ότι τα κοινωνικά συστήματα –νοούμενα σε όλο

το φάσμα της λειτουργίας τους – αντιδρούν σε υλικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες, έχοντας ως γνώμονα την επιβίωση. Η θεωρία του Service μετατοπίζει το κέντρο βάρους από το περιβάλλον στη γνωστική λειτουργία, δηλαδή στην αντίληψη που έχουν οι άνθρωποι για τα προκύπτοντα οφέλη. Ο Service χρησιμοποιεί μοντέλα που βασίζονται στη συνεργασία και την ενοποίηση, ενώ οι περισσότερες από τις λοιπές θεωρίες υποστηρίζουν ότι η σύγκρουση και η αστάθεια αποτελούν τις θεμελιώδεις συνθήκες για τη δημιουργία του κράτους.

Αν και η οπτική του Service είναι ανανεωτικά ρηξικέλευθη, εντούτοις η σύγκρουση και η ενοποίηση δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αλληλοαναιρούμενες έννοιες, καθώς εμφανίζονται είτε διαδοχικά είτε ταυτόχρονα σε όλες τις κοινωνίες. Ομοίως, οι κοινωνίες μπορούν να είναι συγχρόνως και υλιστικές και γνωστικές. Κάθε επιμέρους οπτική μπορεί να έχει σημαντική ερμηνευτική συμβολή, το να αποδεχτεί όμως κανείς εξολοκλήρου τη μία ή την άλλη θεωρία είναι σαν να υποστηρίζει ότι ένα ποτήρι νερό είναι μισοάδειο αντί για μισογεμάτο.

2. Θεωρίες συστημάτων

Στις μέρες μας, λίγοι ανθρωπολόγοι θα ενοστερνίζονταν ένα θεωρητικό μοντέλο που θα απέδιδε την εξέλιξη των κρατών σε μια μοναδική αιτία. (Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι οι θεωρίες που συνήθως αναφέρονται ως μονοαιτιώδεις – του Carniero, του Wittfogel και της Bosegur –, διαθέτουν αυτήν τη διάσταση μόνο ως προς την έμφαση που δίνουν σ' αυτή στο ερμηνευτικό τους μοντέλο). Όλες οι θεωρίες που έχουν προταθεί εξετάζουν το συνδυασμό παραγόντων, όπως ο πληθυσμός, το περιβάλλον, η τεχνολογία και η άρδευση, ενώ σε συνθετικά μοντέλα, όπως εκείνο του Marvin Harris, η αλληλόδραση αυτών των παραγόντων είναι ακόμη πιο έκδηλη. Ωστόσο, όλα ανεξαιρέτως τα παραπάνω μοντέλα βασίζονται στην ιδέα ότι, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, συγκεκριμένες αιτίες θα οδηγήσουν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα με κάποια λίγο πολύ λογική σειρά. X

Αντίθετα με τις θεωρίες που προσδιορίζουν συγκεκριμένες αιτίες, τα μοντέλα συστημάτων βασίζονται σε σύνολα αρχών, που προέρχονται συνήθως από τη φυσική και τη βιολογία. Σε αυτά περιλαμβάνεται η αρνητική και θετική ανάδραση, το αρχικό έναυσμα, η αυτοσυντήρηση και η αυ-

τοεξέλιξη του συστήματος. Η αρνητική ανάδραση είναι η διαδικασία με την οποία ένα σταθερό σύστημα ελαχιστοποιεί κάθε απόκλιση από τη θέση ισορροπίας. Για παράδειγμα, σε μια κοινωνία κυνηγών-τροφοσυλλεκτών μια ενδεχόμενη αύξηση στο δείκτη γεννήσεων θα εξισορροπηθεί από υψηλότερους δείκτες βρεφικής θνησιμότητας, εφόσον υπάρχει κίνδυνος υποσκέλισης της προσφοράς τροφής από τη δημογραφική αύξηση. Η θετική ανάδραση είναι ακριβώς το αντίθετο: μια μικρή απόκλιση μπορεί να θέσει σε κίνηση μια διαδικασία διογκούμενης αλλαγής. Αν η απόκλιση στη δημογραφική αύξηση είναι η εντατικοποίηση της γεωργίας, τότε αυτή θα επιφέρει περαιτέρω δημογραφική αύξηση που, με τη σειρά της, θα προκαλέσει μεγαλύτερη εντατικοποίηση, και ούτω καθεξής έως ότου επιτευχθεί κάποιο όριο. Το αρχικό έναυσμα που μεταμορφώνει ένα σύστημα αρνητικής ανάδρασης σε σύστημα θετικής ανάδρασης μπορεί να είναι πολύ μικρό. Ο Kent Flannery (1968) υποθέτει ότι στην Κοιλιάδα Τεχουακάν του Μεξικού η διαδικασία που οδήγησε στη διαμόρφωση του πολιτισμού (civilization) ενεργοποιήθηκε όταν οι νομαδικές ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, που βάσιζαν την επιβίωσή τους σε ό,τι ήταν διαθέσιμο στο φυσικό περιβάλλον, άρχισαν να περιπολούνται ορισμένα φαγώσιμα αυτοφυή φυτά. Γενιά με τη γενιά, η ανθρώπινη αυτή παρέμβαση προκάλεσε γενετικές αλλαγές που επέφεραν ολοένα και μεγαλύτερη εξάρτηση από τα ημιάγρια αυτά φυτά. Το γεγονός αυτό οδήγησε με τη σειρά του σε πιο εδραίους τρόπους ζωής και σε μεγαλύτερες πληθυσμιακές πυκνότητες, που αύξησαν, με τη σειρά τους, την εξάρτηση από τα καλλιεργούμενα φυτά. Αυτή η αλυσίδα των γεγονότων είχε ως τελικό επακόλουθο τη μόνιμη εγκατάσταση των ανθρώπων σε γεωργικά χωριά. Οι σταθερές κοινωνίες είναι αυτοσυντηρούμενες, εφόσον μπορούν με συνεχείς μικρές μεταβολές να προσαρμόζονται στις αλλαγές που επέρχονται στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον. Μόλις ενεργοποιηθούν οι διαδικασίες θετικής ανάδρασης, η κοινωνία αρχίζει να αυτοεξελίσσεται, καθώς η δημογραφική αύξηση, η αγροτική εντατικοποίηση, ο εξαστισμός και ο πολιτικός συγκεντρωτισμός αλληλοτροφοδοτούνται στο πλαίσιο μιας αδιάλειπτης κυκλικής αιτιότητας. Αξιοσημείωτο είναι ότι η παραπάνω διαδικασία βρίσκεται σχεδόν στους αντίποδες της νευτώνειας⁷ αρχής ότι κάθε δράση προκαλεί αντίδραση ίδιας έντασης προς την αντί-

7. Αναφέρεται στον άγγλο φυσικό και μαθηματικό Isaac Newton (1642-1727). (Σ.τ.Ε.)

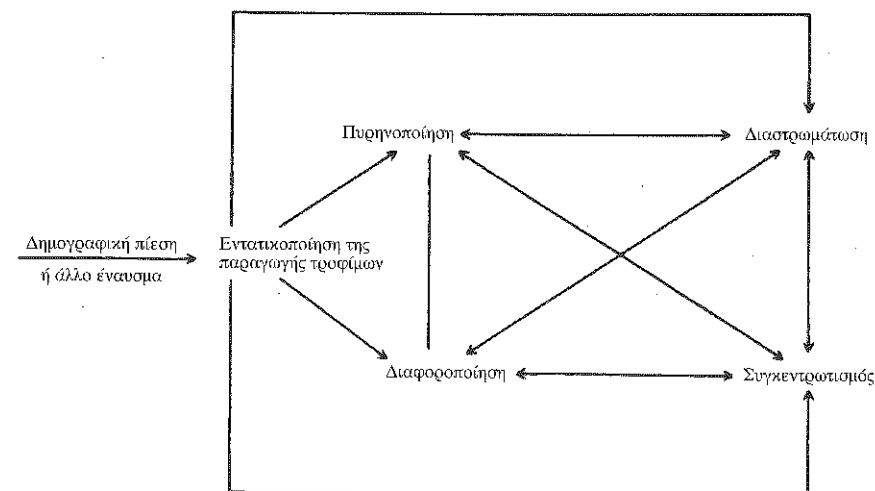
θετη κατεύθυνση. Αντίθετα, με τη θετική ανάδραση, ακόμη και το παραμικρό αρχικό έναυσμα μπορεί μακροπρόθεσμα να οδηγήσει σε τεράστια αλλαγή. Υπό αυτή την οπτική, δεν είναι πλέον απαραίτητο να ερμηνεύσει κανείς την προέλευση του κράτους θεωρώντας ότι αποτελεί το αποτέλεσμα μιας εξίσου βαρυσήμαντης αιτίας.

Έχουν διατυπωθεί διάφορες συστημικές θεωρίες της πολιτικής εξέλιξης. Ορισμένες από αυτές εστιάζουν στο περιβάλλον και την τεχνολογία, ενώ άλλες στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Ωστόσο, κοινή σε όλες αυτές τις θεωρίες είναι η ιδέα ότι οι κοινωνίες αντιδρούν προσαρμοστικά σε πολλές συνθήκες. Συνεπώς, ο σκοπός της ζητούμενης ερμηνείας δεν είναι να υπογραμμίσει έναν ή δύο παράγοντες που προκαλούν μεταβολές σε όλες ανεξαιρέτως τις περιπτώσεις, αλλά να προσδιορίσει επακριβώς τις διαδικασίες με τις οποίες τα κοινωνικά συστήματα θα τροποποιήσουν τις εσωτερικές δομές τους, αντιδρώντας σε επιλεκτικές πιέσεις. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Ronald Cohen (1978b: 142), «η διαδικασία διαμόρφωσης του κράτους είναι σαν μια χωνοειδή αλληλουχία διαδράσεων στην οποία διάφορα προκρατικά συστήματα, αντιμέτωπα με διαφορετικούς καθοριστικούς παράγοντες αλλαγής, εξαναγκάζονται λόγω ανεπιλύτων –υπό άλλες συνθήκες– συγκρούσεων να επιλέξουν κάποια επιπρόσθετα και πιο σύνθετα επίπεδα πολιτικής ιεραρχίας». Η αντίθεση ανάμεσα στις θεωρίες της βίας και του οφέλους, ανάμεσα στα υλιστικά και τα γνωστικά επιστημονικά παραδείγματα, όπως και ανάμεσα στα συγκρουσιακά και τα ενοποιητικά μοντέλα, δεν είναι πλέον τόσο ξεκάθαρη, διότι ένα μοντέλο συστημάτων μπορεί να ενσωματώνει ταυτόχρονα αυτές τις διαφορετικές οπτικές.

Μια αντίστοιχη θεωρητική προσέγγιση υιοθέτησαν οι Clifford Jolly και Fred Plog (1979). Στο συγκεκριμένο παράδειγμα της Κοιλιάδας του Μεξικού, η δημογραφική αύξηση αποτέλεσε το αρχικό ερέθισμα, αλλά θεωρητικά οποιοδήποτε άλλο ερέθισμα ικανό να ασκήσει τεράστια πίεση στο σύστημα ισορροπίας θα ήταν αρκετό για να προκαλέσει σημαντικές αλλαγές. Οι λύσεις για να αντιμετωπιστεί αυτή η πίεση ήταν ποικίλες: η πληθυσμιακή μείωση με τη βρεφοκτονία ή άλλα πολιτισμικά μέσα, η διασπορά των μεγάλων οικισμών, η μετοίκηση σε νέες περιοχές ή η εντατικοποίηση της αγροτικής παραγωγής. Από τις προαναφερθείσες εναλλακτικές λύσεις, μόνο η τελευταία θα μπορούσε να είχε οδηγήσει στο σχηματισμό του κράτους. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες θα μπο-

ρούσε να έχει προκριθεί η λύση της εντατικοποίησης ποικίλλουν: ο περιβαλλοντικός περιορισμός αποκλείει ελλείψει χώρου το ενδεχόμενο της διασποράς· οι καλλιεργητές θα μπορούσαν να οδηγηθούν ασυνείδητα στην εντατικοποίηση με μια φαινομενικά μικρή τεχνολογική βελτίωση, όπως τα μικρά αρδευτικά κανάλια· ή, τέλος, κάποιες πληθυσμιακές ομάδες θα μπορούσαν να εξαναγκαστούν από μια ομάδα κατακτητών να καταβάλλουν φόρο υποτέλειας και, κατ' αυτό τον τρόπο, να αυξήσουν την παραγωγή. Όποια λύση πάντως και αν προκριθεί τελικά, αυτή θα οδηγήσει, μέσα από μια σειρά σπειροειδών διαδρομών, στην πυρηνοποίηση, τη διαστρωμάτωση, τη διαφοροποίηση και το συγκεντρωτισμό. Η πυρηνοποίηση (μια έννοια που, σε γενικές γραμμές, μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημη με τον εξαστισμό) καθίσταται αναγκαία για την επίτευξη μεγάλων έργων συνεργατικής εργασίας· στη συνέχεια, καθώς υπάρχει πληθυσμιακή συγκέντρωση σε μικρές σχετικά περιοχές, οι πιέσεις στους τοπικούς πόρους εντείνονται, απαιτώντας περαιτέρω εντατικοποίηση στην παραγωγή τροφής. Η οικονομική διαστρωμάτωση δημιουργείται όταν η αύξηση της παραγωγικότητας λόγω βελτιωμένων καλλιεργητικών μεθόδων κάνει πιο αισθητές μικρές περιβαλλοντικές διαφορές, έτσι ώστε ο κάτοχος ακόμη και μιας οριακά πιο εύφορης γης να γίνεται πλουσιότερος από τους γείτονές του. Οι δυνάμεις αυτές προάγουν, επίσης, το συγκεντρωτισμό στη λήψη αποφάσεων, μια και η συγκέντρωση του είδους αυτού είναι πιο αποδοτική για το σχεδιασμό έργων μεγάλης κλίμακας και την οργάνωση της εργασίας. Η καλλιέργεια καθίσταται περισσότερο διαφοροποιημένη καθώς ολόκληρες γεωργικές εκτάσεις στρέφονται προς τη μονοκαλλιέργεια προκειμένου να αυξήσουν την αποδοτικότητα της άρσης και της άρδευσης. Το πλεόνασμα τροφής, καθώς επιτρέπει σε ορισμένους να μην ασχολούνται καθόλου με τις αγροτικές εργασίες, καθιστά δυνατή την επαγγελματική εξειδίκευση. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθεί ότι καθένας από τους παραπάνω παράγοντες ενεργοποιεί και τους υπόλοιπους. Το μοντέλο που ανέπτυξαν οι Jolly και Plog παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 3.3. Το συγκεκριμένο μοντέλο χρησιμοποιεί πολλά από τα στοιχεία των λεγόμενων μονοαιτιωδών και συνθετικών θεωριών. Ωστόσο, μια βασική διαφορά ανάμεσα στο εν λόγω μοντέλο και εκείνο, φέρ' ειπείν, του Marvin Harris είναι ότι οι Jolly και Plog είναι πολύ λιγότερο συγκεκριμένοι ως προς την πραγματική σειρά των γεγονότων. Οι διαδικασίες τις οποίες πραγματεύονται, όπως ο πυρηνισμός και

Διάγραμμα 3.3: Μοντέλο συστημάτων της κρατικής εξέλιξης

Πηγή: Jolly και Plog 1979: 365, που βασίζεται εν μέρει στους Logan και Sanders 1976.

η διαφοροποίηση, είναι αφηρημένες και μπορούν να εμπεριέχουν πιέσεις προερχόμενες από διάφορες πηγές. Η κοινωνία δεν αντιμετωπίζεται ως μια σειρά από ντόμινο που διαμορφώνουν ένα συγκεκριμένο σχήμα, αλλά ως ευέλικτο, ευπροσάρμοστο σύστημα που μπορεί να πραγματοποιεί μικρές εσωτερικές προσαρμογές σε διάφορες πιέσεις. Οι τροποποιήσεις που επιφέρουν αυτές οι προσαρμογές στο περιβάλλον απαιτούν περαιτέρω προσαρμογές του κοινωνικού συστήματος σε μια αυτοεξελισσόμενη διαδικασία.

Το πρώιμο κράτος: το διαπολιτισμικό τεκμήριο

Στο έργο *The Early State* (1978), που επιμελήθηκαν οι Henri J.M. Claessen και Peter Skalník, συγκεντρώνονται διαπολιτισμικά στοιχεία για 19 υπό διαμόρφωση κράτη, ξεκινώντας από την Αίγυπτο κατά το 3000 π.Χ. ως και τους σύγχρονους Κατσάρι (Kachari) της Ινδίας. Η διάκριση ανάμεσα σε πρωτογενή και δευτερογενή κράτη δεν λαμβάνεται υπόψη από τους συγγραφείς. Αυτή η παράλειψη εκτός από σκόπιμη είναι και δικαιολογη-

μένη. Η δημιουργία των πρωτογενών κρατών έχει υπογραμμιστεί σε τόσο μεγάλο βαθμό, ώστε πολύ συχνά έχει παραγνωριστεί η πλειάδα των στοιχείων που προέρχονται από άλλα ιστορικά κράτη – ακόμη και απ' όσα αναπτύχθηκαν εν πολλοίς αυτόνομα – και είναι ενδεικτικά της κοινωνικής εξέλιξής τους. Ωστόσο, καθότι οι περισσότερες από τις θεωρίες που αναλύονται στο παρόν κεφάλαιο εφαρμόστηκαν αρχικά σχεδόν αποκλειστικά στα πρωτογενή κράτη, είναι δύσκολο να αξιολογηθούν οι εκτιμήσεις των συγγραφέων, μια και βασίζονται σε τεκμήρια που προέρχονται από μια διαφορετική τάξη κοινωνιών.

Εν πάση περιπτώσει, το τεράστιο αυτό έργο προσφέρει άφθονα στοιχεία και συμπεράσματα από ένα ευρύ φάσμα κοινωνικών συστημάτων που εμπíπτουν στον ορισμό που δίνουν οι συγγραφείς στο «πρώιμο κράτος»

(το πρώιμο κράτος αποτελεί) «μια συγκεντρωτική κοινωνικοπολιτική οργάνωση η οποία αποσκοπεί στη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων σε μια σύνθετη, διαστρωματωμένη κοινωνία διαιρούμενη σε δύο τουλάχιστον βασικά κοινωνικά στρώματα ή αναδυόμενες κοινωνικές τάξεις – τους κυβερνώντες και τους κυβερνώμενους – οι σχέσεις των οποίων χαρακτηρίζονται από την πολιτική κυριαρχία των πρώτων και την υποχρέωση των δεύτερων να καταβάλλουν φόρο υποτέλειας, ενώ νομιμοποιούνται από μια κοινή ιδεολογία ...» (Claessen και Skalník 1978: 640).

Αυτός ο ορισμός που συνοψίζει πολλές από τις κανονικότητες οι οποίες εντοπίστηκαν στο δείγμα των υπό εξέταση κοινωνιών, ενισχύει την άποψη ότι η ταξική διαστρωμάτωση αποτελεί μεν πρωταρχική ιδιότητα του κράτους, δεν συνιστά όμως κατ' ανάγκη και αιτία για τη δημιουργία του αφού η άνιση πρόσβαση στους υλικούς πόρους μπορεί να υφίσταται πολύ πριν από την εμφάνιση του κράτους. Η κοινωνική διαστρωμάτωση σε συνδυασμό με τη δημιουργία μιας οικονομίας ικανής να παράγει πλεόνασμα θεωρούνται προδιαθεσικοί παράγοντες που η απουσία τους καθιστά αδύνατη τη δημιουργία του πρώιμου κράτους.

Οι συγγραφείς διακρίνουν τέσσερις παράγοντες ως άμεσα αιτιώδεις: 1) τη δημογραφική αύξηση και/ή τη δημογραφική πίεση, 2) τον πόλεμο ή την απειλή πολέμου, 3) την κατάκτηση και 4) την επιρροή προϋπαρχόντων κρατών. Τα περισσότερα πρώιμα κράτη φαίνεται να έχουν δημιουργηθεί από το συνδυασμό αυτών των παραγόντων που αλληλεπιδρούν

χωρίς να ακολουθούν κάποια συγκεκριμένη αλληλουχία. Η υδραυλική θεωρία του Wittfogel (1957) δεν επιβεβαιώνεται, αφού η εξάρτηση από εκτεταμένα αρδευτικά συστήματα είναι έκδηλη σε λιγότερο από τα μισά μόνο από τα εξεταζόμενα κράτη. Ωστόσο, τόσο το μοντέλο του περιβαλλοντικού περιορισμού του Carniero όσο και η θεωρία της δημογραφικής πίεσης της Boserup (1965) φαίνεται να υποστηρίζονται από το δείγμα, αλλά μόνο εάν ενταχθούν σ' ένα μοντέλο συστημάτων στο οποίο οι εν λόγω παράγοντες δεν θα αντιμετωπιζόνταν ως πρωταρχικές αιτίες, αλλά ως στοιχεία που αλληλεπιδρούν με πληθώρα άλλων στοιχείων. Στον Πίνακα 3.1 περιγράφονται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά των 21 πρώιμων κρατών.

Αν και κανένα προηγούμενο βιβλίο δεν κατόρθωσε να προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό την ταξινόμηση του πρώιμου κράτους ή τον εντοπισμό των κοινών του στοιχείων, εντούτοις τα συμπεράσματα σχετικά με τη γέννηση αυτής της μορφής πολιτικής οργάνωσης είναι κάπως απογοητευτικά. Καθώς η θεωρία διευρύνεται ώστε να καλύψει τόσο τα πρωτογενή κράτη όσο και την πλειάδα των συστημάτων που μπορούν να ταξινομηθούν ως πρώιμα κράτη, είναι εύλογο να περιμένει κανείς ότι λιγότερες γενικεύσεις ισχύουν για όλο το δείγμα. Από την άλλη πλευρά, η επιρροή των προϋπαρχόντων κρατών είναι πιθανότατα ισχυρή, αλλά και δυσδιάκριτη και μη μετρήσιμη. Παρ' όλα αυτά, δεν μπορεί να αμφισβητήσει κανείς ότι το όλο εγχείρημα συνιστά ένα βήμα προόδου. Η αναζήτηση για μια μοναδική κεντρική αιτία εξοβελίστηκε προς όφελος θεωριών που υπογραμμίζουν τη συστημική διάδραση πολλών και διαφόρων αιτιών. Ωστόσο, δεν μπορεί παρά να αναρωτηθεί κανείς για το κατά πόσο οι συστημικές προσεγγίσεις έχουν πράγματι διευρύνει την αντίληψή μας, καθώς αυτό που κάνουν κυρίως είναι να συνδυάζουν δυνάμεις και διαδικασίες γνωστές εδώ και πολύ καιρό. Κατά βάση, οι θεωρητικοί των συστημάτων έχουν καταστήσει το μοντέλο της εξέλιξης του κράτους τόσο αφηρημένο, ώστε δεν είναι πλέον εύκολο να βρεθούν εξαιρέσεις σε κάθε ενδεχόμενη γενίκευση. Εξαιτίας της έλλειψης σαφήνειας νιώθει κανείς την ανάγκη να συμπληρώσει τα κενά στο μοντέλο, δημιουργώντας εκ νέου την εντύπωση ότι η ανάλυση αφορά σε πραγματικούς ανθρώπους – που ζουν, πεθαίνουν, πολεμούν και αγωνίζονται να τα βγάλουν πέρα σε αντίξοες συνθήκες. Οι γενικεύσεις θα πρέπει να ξαναβρούν την αρχική πηγή τους: τις ανασκαφές των αρχαιολόγων, τα θλιβερά θραύσματα των αγ-

Πίνακας 3.1: Τυπολογία 21 πρώιμων κρατιών

	Υποτιπώδες	Αντιπροσωπευτικό	Μεταβατικό
Παραδείγματα (και περίοδος που καλύπτεται στο διάγραμμα)	Αγκόλια (Ουγκάντα) 1650-1900 μ.Χ. Χερβία 1700-1850 μ.Χ. Νορβηγία 900-1100 μ.Χ. Τσιτί 1700-1800 μ.Χ. Βόλτα (Άνω Βόλτα και Γκάνα) 1400-1900 μ.Χ. Οι Ζαντα [Zande] (Σουδάν) 1750-1850 μ.Χ.	Αγγκό (Καμποτζή) 1150-1300 μ.Χ. Άξουμι (Αιθιοπία) 25-625 μ.Χ. Αβυππος 2950-2500 π.Χ. Οι Τνακός (Περου) 1425-1532 μ.Χ. Οι Κατσάροι [Kachari] (Ινδία) 1800 μ.Χ. - Μογγολία 1200-1325 μ.Χ. Σουβία (Ουκρανία) 400-725 μ.Χ. Οι Γιορσίμπα [Yoruba] (Νιγηρία) 1400-1900 μ.Χ.	Οι Αζτέκοι (Μέξικο) 1425-1521 μ.Χ. Κίνα 250 π.Χ. - 225 μ.Χ. Γαλά 900-1100 μ.Χ. Τζιμα (Αιθιοπία) 1825 μ.Χ. - Οι Κοβίμπα [Kuba] (Ζαίρ) 1850-1900 μ.Χ. Οι Μορτά [Maurya] (Ινδία) 1100-1275 μ.Χ.
Εμπόριο και αγορές	Περιορισμένες σημασίας	Ανάπτυξη σε υπερεθνικό επίπεδο	Σε πλήρη ανάπτυξη και υψηλής σημασίας
Τρόπος διαδοχής στα αξιώματα	Κυρίως κληρονομικός	Κληρονομικός και με διορισμό	Κυρίως με διορισμό
Ιδιοκτησία της γης	Η ατομική ιδιοκτησία σπανίζει. Κυρίως κοινοκτημοσύνη της γης και των ζώων	Περιορισμένη ατομική ιδιοκτησία, αλλά απεξαρτημένη κρατική ιδιοκτησία	Η ατομική ιδιοκτησία της γης σημαντική τόσο για την αξιοκρατία όσο και για τους απλούς ανθρώπους
Δικαστικό σύστημα	Κεμά κωδικοποίηση των νόμων και των ποινών. Απουσία ειδικευμένων επίσημων δικαστών	Στοιχειώδης κωδικοποίηση των νόμων και των ποινών. Επίσημο δικαστές και γενικοί (μη ειδικευμένοι) λειτουργοί που επιδιώκουν υποθέσεις	Πλήρης κωδικοποίηση των νόμων και των ποινών. Η απονομή της δικαιοσύνης στα χέρια επίσημων δικαστών
Φορολόγηση	Μη τακτική οικειοθελής καταβολή του φόρου υποτέλειας και περιστασιακή εργασία	Τακτική καταβολή του φόρου υποτέλειας. Ανάληψη μεγάλων έργων με τη βοήθεια καταναγκαστικής εργασίας	Σταφής καθορισμένο φορολογικό σύστημα με σύνθετο μηχανισμό για τη διασφάλιση της ομαλής εισροής των φόρων.

Πηγή: Claessen και Skalnik (επιμ.) 1978.

γείων, τα σπασμένα φυλαχτά και τα παλιά τείχη των χαμένων πολιτισμών τα εκκολαπτόμενα κράτη της Αφρικής και της Ινδίας όπου βασιλιάδες και αγρότες συναγωνίζονταν σε ένα ατέρμονο παιχνίδι σύγκρουσης και συμφωνίας. Η θεωρία πρέπει να έχει ενδιαμέση θέση στην ανθρωπολογία, καθώς, σε τελική ανάλυση, όλα αρχίζουν και τελειώνουν με την έρευνα πεδίου.

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

Claessen, Henry J. M., και Peter Skalnik (επιμ.) *The Early State* (The Hague, The Netherlands: Mouton, 1978). Στο ογκώδες αυτό έργο (των 700 περίπου σελίδων), τα τέσσερα πρώτα κεφάλαια αναφέρονται στη θεωρία της καταγωγής του κράτους, τα επόμενα είκοσι κεφάλαια σε μεμονωμένα κράτη, ενώ τα τελευταία τέσσερα κεφάλαια παρουσιάζουν μια σύνθεση των συγκεκριμένων αυτών μελετών και μια διαπολιτισμική σύγκριση των δεδομένων. Το βιβλίο, αποφεύγοντας σκοπιμώς το διαχωρισμό μεταξύ πρωτογενών και δευτερογενών κρατών, δεν είναι σε θέση να πραγματευτεί ορισμένες από τις πιο βασικές θεωρίες για τη δημιουργία του κράτους.

Cohen, Ronald, και Elman R. Service (επιμ.) *Origins of the State: The Anthropology of Political Evolution* (Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 1978). Η εισαγωγή και τα αρχικά κεφάλαια περιέχουν συνοπτικές γενικές επισκοπήσεις των βασικών θεωριών για τη δημιουργία του κράτους. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα εξής άρθρα: το άρθρο του Henry Wright «Toward an Explanation of the Origin of the State», που χρησιμοποιεί διαγράμματα ροής για να παρουσιάζει σε πιο ευκολονόητη μορφή πολλές από τις κυριότερες θεωρίες· η εφαρμογή από τον Robert Carneiro της αρχής του ανταγωνιστικού αποκλεισμού (που προέρχεται από την εξελικτική βιολογία) στη δημιουργία του κράτους.

Diamond, Jared. *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies* (New York: Norton, 1999). Το βιβλίο αυτό, που κέρδισε το βραβείο Πούλιτζερ και είχε μεγάλη εμπορική επιτυχία, συνιστά μια γενική προϊστορία/ιστορία της εμφάνισης του πολιτισμού (civilization). Απορρίπτοντας τις φυλετικές ερμηνείες για τις διαφορετικές πορείες και ρυθμούς της κοινωνικής εξέλιξης, ο συγγραφέας αναζητά τις αιτίες στον πολιτισμό (culture), τις ασθένειες και τη στρατιωτική ισχύ. Η ανάλυσή του για τη μοναδική ικανότητα του ανθρώπου να εξολοθρευτεί είδη και να κατα-

Mascia-Lees, Frances E., και Nancy Johnson Black. *Gender and Anthropology* (Prospect Heights, Ill.: Waveland, 2000). Μια περιεκτική και εύληπτη γενική σύνοψη της ιστορίας, της θεωρίας και των διαφορών προσεγγίσεων όσον αφορά στην ανθρωπολογική μελέτη των φύλων.

Moore, Henrietta. *Feminism and Anthropology* (Minneapolis: University of Minnesota, 1988). Μια αναλυτική γενική επισκόπηση και κριτική της φεμινιστικής ανθρωπολογίας κατά τη δεκαετία του 1980. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τους πολιτικούς ανθρωπολόγους παρουσιάζουν τα κεφάλαια «Gender and Status» και «Women and the State».

Whyte, Martin King. *The Status of Women in Preindustrial Societies* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1978). Οι διαπολιτισμικές στατιστικές μελέτες, όπως η συγκεκριμένη, δεν είναι πλέον στην επικαιρότητα, εντούτοις οι σύγχρονες εκπρόσωποι της φεμινιστικής ανθρωπολογίας και του μεταμοντερνισμού θα μπορούσαν άνετα να συμφωνήσουν με τα σημαντικότερα συμπεράσματα του συγγραφέα, όπως προέκυψαν από τη μελέτη που διενήργησε σε ένα δείγμα από 93 πολιτισμούς: η «ανδρική κυριαρχία» και η «κοινωνική θέση» είναι έννοιες εξαιρετικά πολύπλευρες που δεν μπορούν να περιοριστούν στα στεγανά των δυτικών αναπαραστάσεων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ: ΕΘΝΟΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Σύμφωνα με την περιγραφή του Abner Cohen στο κλασικό έργο του *Custom and Politics in Urban Africa* (1969a) οι Χάουσα (Hausa) της Νιγηρίας ήταν ξακουστοί έμποροι και η φήμη που τους ακολουθούσε ήταν ότι ήταν πανούργοι επιχειρηματίες, εκμεταλλευτές, ταραχοποιοί και δαιμόνια επιχειρηματικά πνεύματα. Μια δόση αλήθειας υπήρχε τουλάχιστον ως προς την τελευταία από αυτές τις κατηγορίες, παρότι η ευφυΐα τους συνδεόταν περισσότερο με την οργάνωση του εμπορικού τους δικτύου παρά αποτελούσε στοιχείο της προσωπικής τους πνευματικής ακτινοβολίας. Οι Χάουσα δεν ήταν ούτε κτηνοτρόφοι ούτε καλλιεργητές και, γι' αυτόν το λόγο, ήταν αναγκασμένοι να αντισταθμίζουν με την αποδοτικότητα τους την έλλειψη ελέγχου στην παραγωγή των προϊόντων που εμπορεύονταν, δηλαδή των ζώων και των καρπών του φυτού κόλα. Οι Χάουσα που ζούσαν στις δασικές ζώνες του Νότου δεν είχαν τη δυνατότητα να εκτρέφουν ζώα, εξαιτίας της μύγας τσετσέ που μπορούσε να εξολοθρευτεί ολόκληρα κοπάδια σε δύο μόλις εβδομάδες. Οι Χάουσα που ζούσαν στις σαβάνες του Βορρά απέδιδαν μεγάλη σημασία στους καρπούς του κόλα, δεν μπορούσαν όμως να καλλιεργήσουν οι ίδιοι αυτό το φυτό. Οι εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στις δύο αυτές οικολογικές ζώνες παρουσίαζαν δυσκολίες: επειδή τα ζώα στη δασική ζώνη πέθαιναν πολύ γρήγορα και οι καρποί αλλοιώνονταν πολύ εύκολα, τα αγαθά αυτά δεν μπορούσαν απλώς να μεταφερθούν από τη μια περιοχή στην άλλη, αναμένοντας να βρεθεί η καλύτερη τιμή. Η πληροφόρηση για την προσφορά και τη ζήτηση έπρεπε να προηγηθεί της μεταφοράς των αγαθών. Ούτε μπο-

Μια Αρμένια με παραδοσιακή ενδυμασία στη Ρωσία των αρχών του 20ού αιώνα. Οι σύγχρονοι Αρμένιοι χρησιμοποιούν το διαδίκτυο για να δημιουργήσουν και να διατηρήσουν μια αίσθηση εθνικής ταυτότητας στη διασπορά. Με την ευγενική παραχώρηση της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου (ΗΠΑ).

ρούσε κανείς να εξαρτάται, όταν τα αγαθά είχαν ήδη μεταφερθεί στην άλλη περιοχή, από το αν οι έμποροι ή οι πελάτες διέθεταν τα χρήματα για να τα αγοράσουν. Το εμπορικό δίκτυο των Χάουσα έλυσε και τα δύο αυτά τεχνικά προβλήματα: οι πληροφορίες για τις συνθήκες της αγοράς μεταδίδονταν γρήγορα μέσω του συστήματος που είχαν οργανώσει, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για να εγκαθιδρύνουν οι Χάουσα ένα ουσιαστικό μονοπώλιο ευύποληψίας και εμπιστοσύνης στις εμπορικές τους συναλλαγές. Αυτές οι εμπορικές συναλλαγές ήταν κάθε άλλο παρά «πρωτόγονες» ή μικρού μεγέθους, καθώς η αξία των διακινούμενων αγαθών ανερχόταν σε εκατομμύρια δολάρια, ενώ ο πλούτος και το εισόδημα της πλειονότητας των Χάουσα προερχόταν άμεσα ή έμμεσα από το διπλό αυτό εμπόριο των καρπών και των ζώων. Ωστόσο, παρά τις προχωρημένες γνώσεις τους για το τραπεζικό και ασφαλιστικό σύστημα, όπως και για τα νομικά έγγραφα, προτίμησαν, ενεργώντας απολύτως ορθολογικά, τους παραδοσιακούς διακανονισμούς που βασιζόνταν σε εμπορικές σχέσεις εμπιστοσύνης και αμοιβαιότητας.

Η μελέτη του Cohen εστιάζει στην «επαναφυλετικοποίηση» στη συνοικία Σάμπο στην πόλη Ιμπαντάν. Μόλις μερικές δεκαετίες νωρίτερα, η συνοικία αυτή δεν ήταν τίποτε άλλο παρά ο τομέας των Χάουσα σε ένα χωριό που κατά το μεγαλύτερο μέρος του κατοικούνταν από τους Γιόρουμπα (Yoruba). Καθώς όμως το Ιμπαντάν εξελίχθηκε σε σημαντική πόλη, η επιρροή των Χάουσα μειώθηκε. Όταν μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Νιγηρία ανέκτησε την ανεξαρτησία της, η κεντρική κυβέρνηση του νεοαπελευθερωθέντος έθνους, επιδιώκοντας να ενώσει τη χώρα, απέδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο στο κομματικό σύστημα όσο και στην καταδίκη της φυλετικής οργάνωσης. Αυτές οι συνδυασμένες πιέσεις χρησιμοποιήθηκαν για να αποδυναμώσουν την ισχύ των παραδοσιακών αρχηγών των Χάουσα, ενώ, παράλληλα, τόσο η εξωγαμία όσο και η εξέγερση των νέων ενάντια στον φυλετικό τρόπο ζωής απειλούσαν να αποφυλετικοποιήσουν εντελώς τους Χάουσα. Ενώ η στάση των Χάουσα απέναντι στο φυλετικό τους παρελθόν δεν ήταν ούτε ιδιαίτερα αυτοσυνηδητή αλλά ούτε και απολογητική, είχαν αρχίσει να συνειδητοποιούν ολοένα και περισσότερο ότι το εμπορικό τους δίκτυο και, κατ' επέκταση, ο βιοπορισμός τους βασιζόταν στην εθνοτική τους συνοχή.

Η απάντηση των Χάουσα σε αυτή την πολιτική και οικονομική πρόκληση ήταν να εστιάσουν ξανά το ενδιαφέρον τους στη φυλετική ενότητα.

Το σημαντικότερο εργαλείο σ' αυτήν τη διαδικασία ήταν η δημιουργία μιας μουσουλμανικής θρησκευτικής αδελφότητας ονόματι Tijaniya. Η πλειονότητα των Χάουσα δεν ήταν ιδιαίτερα προσηλωμένοι στη θρησκεία τους ούτε άλλωστε και οι Γιουρούμπα. Το εξαιρετικά πουριτανικό θρησκευτικό σχήμα που ακολουθούσε η Tijaniya αναδείκνυε μέσα από την έντονη μορφή της κοινοτικής τελετουργίας τη σαφή υπεροχή των Χάουσα έναντι των ηθικά κατώτερων μη Χάουσα. Εκτός αυτού, η Tijaniya καθιέρωσε μια θρησκευτική ιεραρχία που ενίσχυε τη θέση των θρησκευτικών ηγετών, προκειμένου να γεμίσει το κενό εξουσίας που δημιουργήθηκε από τη συνεχώς συρρικνούμενη εξουσία των παραδοσιακών αρχηγών. Μέσω της επαναφυλετικοποίησης, η εθνοτική ταυτότητα των Χάουσα απέκτησε πολιτική διάσταση και χρησιμοποιήθηκε ως όπλο στον αγώνα για τη διατήρηση του εμπορικού τους μονοπωλίου. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι εκσυγχρονιστικές δυνάμεις ώθησαν τους Χάουσα σε μια δραστική περιχαράκωση που όμοιά της δεν είχε σημειωθεί ποτέ στο παρελθόν.

Η ανάλυση του Abner Cohen αποτελεί μία από τις κλασικές αναφορές του *ιστρομενταλισμού*, μιας θεωρίας για τον εθνοτισμό που συγκροτείται στη βάση κόστους-ωφέλειας και υποστηρίζει ότι πρωταρχική κινητήρια δύναμη της εθνοτικής ταυτότητας είναι η εγκαθίδρυση και η διατήρηση προνομιακών οικονομικών και πολιτικών θώκων. Την εποχή που γράφτηκε το εν λόγω βιβλίο, επικρατούσε η άποψη ότι οι διαδικασίες του εκσυγχρονισμού θα οδηγούσαν σε πολιτισμική ομογενοποίηση. Ωστόσο, ο Cohen ήταν από τους πρώτους που τεκμηρίωσε απόλυτα τη θέση-θέση που στις μέρες μας αποτελεί πλέον κοινό τόπο- ότι ο εκσυγχρονισμός παράγει συχνά τα αντίθετα αποτελέσματα από την αφομοίωση. Το συμπέρασμα είναι ότι η «επιαναφυλετικοποίηση» ή, σύμφωνα με τη σημερινή ορολογία, η εθνογένεση ή η εδραίωση της εθνοτικής ταυτότητας είναι μια διαδικασία πολύ συνηθισμένη.

Ταυτότητα και εξουσία

Παρότι οι λεγόμενες «πολιτικές της ταυτότητας» έχουν αναμφισβήτητη μακρά ιστορία, κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχει αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερη σημασία, καθώς ο εθνοτισμός και ο εθνικισμός άρχισαν να υιοθετούνται τόσο ως μορφές αντίστασης ενάντια στις δυνάμεις της παγκο-

σμιοποίησης όσο και ως μέσο εκμετάλλευσης αυτών των δυνάμεων. Από τη μια πλευρά, οι συσπειρώσεις που συγκροτούνται στη βάση της ταυτότητας επιδιώκουν να αμυνθούν ενάντια στην απειλή της περιθωριοποίησης στο πλαίσιο μιας ανισομερούς παγκόσμιας ηγεμονίας· από την άλλη, τα φθηνά ταξίδια και οι νέες τεχνολογίες των μέσων μαζικής επικοινωνίας έχουν χρησιμοποιηθεί για να συνενώσουν τους ανθρώπους σε μακρινές αποστάσεις και για να διεκδικήσουν αξίες που έχουν λάβει πλέον οικουμενικό χαρακτήρα, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα και η εθνική κυριαρχία των γηγενών πληθυσμών. Οι ταυτότητες αυτές λαμβάνουν συγκεκριμένες μορφές:

- • Οι Ινδιάνοι του Αμαζονίου ενισχύουν τα βραζιλιάνικα στερεότυπα για τη φυλετική ταυτότητα με τη στενή έννοια συμμετέχοντας σε μεταδιδόμενες από την τηλεόραση συναντήσεις φορώντας την παραδοσιακή τους ενδυμασία, ενώ ταυτόχρονα συστήνουν παναμαζόνιες οργανώσεις σύγχρονης μορφής που υπογραμμίζουν την ευρύτερη ενότητα των Ινδιάνων. Πολιτικά έμπειροι Ινδιάνοι ηγέτες παρίστανται τακτικά σε διεθνή συνέδρια στην Ευρώπη και κατ' επανάληψη μαγνητοφονούν ή βιντεοσκοπούν τις συναντήσεις τους με κυβερνητικούς αξιωματούχους, έτσι ώστε να υπάρχουν πειστήρια για τυχόν υποσχέσεις. (Ramos 1998)
- • Ως ανεξάρτητη χώρα, το Θιβέτ δεν διέθετε ενιαία εθνοτική ή εθνική ταυτότητα. Το 1959, ύστερα από 10 χρόνια βάνανυσης κατοχής από την κομμουνιστική Κίνα, 80.000 Θιβετιανοί ακολούθησαν στην εξορία τον Δαλάι Λάμα. Σήμερα, περισσότεροι από 120.000 εκπαιδισμένοι Θιβετιανοί, που ζουν σε πολυάριθμες διασπορικές κοινότητες σε ολόκληρο τον κόσμο, έχουν σχηματίσει ένα αυτοσυνείδητα ενιαίο δημοκρατικό έθνος εν εξορία που η φωνή του υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων χαίρει του γενικού σεβασμού στα Ηνωμένα Έθνη και άλλους παγκόσμιους οργανισμούς. (Mountcastle 1997)
- • Τα χιλιάδες χρόνια αποδημίας των αφρικανικών πληθυσμών –με αποκορύφωμα τη βίαιη μεταφορά των αφρικανών σκλάβων προς την αμερικανική ήπειρο, τη Μέση Ανατολή και τη νότια Ασία– είχαν ως αποτέλεσμα οι απόγονοί τους να βρίσκονται διασκορπισμένοι σε ολόκληρο τον κόσμο, έχοντας μικρή μόνο αίσθηση της αφρικανικής καταγωγής τους. Τις τελευταίες δεκαετίες, ανάμεσα

στους διανοούμενους και τους απλούς ανθρώπους η συνείδηση της αφρικανικής ταυτότητας λαμβάνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις, όπως και η έννοια του «Μαύρου Ατλαντικού» που νοείται ως κράμα από πολυάριθμους πολιτισμούς τους οποίους ενώνει μια κοινή ιστορία υποταγής, δεινών, αντίστασης και πολιτισμικής ανανέωσης. (Gilroy 1993· Hall 1990)

• Όταν η Ινδονησία ανεξαρτητοποιήθηκε, απαρτιζόταν από πολυάριθμες διαφορετικές φυλετικές ομάδες που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες. Ωστόσο, ο ισλαμισμός, η μαλαισιανή γλώσσα ως *lingua franca*, και μια κοινή ιστορία αγώνων ενάντια στην ολλανδική αποικιοκρατία συνέβαλαν στη συνένωση του λαού στο πλαίσιο ενός στοιχειώδους και εν πολλοίς περιστασιακού ινδονησιακού εθνικισμού. (Watson 1996: 110)

Αυτή η ποικιλότητα είναι ως ένα βαθμό ενδεικτική των δυσκολιών που αντιμετωπίζει κανείς προσπαθώντας να βρει γενικούς όρους και θεωρίες που μπορούν, αν όχι σε παγκόσμια, τουλάχιστον σε ευρεία κλίμακα, να εφαρμοστούν σε ομάδες που συγκροτούνται στη βάση της πολιτικής ταυτότητας.

Σε όλη τη δεκαετία του 1960, η ταυτότητα δεν ήταν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των πολιτικών ανθρωπολόγων. Σύμφωνα με τα θεωρητικά ρεύματα της εποχής, η πολιτική λάμβανε χώρα ανάμεσα σε σταθερές ομάδες κληρών-τροφουσυλλεκτών, φυλές, φυλαχίες και κράτη. Η συμμετοχή σ' αυτές τις ομάδες ήταν αυτή που προσέδιδε στα άτομα την ταυτότητά τους: κάποιος ήταν Νούερ, Κέτσουα, Ντόμπου (Dobu) ή Νορβηγός. Κάθε ομάδα διέθετε μια ιδιαίτερη κοινωνική οργάνωση και αίσθηση αξιών, μεταξύ των οποίων και συγκεκριμένες έννοιες της πολιτικής νομιμότητας, που μεταδίδονταν από την παλαιότερη στη νεότερη γενιά. Έτσι, από πολλές απόψεις η ταυτότητα γειτνιάζε με τον «πολιτισμό». Ωστόσο, στις μέρες μας η ίδια η έννοια του πολιτισμού – που πάντοτε επιδεχόταν πολυάριθμους και αμφιλεγόμενους ορισμούς – αρχίζει να χάνει με ραγδαίο ρυθμό την αυθεντία της να προσδιορίζει μια οροθετημένη, πολιτικά συνεκτική ομάδα. Από την άποψη της κριτικής θεωρίας στο ανθρωπολογικό πεδίο, ο πολιτισμός ήταν πάντοτε περισσότερο ένας ευρετικός χαρακτηρισμός, προϊόν της ανθρωπολογικής φαντασίας, παρά ένα αντικειμενικό εγγενές στοιχείο μιας συλλογικότητας. Η υποστασιοποίη-

ση του πολιτισμού ως μιας αντικειμενικής και μετρήσιμης πραγματικότητας παραχωρεί σταδιακά τη θέση της σε πιο ρευστές εννοιολογήσεις του πολιτισμού, που τονίζουν τα κοινά νοήματα τα οποία εν μέρει γεφυρώνουν τον κατατεμαχισμό και την ανομοιογένεια που επέφερε η παγκοσμιοποίηση. Η συνοχή δεν μπορεί πλέον να θεωρείται εκ των προτέρων χαρακτηριστικό στοιχείο ούτε του πολιτισμού ούτε της ατομικής ταυτότητας. Αντίθετα, τονίζεται η τμηματοποίησή τους, ο περιστασιακός τους χαρακτήρας και η απεδαφικοποίησή τους (Appadurai 1991). Ο πολιτισμός, ανεξάρτητα από τον πολιτικό ή μη χαρακτήρα του, που αποτελούσε το πρωταρχικό αντικείμενο των ανθρωπολογικών μελετών της εξουσίας, έχει πλέον δώσει τη θέση του σε δύο επικαλυπτόμενες μεν, αλλά ξεχωριστές έννοιες: τον εθνοτισμό και τον εθνικισμό. Μια άλλη έννοια της ταυτότητας που αρχίζει ολοένα και περισσότερο να αποτελεί κοινή συνισταμένη της ανθρωπολογικής έρευνας είναι εκείνη που νοηματικά συμπυκνώνεται στον όρο «υβριδικός».

Δεδομένου ότι στην πραγματικότητα καμιά κοινωνία δεν υπήρξε ποτέ απολύτως στατική ή ιστορικά απομονωμένη, θα μπορούσαμε να πούμε ότι όλοι οι πολιτισμοί και όλες οι ταυτότητες έχουν υβριδικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι συγχωνεύουν τις επιπτώσεις πολλαπλών συναντήσεων ανάμεσα σε ανομοιόμορφες κοινωνίες που βρίσκονται σε μια διαδικασία πολύπλοκης διάδρασης με τις απαιτήσεις και τους περιορισμούς συγκεκριμένων οικοσυστημάτων. Δυστυχώς, ο βιολογικός υβριδισμός που καταγράφει η φυτική γενετική, δεν ενδείκνυται παρά για έναν ανεπαρκή, στην καλύτερη περίπτωση, παραλληλισμό με την ανθρώπινη ταυτότητα: στη σφαίρα της βιολογίας, ο υβριδισμός συνήθως είναι δηλωτικός της ύπαρξης δύο μονάχα γονέων που ο απόγονός του είναι ως επί το πλείστον στείρος, ενώ οι αποκλίσεις στο ανθρώπινο επίπεδο είναι πιο σύνθετες. Ωστόσο, στις μέρες μας η υβριδικότητα βρίσκεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, ενώ έχει λάβει μια κοινώς αποδεκτή σημασία που περικλείει τη μεταβλητή, απορρέουσα από πολλές πηγές και κατασκευασμένη φύση της ταυτότητας. Το βιβλίο *Cultural Hybridity* (1995) του Néstor García Canclini, που καθιέρωσε τον όρο, εστιάζει σε δύο μόνο από τις πολλές πλευρές της υβριδικότητας: την παραδοσιοκρατία και τη νεωτερικότητα. Καθώς αυτή η διχοτομία έχει συνδεθεί με την επί μακρόν αποκηρυγμένη θεωρία του εκσυγχρονισμού (βλ. κεφάλαιο 11), δίνεται η εντύπωση ότι πρόκειται για μια παράξενη αναβίωση της συγκεκριμένης

θεωρίας. Ωστόσο, ο Canclini προσφεύγει σε αυτή για να αναλύσει την κατάσταση στο Μεξικό, όπου το παλιό και το νέο συγκρούονται και αναμειγνύονται σε απρόβλεπτους ανάγλυφους σχηματισμούς που εκδηλώνονται σε όλες τις πτυχές της ζωής – από την πολιτική ως την τέχνη. Κατά το παρελθόν, το παραδοσιακό αποτελούσε προνόμιο του ανθρωπολόγου, ενώ οι κοινωνιολόγοι μελετούσαν το νεωτερικό· η υβριδικότητα απαιτεί να παραμεριστούν αυτές οι επιστημονικές εξειδικεύσεις. Κατά μια έννοια, η πολιτισμική παραδοσιοκρατία εκπροσωπεί την ενσωμάτωση στις σχετικά συμπαγείς δομές της οικογένειας, της συγγένειας και της κοινότητας, όπως τα θρησκευτικά συστήματα λατρείας φορτίου που απαντώνται σε όλη την κεντρική Αμερική, ενώ η νεωτερικότητα εκπροσωπεί την ατομικότητα και τον κοινωνικό κατακερματισμό. Ο Jonathan Friedman (1994: 91-92) βλέπει τη νεωτερικότητα και «ως μια συνεχή διαδικασία συσσώρευσης του εαυτού, με τη μορφή του πλούτου, της γνώσης, της εμπειρίας». Πλέον δεν υφίσταται καμιά σαφής γραμμική τροχιά που να οδηγεί μονόπλευρα από την παράδοση στο νεωτερικό· η κίνηση μπορεί να είναι και προς τις δύο κατευθύνσεις. Η νεο-παραδοσιοκρατία μπορεί να συνιστά μια αντίδραση ενάντια στον ατομικισμό και την ανομία που φαίνεται να αποτελούν συνδηλώσεις της νεωτερικότητας.

Πιο κοινή είναι η εφαρμογή της υβριδικότητας με την ευρεία έννοια του συγκρητισμού ή της τμηματοποίησης διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων. Συχνά ιδιαίτερη σημασία μπορεί να αποδίδεται στη γλώσσα, όπως συμβαίνει με τις κρεολές γλώσσες, ή στη σχετική εξουσία, όπως συμβαίνει με τους αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής (*Chicanos*) που ζουν εντός της κυρίαρχης αγγλοαμερικανικής κοινωνίας των ΗΠΑ, παρά στην ένταση μεταξύ παραδοσιακού/νεωτερικού. Σε πολλές περιπτώσεις, η υβριδικότητα δεν είναι απλώς και μόνο το αποτέλεσμα του επιπολιτισμού ή της αφομοίωσης, αλλά μπορεί να είναι το αποτέλεσμα μιας δραστηρίας αναζήτησης, όπως συνέβη στην περίπτωση των Αφροαμερικανών που υιοθέτησαν ισλαμικές ταυτότητες, κατά το πρότυπο της Βόρειας Αφρικής. Η ποικιλία των δυνατοτήτων για υβριδικές αναμειξεις αυτού του τύπου είναι ουσιαστικά απεριόριστη.

Παρά την ιστορικά υβριδική φύση των εθνοτικών και εθνικών ομάδων, η ατομική ταυτότητα συχνά, αν όχι και συνήθως, νομιμοποιείται από κάποια μορφή αρχεγονισμού. Στο πλαίσιο αυτής της αντίληψης, η ταυτότητα βασίζεται στη φυλετική καταγωγή ή σ' έναν πολιτισμό ή θρη-

σκεία θεμελιώδους σημασίας που φτάνει ως τα απώτατα βάθη της ιστορίας ή της προϊστορίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, η ταυτότητα βρίθεται από συγκινησιακό περιεχόμενο, προσδεμένο στο αίμα, το μαρτύριο, το χώμα και ενδεχομένως στη συναισθηματική αίσθηση της γλώσσας. Κάποιος γεννιέται με μια ταυτότητα, παρότι αυτή μπορεί να έχει ξεχαστεί ή καταπιεστεί, και να χρειάζεται να ανακαλυφθεί εκ νέου από τη νέα γενιά, όπως δείχνει, αφενός, το παράδειγμα των διεκδικήσεων των ναζί σε μια άρια κληρονομιά και, αφετέρου, το διαμετρικά αντίθετο παράδειγμα της ιδεολογίας της νεγροσύνης (*negritude*) του Λεοπόλντ Σενγκόρ. Στην πρώην Σοβιετική Ένωση, μια επιχορηγούμενη από το κράτος αρχεγονική «θεωρία του έθνους» επιχείρησε να συνενώσει τους πολυάριθμους μη ρωσικούς λαούς στο έθνος-κράτος μέσω ενός συγκεχυμένου μαρξιστικού εξελικτισμού (Banks 1996).

Στις μέρες μας, σχεδόν όλοι οι ανθρωπολόγοι απορρίπτουν τις αρχεγονικές αντιλήψεις, αντιμετωπίζοντας την ομαδική ταυτότητα με κον-στρουκτιβιστικούς όρους, δηλαδή ως πολιτισμική κατασκευή. Από αυτή την άποψη, ο εθνοτισμός και ο εθνικισμός δημιουργούνται ανάλογα με τις εκάστοτε περιστάσεις και μεταβάλλονται ακατάπαυστα. Αυτή η διαδικασία μπορεί να λάβει πολλαπλές μορφές. Όπως έχουν δείξει ο Immanuel Wallerstein (1974) και ο Eric Wolf (1982), όλοι οι πολιτισμοί, από τον 16ο αιώνα και μετά, έχουν υποστεί σημαντική μεταβολή λόγω της εξάπλωσης της αποικιοκρατίας και του καπιταλισμού. Προϋπόθεση για την επιβίωση των ιθαγενών λαών με φυλετική οργάνωση και των αγροτικών πληθυσμών ήταν η διαρκής προσαρμογή τους. Μερικές από αυτές τις προσαρμογές μπορεί να επιβάλλονται με τη βία. Ένα παράδειγμα ήταν, επί αποικιοκρατίας, η αναγκαστική υπαγωγή γεωργών και κτηνοτρόφων που η παραγωγή τους προοριζόταν για αυτοκατανάλωση σ' έναν τρόπο παραγωγής που βασιζόταν στο φόρο υποτέλειας. Το νέο σύστημα τους υποχρέωνε να μεταβιβάσουν μεγάλο μέρος της εργασίας τους στην παραγωγή αγαθών για εξαγωγή, προς όφελος των αποικιοκρατών ή των ιμπεριαλιστών κατακτητών. Η ταυτότητα μπορεί να κατασκευάζεται ή να ενισχύεται, όταν μια ομάδα υπογραμμίζει την ενότητα μιας εσω-ομάδας, προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο ενός οικονομικού θώκου. Οι ομάδες που δημιουργούνται τεχνητά από ξένες δυνάμεις μπορεί να υιοθετήσουν τις κατηγοριοποιήσεις του καταπιεστή, για να κερδίσουν πολιτική εξουσία. Στη μεταποικιακή εποχή, αυτό συνέβη με

το Κίνημα των Αμερικανών Ινδιάνων στις ΗΠΑ το οποίο υιοθέτησε μια πανινδιάνικη ταυτότητα που δεν είχε ρίζες στον γηγενή πολιτισμό. Ο κονστρουκτιβισμός, ωστόσο, μπορεί εύκολα να οδηγηθεί σε υπερβολές. Αναφερόμενος ειδικά στην εθνοτική ταυτότητα, ο Milton Esman (1994: 14), παρατηρεί ότι η ταυτότητα αυτής της μορφής «σπάνια... επινοείται ή κατασκευάζεται εντελώς ανυπόστατα: ένας πολιτισμικός και βιωματικός πυρήνας πρέπει να επικυρώνει την ταυτότητα και να καθιστά την αλληλεγγύη αξιόπιστη στα εν δυνάμει συστατικά μέρη».

Η πολιτική προσαρμογή στο περιβάλλον των καταυλισμών: Οι Μαπούτσε (Mapuche)

Για την πλειονότητα ίσως των γηγενών λαών, η μεταποικιακή εποχή δεν χαρακτηρίστηκε τόσο από την ενσωμάτωση όσο από την αύξηση της περιθωριοποίησης. Αυτό ίσχυσε κυρίως στις ΗΠΑ, τον Καναδά, τη Χιλή και, σ' έναν ορισμένο βαθμό, στη Βραζιλία, χώρες οι οποίες διευθέτησαν το «ινδιάνικο πρόβλημα» με την εγκατάσταση των Ινδιάνων σε συγκεκριμένες περιοχές που προορίζονταν αποκλειστικά γι' αυτούς (reservations). Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως σε μερικές φυλές των Πουέμπλο στις νοτιοδυτικές ΗΠΑ, οι ινδιάνικοι καταυλισμοί παρείχαν τα μέσα για να διατηρηθούν ως τις μέρες μας ορισμένα βασικά στοιχεία του παραδοσιακού πολιτισμού. Παρ' όλα αυτά, στις περισσότερες περιπτώσεις, η πολιτισμική συνέχεια είχε καταστεί αδύνατη εξαιτίας της καταστροφής των προτύπων στα οποία βασιζόταν παλαιότερα η επιβίωση της κοινότητας, της εγκατάστασης σε άγονα εδάφη που δεν ήθελαν οι λευκοί, των βάνουαυα προσπαθειών για αναγκαστική αφομοίωση, όπως η υποχρεωτική αποστολή των παιδιών σε οικοτροφεία εκτός των καταυλισμών και η παρατεταμένη παραμονή τους εκεί, καθώς και λόγω του διοικητικού ελέγχου του συστήματος των καταυλισμών από το κράτος. Οι παράμετροι της πολιτικής της περιθωριοποίησης μπορούν να είναι ασφυκτικές, εξαναγκάζοντας τους πληθυσμούς που κατοικούσαν στους καταυλισμούς να προσαρμόζονται συνεχώς στις εκάστοτε επιταγές της κυρίαρχης εξουσίας. Ωστόσο, αυτή η αλλαγή μπορεί να εναρμονιστεί ευφάνταστα με τις ανάγκες των ανθρώπων και τις παραδοσιακές έννοιες της πολιτικής νομιμότητας. Η εθνοϊστορική ανάλυση των Μαπούτσε της Χιλής από τον L.C. Faron (1967) περιγράφει τη φυλετική πολιτική ως μια

διαδικασία συνεχούς αλλαγής υποκινούμενη από τις διάφορες πολιτικές της χιλιανής κυβέρνησης.

Παραδοσιακά, οι Μαπούτσε δεν διέθεταν κανενός είδους συγκροτημένη πολιτική αρχή. Η ενεργής κοινωνική μονάδα ήταν η ομάδα συγγένειας υπό την περιορισμένη ηγεσία ενός γέροντος ονόματι *lonko*. Κατά τη διάρκεια των 300 και πλέον χρόνων αντίστασης ενάντια στους ευρωπαίους εισβολείς αναπτύχθηκε μια ισχυρή στρατιωτική οργάνωση με σκληροτράχηλους πολέμαρχους. Ώς τα μέσα του 19ου αιώνα, ύστερα από μια περίοδο σχετικά ειρηνικής απαξίωσης, οι Μαπούτσε άρχισαν να αντιστέκονται ολοένα και περισσότερο, καθώς άρχισαν να εγείρονται ψευδείς νομικές αξιώσεις στα εδάφη που μέχρι τότε διατηρούσαν υπό την κατοχή τους με τη δύναμη των όπλων. Εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι η Χιλή βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με το Περού και τη Βολιβία –στον λεγόμενο Πόλεμο του Ειρηνικού (1879-1883)– οι Μαπούτσε οργάνωσαν την τελευταία σημαντική εξέγερσή τους. Ηττήθηκαν κατά κράτος, το μεγαλύτερο μέρος της γης τους κατασχέθηκε και υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν σε σχετικά μικρούς καταυλισμούς.

Η χιλιανή κυβέρνηση προτιμούσε, στις συνδιαλλαγές της με τους καταυλισμούς, αυτοί να εκπροσωπούνται από έναν και μόνο αρχηγό. Η συγκέντρωση στο επίπεδο της πολιτικής εξουσίας ήταν άγνωστη στους Μαπούτσε, η μακρόχρονη όμως εμπειρία που είχαν στην ανάδειξη πολεμικών αρχηγών μπορούσε να μεταφερθεί στην εισαγωγή ενός αξιώματος σε καιρό ειρήνης. Φυσικά, αυτό ισοδυναμούσε με την αφαίρεση της εξουσίας από τους *lonkos* και τους κατώτερους πολεμικούς ηγέτες. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση ενίσχυσε τη συγκέντρωση της εξουσίας στους καταυλισμούς, παραχωρώντας στους αρχηγούς τριπλάσια γη απ' ό,τι στους υπολοίπους, σε μια εποχή κατά την οποία η γη αποτελούσε σπάνιο και πολύτιμο αγαθό. Εκτός αυτού, εκχωρήθηκε στον αρχηγό περιορισμένος νομικός έλεγχος σε όλα τα εδάφη των καταυλισμών και, καθώς αυτός αποτελούσε το όργανο μέσω του οποίου επιβίωναν οι πολυάριθμοι κυβερνητικοί περιορισμοί, έφτασε να ελέγχει, άμεσα ή έμμεσα, όλο τον πλούτο της κοινότητας. Όποιος ήθελε να στήσει το σπιτικό του στον καταυλισμό ήταν υποχρεωμένος να ζητήσει πρώτα την άδεια του αρχηγού. Αυτό καθιστούσε εξαιρετικά δύσκολη τη διευθέτηση των διαφορών με τον παλαιότερο τρόπο της μεταφοράς σε άλλη περιοχή. Δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά να υποταχτεί κανείς στις επιταγές του αρχηγού.

γού. Επιπροσθέτως, στους αρχηγούς δόθηκε η αρμοδιότητα να μεσολαβούν για την εφαρμογή του χιλιανού Δικαίου εκ μέρους της υπηρεσίας που ήταν αρμόδια για τα ζητήματα των Ινδιάνων, καθώς και να επιβάλλουν το εθιμικό Δίκαιο των Μαπούτσε. Αυτή η έννοια της συγκεντρωτικής εξουσίας εδραζόταν απόλυτα στο σύστημα των καταυλισμών και στην ανάμειξη της ομοσπονδιακής κυβέρνησης στην πολιτική των ιθαγενών πληθυσμών.

Ως τη δεκαετία του 1950, η τεράστια εξουσία που είχε εκχωρήσει η κεντρική κυβέρνηση στον αρχηγό του καταυλισμού αποτελούσε ένα ζήτημα που δημιουργούσε ολοένα και περισσότερα προβλήματα στην ίδια την κεντρική κυβέρνηση. Ένας πανίσχυρος αρχηγός μπορούσε όχι μόνο να εκμεταλλεύεται το λαό του, αλλά και να τον προστατεύει από την εξωτερική εκμετάλλευση. Επιχειρώντας να αποδυναμώσει την εξουσία των αρχηγών, η κυβέρνηση άρχισε να τους παρακάμπτει και να συνδιαλέγεται σε ατομικό επίπεδο με τους Μαπούτσε, όπως με κάθε πολίτη της Χιλής. Όπως ήταν αναμενόμενο, αυτό είχε ως αποτέλεσμα η εξουσία των αρχηγών να αρχίσει να μειώνεται σχεδόν το ίδιο γρήγορα όπως είχε ενισχυθεί.

Ορισμένες από τις εξουσίες του αρχηγού μεταβιβάστηκαν ξανά στους *lonkos*, που η αυθεντία τους όμως εξακολούθουσε να νοείται σε τοπικό και εθιμικό επίπεδο. Παρ' όλα αυτά, με την ολοένα και μεγαλύτερη διάδραση ανάμεσα στους Μαπούτσε και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, καθώς και με τις αυξανόμενες απειλές για διεκδίκηση της γης τους, η διαμεσολάβηση ήταν περισσότερο απαραίτητη από ποτέ. Αν και ο αρχηγός εξακολούθουσε να εκπροσωπεί τον καταυλισμό, δημιουργήθηκε ένας νέος μηχανισμός πολιτισμικής διαμεσολάβησης: η ομάδα πολιτικής πίεσης. Η *Corporación Araucana* σχηματίστηκε για να αγωνιστεί ώστε να παραμείνουν τα εδάφη στην κατοχή των Μαπούτσε, καθώς και για να αυξηθεί η κυβερνητική βοήθεια προς του Ινδιάνους. Μια μικρότερη αντιπολιτευτική ομάδα, η *Unión Araucana*, δημιουργήθηκε από τους καπουτσίνους ιεραποστόλους για να προάγει την απορρόφηση των Μαπούτσε στη χιλιανή κοινωνία.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι οι Μαπούτσε δεν σταμάτησαν ποτέ να εξελίσσονται σε μια διαδικασία συνεχούς αντίδρασης και προσαρμογής, που ξεκίνησε με την εκχώρηση της αυθεντίας στους γέροντες των τοπικών συγγενικών ομάδων, συνεχίστηκε με την ανάδειξη των πολεμικών αρχηγών, την αποδυνάμωση των αρχηγών αυτών, την ανάδειξη ισχυρών

αρχηγών στους καταυλισμούς και κατέληξε στη μεταβίβαση της αυθεντίας στα χέρια των πολιτικών ομάδων δράσης.

Εθνοτισμός

Ο εθνοτισμός είναι μια σχετικά νέα έννοια για την ανθρωπολογία. Πριν από τη δεκαετία του 1950, οι γενικές ταξινομήσεις ήταν κυρίως φυλή (με την έννοια της φυλετικής καταγωγής, στα αγγλικά race, κοινώς ράτσα), φυλή (ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης, στα αγγλικά tribe) και αγρότες. Τα ολέθρια αποτελέσματα της αβάσιμης επιχειρηματολογίας των ναζί περί γενετικής διαφοροποίησης προσέδωσαν αρνητική χροιά στη λέξη φυλή-ράτσα, και το χάσμα ανάμεσα στην κοινή χρήση της λέξης «φυλή» και τις ανθρωπολογικές θεωρήσεις έγινε τόσο μεγάλο, ώστε οι δύο αυτές κατευθύνσεις έμοιαζαν να είναι εντελώς άσχετες μεταξύ τους. Ο όρος «φυλή» (tribe) ως μορφή κοινωνικής οργάνωσης, παρότι εξακολούθουσε να έχει ευρεία χρήση μεταξύ των Ινδιάνων της Βόρειας Αμερικής, παρέπεμπε σε αρνητικές συνδηλώσεις πρωτογονισμού και αποικιακής υποταγής, ιδίως σε σχέση με την Αφρική (Zenner 1996: 393). Ο όρος «αγρότης» παρουσιάζει επίσης προβλήματα, καθώς ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι που προσδιορίζονται με αυτό τον όρο απασχολούνται και σε διάφορα άλλα επαγγέλματα – από εργάτες μετανάστες μετακινούμενοι σε διεθνικό επίπεδο ως και καταστηματάρχες – χάνοντας έτσι την πρόσδεσή τους στη γη και μεγάλο μέρος του λαϊκού πολιτισμού που παλαιότερα θεωρούνταν προσδιοριστικό στοιχείο τους (Kearney 1996). Δυστυχώς, ως επακόλουθο όλων αυτών, ο γενικός όρος «εθνοτικός» συμπεριέλαβε μια σειρά από κατηγορίες που άλλοτε ήταν ξεχωριστές. Ο όρος «εθνοτισμός» όπως χρησιμοποιείται στις μέρες μας είναι τόσο γενικός, ώστε καταλήγει τελικά να μη σημαίνει σχεδόν τίποτα, διότι, όπως κι αν προσδιορίσει κανείς τον όρο, θα βρίσκονται πάντοτε πολυάριθμα παραδείγματα που δεν θα συνάδουν προς τον κανόνα. Οι πρώτοι ορισμοί εξίσωναν συνήθως τον εθνοτισμό με τον πολιτισμό – αντικαθιστώντας έτσι έναν εξαιρετικά προβληματικό όρο με έναν άλλο εξίσου ασαφή –, αλλά η σχέση μεταξύ των δύο αυτών εννοιών ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, οριακή. Ήδη από το 1969, ο Frederick Barth παρατήρησε για τους Πατάν του Αφγανιστάν, του Πακιστάν και της βόρειας Ινδίας, ότι όταν κάποιο μέλος της ομάδας μετα-

κινούνταν από μια περιοχή ή χώρα σε μια άλλη, διατηρούσε μεν τον παραδοσιακό πολιτισμό του σχεδόν αναλλοίωτο, αλλά η εθνοτική του ταυτότητα –ο αυτο- ή ετεροπροσδιορισμός του ως μέλος μιας ομάδας– άλλαζε ριζικά. Εξάλλου, η εθνοτική ταυτότητα διαμορφώνεται μόνο σε σχέση με άλλες ομάδες: ομάδες ανθρώπων που ζουν σε απομόνωση θα μπορούσαν ασφαλώς να έχουν έναν πολιτισμό, αλλά όχι μια εθνοτική ταυτότητα. Συχνά, όπως συμβαίνει με τους Παλαιστίνιους, ο εθνοτισμός προσδιορίζει μια υποομάδα ενός ευρύτερου πολιτισμού (εν προκειμένω, του αραβικού).

Ένα άλλο πρόβλημα με τον όρο εθνοτισμός είναι ότι παραβλέπει τη διάκριση νεωτερικού/παραδοσιακού την οποία πολλοί ανθρωπολόγοι θεωρούν καθοριστικής σημασίας: ο όρος μπορεί να χρησιμοποιείται τόσο για τους Γιανομάμι (Yanomami) της Βραζιλίας όσο και για τους άγγλους εκπαιδισμένους στην Αργεντινή. Στην πραγματικότητα, διαφορετικά επίπεδα νεωτερικότητας δημιουργούν διαφορετικά επίπεδα εθνοτικής ταυτότητας. Οι *davits* της Ινδίας, που παλαιότερα ήταν γνωστοί ως κάστα των ανέγγιχτων,¹⁷ δεν αυτοπροσδιορίζονται ως μέλη μιας εθνοτικής ομάδας, αλλά τους αποδίδεται μια εθνοτική ταυτότητα από την κοινωνία, ενώ η όποια ενότητα προβάλλουν οι ίδιοι προς τα έξω ως μέλη μιας ομάδας είναι αμυντική. Αντίθετα, στις ΗΠΑ, η διαμόρφωση μιας επιφανειακής εθνοτικής ταυτότητας στο πλαίσιο μεταναστευτικών κοινοτήτων είναι μια αμιγώς οικειοθελής διαδικασία, όπως φαίνεται και από το παράδειγμα ιταλών μεταναστών τρίτης και τέταρτης γενιάς με υψηλό μορφωτικό επίπεδο που γιορτάζουν την καταγωγή τους σε παρελάσεις, σερβίροντας φαγητά της ιταλικής κουζίνας (αξιοσημείωτο είναι ότι οι μετανάστες της πρώτης γενιάς δεν προσδιορίζονταν ως Ιταλοί, αλλά ως Σικελοί, Ναπολιτάνοι ή Καλαβριανοί) (Pieterse 1996: 31-42). Κατά συνέπεια, ο προσδιορισμός της εθνοτικής ταυτότητας φαίνεται να απαιτεί είτε αναρίθμητες υποκατηγοριοποιήσεις είτε να εξαρτάται κάθε φορά από την εξέταση των συγκεκριμένων περιστάσεων που οδήγησαν στη διαμόρφωσή της.

Λαμβάνοντας υπόψη το εύρος των πιθανοτήτων, ο ορισμός της εθνοτικής ταυτότητας που δίνει ο Stanley Tambiah (1996: 168) είναι εξίσου χρήσιμος με πολλούς άλλους: η εθνοτική ταυτότητα είναι «μια ενσυνείδητη και σαφώς αρθρωμένη ταυτότητα που υποστασιοποιεί και φυσικοποιεί ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά –συνήθως αφορούν στο χρώμα

17. Η κατώτερη κάστα, γνωστή και ως κάστα των παριών. (Σ.τ.Ε.)

του δέρματος, τη γλώσσα, τη θρησκεία και την εδαφική επικράτεια– και τα συνδέει με συλλογικότητες σαν εγγενείς τους ιδιότητες και σαν μυθικο-ιστορική τους κληρονομιά». Οι συνιστώσες που έχουν καθοριστική σημασία είναι η κληρονομιά, οι πρόγονοι και η καταγωγή, η εδαφική επικράτεια ή ο τόπος καταγωγής, και τουλάχιστον μια ορισμένη κοινή αίσθηση συγγένειας. Αυτός ο ορισμός υιοθετεί μια ημική οπτική – την οπτική δηλαδή των ανθρώπων εντός της ομάδας.¹⁸ Ωστόσο, θα πρέπει να γίνει σαφής διαχωρισμός ανάμεσα στο πώς αντιλαμβάνονται μια εθνοτική ομάδα όσοι βρίσκονται εκτός αυτής και πώς την αντιλαμβάνονται όσοι θεωρούν ότι ανήκουν σ' αυτήν. Αν και η εθνοτική ταυτότητα διαμορφώνεται στο πλαίσιο των διαχωριστικών ορίων που αναγνωρίζονται τόσο από την εσω-ομάδα όσο και από όσους βρίσκονται εκτός της ομάδας, ωστόσο αυτά δεν συμπίπτουν πάντοτε. Οι Αγγλοαμερικανοί, οι Αφροαμερικανοί ή οι Ινδιάνοι της Αμερικής μπορεί να θεωρούνται εθνοτικές ομάδες με βάση το χρώμα του δέρματος ή λόγω μια απλής πολιτισμικής παρανόησης, ενώ αυτοί που προσδιορίζονται με αυτό τον τρόπο μπορεί να ορίζουν τον εαυτό τους εντελώς διαφορετικά. Κατά συνέπεια, η ετεροπροσδιορισμένη εθνοτική ταυτότητα μπορεί, κατά μεγάλο μέρος, να βρίσκεται περισσότερο στο μυαλό των παρατηρητών παρά στο μυαλό των εκάστοτε προσδιοριζόμενων. Ακόμη και αν υιοθετείται μόνο η οπτική της εσω-ομάδας, η εθνοτική ταυτότητα εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από αυτό που θα ονομάζαμε συναισθηματικό τόνο, δηλαδή την αίσθηση, σε αμιγώς συναισθηματικό επίπεδο, του ατόμου ότι ανήκει σε μια ομάδα – αίσθηση που μπορεί να είναι από σχεδόν ανύπαρκτη έως και παθιασμένη. Επιπροσθέτως, ποικίλλει επίσης η σημασία που αποδίδεται στην κοινή ιστορία και στο έδαφος. Οι εθνοτικές ταυτότητες μπορεί να επικαλύπτονται ή να είναι περιστασιακές.¹⁹ Οι Κινέζοι είναι Κινέζοι στη Μαλαισία και «Ασιάτες» στις ΗΠΑ.

18. Το αντίθετο μοντέλο ανάλυσης είναι το «ητικό» που βασίζεται σε εξωτερικά από τον προς μελέτη πολιτισμό κριτήρια. Για τη διάκριση αυτή βλέπε Δ. Γκέφου-Μαδιανού, *Πολιτισμός και Εθνογραφία. Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική* (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999), σσ. 395-396. Θα θέλαμε ωστόσο να επισημάνουμε ότι η ιδιαίτερη βαρύτητα που δίνει ο συγγραφέας εδώ στην «ημική» οπτική δεν συμβάλλει στην πλήρη κατανόηση του φαινομένου του εθνοτισμού. (Σ.τ.Ε.)

19) Μια σημαντική πτυχή του εθνοτισμού που τονίζεται σε πολλές μελέτες είναι ο περιστασιακός ή «καταστασιακός» τους χαρακτήρας (situational ethnicity), βλ. Thomas

Για την πολιτική ανθρωπολογία, το πραγματικό πρόβλημα με τον εθνοτισμό είναι η σχέση του με την πολιτική και την εξουσία. Ο Edwin Wilmsen (1996: 3) ορίζει την «ουσία της εθνοτικής υπόστασης» με την έννοια «της διαφοροποιημένης πρόσβασης στα μέσα παραγωγής και στα δικαιώματα συμμετοχής στα κέρδη της παραγωγής». Ο συγκεκριμένος ορισμός δεν προσιδιάζει ικανοποιητικά στην ιδιότροπη επίδειξη εθνοτικής ταυτότητας από απολύτως αφομοιωμένους Ιταλοαμερικανούς, ούτε και συμφωνεί με τις πολυάριθμες προσεγγίσεις που αναζητούν την ουσία του εθνοτισμού στις συμβολικές σημασίες (Appadurai 1991· Friedman 1994). Ωστόσο, αυτή η οπτική αποδεικνύεται χρήσιμη, όταν πρόκειται να εστιάσει κανείς στις σημαντικές διαφορές που πραγματικά υπάρχουν ανάμεσα σε εθνοτικές ομάδες όσον αφορά στην πρόσβαση στην εξουσία, καθώς και στη σημασία της εθνοτικής ταυτότητας στη διεκδίκηση της εξουσίας. Η εθνοτική ομάδα, σύμφωνα με αυτή την άποψη, όχι μόνο συνυπάρχει σε ένα πεδίο μαζί με άλλες ανάλογες ομάδες, αλλά και διαμορφώνει τις σχέσεις της μαζί τους με γνώμονα την πρόσβαση στην εξουσία: η μορφή και το περιεχόμενο μιας ιδιαίτερης εθνοτικής ταυτότητας καθορίζεται από τις θέσεις εξουσίας που διαθέτει η ομάδα σε σχέση με άλλους αντιπάλους και με την κυρίαρχη εξουσία. Σύμφωνα με την οπτική του Wilmsen, επειδή η εθνοτική ταυτότητα προκύπτει από τη διαφοροποίηση στο βαθμό πρόσβασης στην εξουσία, η εθνοτική πολιτική δεν μπορεί παρά, εξ ορισμού, να νοείται στο επίπεδο των περιθωριοποιημένων ομάδων: οι κυρίαρχες ομάδες δεν είναι ποτέ εθνοτικές. Η κυρίαρχη ομάδα, η οποία δεν διαθέτει αναγκαστικά και την αριθμητική πλειονότητα, θέτει τον εαυτό της εκτός εθνοτικής ταξινόμησης με το επιχείρημα ότι η ίδια αποτελεί τη μόνη ομάδα με ουσιαστική σημασία και οικουμενικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, αγγλική εθνοτική ταυτότητα δεν υπάρχει στη Μεγάλη Βρετανία, όπως επίσης δεν υπάρχει στις ΗΠΑ καμιά φυλή λευκών (παρότι θα έπρεπε να αναρωτηθούμε μήπως οι Αγγλοαμερικανοί αποτελούν μια εθνοτική ομάδα για τους Chicanos, τους αμερικανούς μεξικανικής καταγωγής).

Αν δεχτεί κανείς, όπως και ο Wilmsen, ότι η εθνοτική ομάδα είναι πά-

ντοτε υποτελής σε μια κυρίαρχη ομάδα, τότε στο πλαίσιο του κράτους η εθνοτική ταυτότητα είναι πάντοτε εξ ορισμού περιθωριοποιημένη. Παρ' όλα αυτά, είναι εμφανές ότι η εθνοτική ταυτότητα μπορεί να καταστεί μια σημαντική μορφή πολιτισμικού κεφαλαίου: το να ανήκει κανείς σε μια ομάδα παρέχει πλεονεκτήματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στον πολιτικό αγώνα (Alonso 1994: 382-405). Σε περιοχές της νότιας Καλιφόρνιας, φέρ' ειπείν, όπου υπάρχουν μεγάλες μειονοτικές ομάδες, το να είναι κάποιος Μεξικανοαμερικανός ή Αφροαμερικανός μπορεί να αποτελεί σημαντικό, αν όχι απαραίτητο, πλεονέκτημα στις τοπικές εκλογές.

Ενότητα και κατακερματισμός στο Ισραήλ

Ο εθνοτισμός και ο εθνικισμός συχνά συγχωνεύονται και μπορούν να συνενωθούν στον εθνοτικό εθνικισμό. Οι δύο αυτές όμως έννοιες μπορούν να είναι και εντελώς ξεχωριστές μεταξύ τους, όπως συμβαίνει στην περίπτωση του Ισραήλ. Σύμφωνα με την ανάλυση του Herbert Lewis (1993), στις αρχές της ίδρυσής του το Ισραήλ διέθετε έναν σχετικά μεγάλο βαθμό εθνοτικής ομογενοποίησης, τουλάχιστον σε ιδεολογικό επίπεδο, και στη συνέχεια διασπάστηκε σε πολυάριθμες εθνοτικές ταυτότητες στο εσωτερικό ενός περιβάλλοντος εθνικισμού.

Οι σιωνιστές μέτοικοι άρχισαν να εγκαθίστανται στην Παλαιστίνη τη δεκαετία του 1880, και μέχρι και το 1950 περίπου η πλειονότητα ήταν Ασκενάζι από την ανατολική και κεντρική Ευρώπη. Αυτοί έφεραν μαζί τους όλο το πλέγμα των αξιών του δυτικού Διαφωτισμού: ορθολογισμός, κοσμική διακυβέρνηση, δημοκρατία, εκπαίδευση και ακλόνητη πίστη στην πρόοδο. Το Εβραϊκό Εργατικό Κόμμα το οποίο ηγήθηκε του αγώνα για την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ και παρέμεινε η κυρίαρχη πολιτική δύναμη σε όλη τη δεκαετία του 1960, ήταν προσηλωμένο σ' αυτούς τους σκοπούς, όπως ήταν και πολυάριθμες άλλες ενώσεις, πολιτιστικές οργανώσεις, αθλητικές ομοσπονδίες, παραστρατιωτικές ομάδες και πανεπιστήμια. Οι ιδρυτές και ηγετικές μορφές του κόμματος, όπως ο Νταβίντ Μπεν Γκούριον, ο Γιτζάκ Μπεν-Ζβι και η Γκόλντα Μέιρ, δεν θεώρησαν ότι ο ρόλος τους ήταν να αναπαράγουν κάποιο ιδεατό εβραϊκό έθνος του παρελθόντος, αλλά μάλλον να αποκηρύξουν το παρελθόν. Τη δεκαετία του 1950, ανάλογες προοδευτικές ιδέες εδραιώθηκαν και αρθρώθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου μέσω της αναπτυξιακής

Hylland Eriksen, *Μικροί τόποι, μεγάλα ζητήματα* (Αθήνα: Κριτική, 2007), σσ. 418-419. Αυτές οι μελέτες τονίζουν ότι η εθνοτική ταυτότητα δεν είναι μια αμετάβλητη ιδιότητα του ατόμου, αλλά διαμορφώνεται και αλλάζει ανάλογα με τις περιστάσεις. (Σ.τ.Ε.)

θεωρίας του εκσυγχρονισμού, που υποστήριζε ότι ο παραδοσιακός πολιτισμός επρόκειτο σταδιακά να απορροφηθεί από έναν βιομηχανικό τομέα προσανατολισμένο στις απαιτήσεις του μέλλοντος. Ο εθνοτισμός δεν αποτελούσε μέρος της προβληματικής της εποχής, αλλά υπήρχε η ακλόνητη πεποίθηση ότι όπως προχωρούσε ο εκσυγχρονισμός, οι φυλετικοποιήσεις, οι εθνικισμοί, οι λαϊκοί αγροτικοί πολιτισμοί και τα συναφή θα ενσωματώνονταν σ' ένα πολιτισμικά ομοιογενές έθνος-κράτος.

Με την ψήφο των μελών του ΟΗΕ, το κράτος του Ισραήλ ιδρύθηκε επίσημα στις 14 Μαΐου 1948. Το 1939, η πλειονότητα των 15.000.000 εβραίων που ήταν διασκορπισμένοι σε ολόκληρο τον κόσμο ζούσε στην Ευρώπη. Ωστόσο, οι ευρωπαϊκοί αυτοί πληθυσμοί αποδεκατίστηκαν στα στρατόπεδα θανάτου των ναζί, ενώ πολλοί από τους διασωθέντες είχαν εγκλωβιστεί σε στρατόπεδα προσφύγων. Πολλοί από αυτούς που επιθυμούσαν να επιστρέψουν στο Ισραήλ δεν προέρχονταν από την Ευρώπη αλλά από τη Βόρεια Αφρική και την Ασία – από χώρες όπως το Ιράν, η Υεμένη, το Μαρόκο και η Ινδία. Ο Νόμος της Επιστροφής που θεσπίστηκε το 1950 άνοιξε τα σύνορα του Ισραήλ σε όλους αυτούς τους ανθρώπους. Επρόκειτο για μια «συγκομιδή εξορίστων», μια πρόσκληση στους εβραίους απανταχού της Γης να συμμετάσχουν στην ίδρυση του νέου έθνους. Το όραμα από το οποίο εκπορεύονταν όλα αυτά ήταν ότι ένας νέος ενωμένος λαός θα αναδύοταν από το καζάνι του πολέμου, της στέρισης και του αγώνα που γέννησαν το Ισραήλ. Ο νέος αυτός λαός θα άφηνε πίσω του όλες τις παλιές του πολιτισμικές παραδόσεις. Σύμφωνα με τα λόγια του πρώτου ισραηλινού πρωθυπουργού Νταβίντ Μπεν Γκούριον: «Μέσα στο κράτος οι διαφορές ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες των εβραίων θα περιπέσουν συν τω χρόνω σε λήθη, οι κοινότητες και οι φυλές (tribes) αργά ή γρήγορα θα συγχωνευτούν σε μια ενιαία εθνική και πολιτισμική ταυτότητα» (Ben-Gurion όπως παρατίθεται στον Lewis 1993: 209).

Δεν έγιναν όμως έτσι τα πράγματα. Κατά τους αιώνες της διασποράς, οι εβραίοι υιοθέτησαν τους πολιτισμούς των χωρών στις οποίες εγκαταστάθηκαν. Αν και ζούσαν σε ξεχωριστές κοινότητες από τους μουσουλμάνους και χριστιανούς γείτονές τους, δεν μπορούσαν παρά να αφομοιώσουν πολλά από τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά του περιγύρου τους. Οι εβραίοι της Ευρώπης και της Αμερικής που είχαν ορίσει τους στόχους για το νέο κράτος του Ισραήλ, βρέθηκαν αντιμέτωποι με 50 διαφορετικές

γλώσσες, καθώς και με ανθρώπους που δεν είχαν ιδέα από ηλεκτρισμό ή υδραυλικές εγκαταστάσεις και εξακολουθούσαν να ακολουθούν τις πρακτικές της πολυγαμίας και των προσυμφωνημένων γάμων ανάμεσα σε παιδιά. Οι εβραίοι από τη βόρεια Αφρική και την Ασία, που ως τη δεκαετία του 1980 ξεπερνούσαν το 50% του πληθυσμού, κατατάσσονταν στην κατηγορία των εβραίων της Ανατολής, παρότι υπήρχαν τεράστιες διαφορές μεταξύ τους. Οι ευρωπαίοι ορθόδοξοι εβραίοι συνιστούσαν ένα πρόβλημα ανάλογης βαρύτητας για τους ιδρυτές του εβραϊκού κράτους που είχαν πιο κοσμικό προσανατολισμό. Η κρατική Υπηρεσία Απορρόφησης που ιδρύθηκε για να προωθήσει την πολιτισμική αφομοίωση δεν κατόρθωσε να επιτύχει σημαντικά αποτελέσματα σ' αυτό τον τομέα. Ο χαρακτήρας των χωριών και των συνοικιών διαμορφώθηκε με βάση τις ξεχωριστές εθνοτικές ταυτότητες: Υμενίτες, Ιρακινοί, Κούρδοι εβραίοι. Πολλοί εξακολουθούσαν να μιλούν τις μητρικές τους γλώσσες στο σπίτι και τις κοινότητές τους: παρόλο που παράλληλα μάθαιναν και εβραϊκά, συχνά η προφορά πρόδιδε την εθνοτική τους καταγωγή. Οι συναγωγές, τα χορευτικά εξειδικευμένα σε παραδοσιακούς χορούς, οι πολιτιστικές οργανώσεις και ακόμη και τα πολιτικά κόμματα συγκροτήθηκαν βάσει αυτών των διαφορών. Δεν επρόκειτο απλώς και μόνο για ένα ζήτημα πολιτισμικής ποικιλομορφίας, αλλά και για ένα ζήτημα κοινωνικής τάξης και θέσης. Ουσιαστικά, υπήρχαν δύο ισραηλινά κράτη, ένα κυρίαρχο ευρωαμερικανικό και ένα υποτελές αφροασιατικό. Συχνά, οι αφροασιατές εβραίοι εξέφραζαν τη βάσιμη διαμαρτυρία ότι γίνονταν διακρίσεις σε βάρος τους στην εργασία, τη διανομή της γης και την πολιτική επιρροή. Οι δυτικοί εβραίοι υποστήριζαν ότι η κυριαρχία τους δεν στηριζόταν στην προκατάληψη, αλλά στον πιο ενεργό τους ρόλο στο πεδίο της επιχειρηματικότητας, στον προσανατολισμό τους προς συγκεκριμένους στόχους, την τεχνική τους κατάρτιση, καθώς και στην υψηλή αξία που απέδιδαν στην εκπαίδευση. Κατά περιόδους, και ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των εκλογών, αυτές οι αντιπαραθέσεις οξύνονταν.

Ός τη δεκαετία του 1970, η ολοκληρωτική αποτυχία της πολιτικής της απορρόφησης ήταν κάτι παραπάνω από εμφανές. Την ίδια περίπου περίοδο, νέα πνευματικά ρεύματα άρχισαν να κατακλύζουν τη Δύση: η πολιτισμική ομοιογένεια ως στόχος της θεωρίας του εκσυγχρονισμού έδωσε τη θέση της στην αποδοχή της πολυπολιτισμικής ανομοιογένειας. Το κράτος δεν μπορούσε παρά να εγκαταλείψει την πολιτική της απορρό-

φησης –χωρίς πολλές επαγγελίες και μεγάλη αντίδραση– και να υιοθετήσει την πολιτική της πολυπολιτισμικότητας. Εφεξής, το Ισραήλ όχι μόνο δεν θα προσπαθούσε να καταργήσει τις διαφορές, αλλά θα τις αποδεχόταν πανηγυρικά. Η κυβέρνηση προσπαθούσε να υποστηρίξει τις διάφορες εθνοτικές ομάδες κυρίως μέσα από πολιτιστικές εκθέσεις, χορευτικές παραστάσεις, διαλέξεις, συνέδρια και δημοσιεύσεις.

Ο Lewis υπογραμμίζει ότι, αν και τα «δύο Ισραήλ» εξακολούθησαν να υφίστανται, όπως και οι διακρίσεις, ο εθνοτικός διαχωρισμός των συνοικιών και των χωριών και οι περιοδικές αντιπαραθέσεις, εντούτοις υπήρχαν επίσης και ενωτικές δυνάμεις. Αυτό που είχε υπέρτατη σημασία ήταν η συναίνεση ως προς την ενιαία υπόσταση του εβραϊκού λαού και τη νομιμότητα του κράτους του Ισραήλ. Η εβραϊκή είναι μια εθνική γλώσσα την οποία γνωρίζουν όλοι οι εβραίοι, ανεξάρτητα από τη γλώσσα που μιλάνε στο σπίτι τους. (Επίσημη γλώσσα είναι και τα αραβικά, χρησιμοποιείται όμως κυρίως από τον αραβικό πληθυσμό). Παρότι η εθνοτική ενδογαμία είναι συχνό φαινόμενο, εξίσου συχνό είναι και οι μεικτοί γάμοι, ενώ σχεδόν όλοι οι ισραηλινοί πολίτες φαίνεται να συμφωνούν, τουλάχιστον όταν ερωτώνται στις δημοσκοπήσεις, ότι κάθε εβραίος θα πρέπει να μπορεί να παντρεύεται με όποιον άλλο επιθυμεί. Τέλος, στη δημόσια ζωή –τον εργασιακό χώρο, τη δημόσια διοίκηση, την αγορά– έχει διαμορφωθεί ένας τρόπος τινά πανισραηλινός πολιτισμός που αξιώνει έναν ορισμένο βαθμό συμμόρφωσης σε ένα κοινό πλαίσιο αξιών. Κατ' αυτό τον τρόπο, ο κατακεραματισμός των εβραϊκών εθνοτικών ομάδων υφίσταται στο πλαίσιο ενός ισχυρού ισραηλινού εθνικισμού που λειτουργεί ως πόλος συσπείρωσης.

Εθνικισμός

Τον 20ό αιώνα εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους με βίαιο τρόπο είτε προσπαθώντας υπάρχοντα έθνη είτε προσπαθώντας να ιδρύσουν νέα, ενώ φαίνεται ήδη ότι και στον 21ο αιώνα η κατάσταση θα είναι ανάλογη. Όταν υπεισέρχεται ο εθνικισμός, το να πεθάνει κανείς για «το σκοπό» μπορεί να λάβει τη διάσταση της ηθικής επιταγής, του μεγαλείου του μαρτυρίου. Αυτή η συναισθηματική φόρτιση είναι ένας παράγοντας που μπορεί να διαχωρίσει τον εθνικισμό από τον εθνοτισμό ή να μετα-

τρέψει τον απλό εθνοτισμό σε εθνοτικό εθνικισμό. Από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, κάθε επιτυχημένη επανάσταση –από την Κούβα ως το Βιετνάμ– έχει αυτοπροσδιοριστεί με εθνικούς όρους (Anderson 1983: 2). Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις ο παράγοντας συσπείρωσης δεν ήταν η εθνοτική ταυτότητα αλλά η εγκαθίδρυση ενός κράτους ή η διατήρηση ενός κράτους ενάντια σε έναν υπαρκτό –όπως τον αντιλαμβάνεται το ίδιο– εχθρό.

Ο εθνικισμός, όπως και ο εθνοτισμός, είναι τρομακτικά δύσκολο να οριστεί. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να περιγράψουμε αδρομερώς δύο σχετικά διαφορετικές μορφές εθνικισμού που όμως έχουν και αρκετά κοινά γνωρίσματα μεταξύ τους. Στον κρατικό εθνικισμό το εδαφικά οριοθετημένο κράτος αξιώνει η αφοσίωση των υπηκόων του σε αυτό να υπερβαίνει την αφοσίωσή τους στην οικογένεια, τη συγγένεια, την πολιτισμική ή την εθνοτική ομάδα. Το έθνος-κράτος αποτελεί μια σύλληψη της Ευρώπης του 18ου αιώνα, συνδέεται στενά με την άνοδο του βιομηχανικού καπιταλισμού και θεμελιώθηκε στα ιδανικά της Γαλλικής Επανάστασης (Tambiah 1996: 124-27). Ορισμένες από τις αρχές του Διαφωτισμού, όπως η εκκοσμίκευση της διακυβέρνησης, η ιδιότητα του πολίτη, η ισότητα και η δικαιοδοσία επί μιας σαφώς καθορισμένης επικράτειας αποτελούσαν μέρος της αρχικής ιδεολογίας του εθνικισμού. Αν και το έθνος-κράτος απαρτιζόταν από πολλούς τομείς, εντούτοις θα ενθάρρυνε τη δημιουργία μιας μοναδικής κυρίαρχης γλώσσας και ενός εθνικού πολιτισμού που θα εκτόπιζε τις αξιώσεις των τάξεων και των επιμέρους πολιτισμικών ομάδων. Στις μέρες μας ο εθνικισμός έχει απομακρυνθεί πολύ από αυτές τις πηγές του Διαφωτισμού. Πολλές μορφές εθνικισμού είναι αυταρχικές ακόμη και γενοκτόνες έναντι των εχθρών τους. Παρότι η Ινδία διαπνεόταν από έντονο εθνικισμό κατά τη διάρκεια της αντίστασής της στη βρετανική κατοχή, ωστόσο κατά τη μεταποικιοκρατική περίοδο δεν επικράτησε στη χώρα μια κοινή γλώσσα ή ένας ενιαίος εθνικός πολιτισμός. Ενώ κατά το παρελθόν οι βίαιοι εθνοτικοί εθνικισμοί ήταν αυστηρά εστιασμένοι σε μια συγκεκριμένη επικράτεια και στρέφονταν στο έθνος-κράτος που περιλάμβανε αυτή την επικράτεια, το όπλο της τρομοκρατίας φαίνεται ότι χρησιμοποιείται ολοένα και περισσότερο από απεδαφικοποιημένους εθνικισμούς.

Η δεύτερη μορφή, ο εθνοτικός εθνικισμός, νοείται συχνά σε σύγκρουση με το έθνος-κράτος. Όλες οι μορφές εθνικισμού έχουν κοινά χαρακτη-

ριστικά με τον εθνοτισμό, όπως είναι η πολύ επιλεκτική, ίσως δε και ευφάνταστη, κατασκευή της ιστορίας, η συγκινησιακά φορτισμένη αίσθηση μιας συνεκτικής ομαδικής σχέσης, καθώς και μια περιβάλλουσα αίσθηση ενότητας. Ωστόσο, ο εθνοτισμός δεν είναι εθνικισμός ούτε ο εθνικισμός είναι εθνοτισμός. Αυτό που συνενώνει τις δύο αυτές έννοιες είναι οι αξιώσεις μιας εθνοτικής ομάδας να αποκτήσει ένα δικό της κράτος ή, τουλάχιστον, την εθνική κυριαρχία στο κράτος όπου ζει. Στην Αφρική, όπου τα επιβληθέντα αποικιακά όρια ομαδοποίησαν ανθρώπους με ριζικά διαφορετικές γλώσσες και πολιτισμούς, οι εθνοτικές διεκδικήσεις αυτού του είδους μπορούν να βασίζονται σε πραγματικές διαφορές, όπως και σε αξιώσεις για την εκ νέου κατοχή προγονικών εδαφών. Σε άλλες περιπτώσεις, οι εθνοτικές ομάδες μπορούν να είναι ταυτόσημες από άποψη γλώσσας, πολιτισμού και φυσικής εμφάνισης, και να προσδιορίζονται κατά κύριο λόγο από το θρήσκευμα και την επιλεκτική ερμηνεία της ιστορίας, όπως συνέβη με τους Σέρβους και τους Κροάτες στην πρώην Γιουγκοσλαβία, και τους καθολικούς και τους προτεστάντες στην Ιρλανδία. Φαίνεται ότι σε αρκετές περιπτώσεις στις οποίες οι πραγματικές διαφορές μεταξύ των εθνοτικών ομάδων είναι μικρότερες, ο συναισθηματικός τόνος του εθνικισμού έχει μεγαλύτερη ένταση.

Ο Benedict Anderson στο έργο του *Imagined Communities* (1983) (Φαντασιακές κοινότητες)²⁰ εντοπίζει τις ρίζες του εθνικισμού στον ευρωπαϊκό «έντυπο καπιταλισμό» του 18ου αιώνα. Πριν από αυτή την εποχή, δεν υπήρχε παρά μικρή αίσθηση εθνικής ενότητας πέρα από μια γενικευμένη πίστη στο στέμμα. Χάρη στην εκτύπωση κειμένων της καθομιλουμένης και την ευρεία κυκλοφορία τους στο νέο αναγνωστικό κοινό που δημιουργήθηκε με τον μαζικό αλφαριθμητισμό, μια διαδικασία που εκπορεύτηκε από την επιδίωξη των εκδοτών να αυξήσουν τα κέρδη τους μέσω της επέκτασής τους σε συνεχώς διευρυνόμενες αγορές, οι απλοί άνθρωποι μπορούσαν για πρώτη φορά να ταυτίσουν τους εαυτούς τους με άλλους ανθρώπους που δεν είχαν δει ποτέ και ούτε επρόκειτο ποτέ να συναντήσουν. Αυτές οι ομαδοποιήσεις ενισχύθηκαν από τη ραγδαία εξάπλωση των ιδεολογιών που χώριζαν τους ανθρώπους ανάλογα με τη γλώσσα, τον πολιτισμό και τις νομιμοποιητικές εκδοχές της ιστορίας τους

20. Μπένεντικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες*, μτφρ. Π. Χαντζαρούλα (Αθήνα: Νεφέλη, 1997). (Σ.τ.Μ.)

–ιστορίες που έβριθαν από γενναίους ήρωες γεμάτους αυτοθυσία– και τους προσκολλούσαν σε συγκεκριμένες επικράτειες.

Σε παγκόσμια κλίμακα, ο εθνικισμός φαίνεται να διέρχεται περιόδους ακμής και παρακμής. Από τα τέλη του 18ου αιώνα και κατά τις πρώτες δεκαετίες του επόμενου αιώνα, ο αμερικανικός εθνικισμός κατόρθωσε να σπάσει τα δεσμά της ευρωπαϊκής κυριαρχίας. Ο «επίσημος εθνικισμός» που επικρατούσε στην Ευρώπη στα μέσα του 19ου αιώνα τέθηκε υπό αμφισβήτηση από πολυάριθμους αντιδραστικούς εθνοτικούς εθνικισμούς. Στο πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα, ο κρατικός εθνικισμός συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με απολυταρχικές ιδεολογίες, όπως ο κομμουνισμός και ο φασισμός. Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η κορύφωση των εθνικιστικών τάσεων στα νεοαπελευθερωθέντα κράτη συνόδευσε τη διαδικασία της αποαποικιοποίησης. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, το πρότυπο που εφαρμόστηκε ήταν κοινό. Το τέλος της αποικιοκρατίας ακολούθησε μια περίοδος ένθερμης προσπάθειας για τη διαμόρφωση του έθνους, με τις κυβερνήσεις συνασπισμού να είναι σταθερά επικεντρωμένες στην εγκαθίδρυση της εθνικής κυριαρχίας, την ενοποίηση της νέας χώρας και τη δημιουργία ενός εθνικού πολιτισμού. Όταν οι αρχικές υποσχέσεις δεν υλοποιήθηκαν, εμφανίστηκαν περιφερειακές και υποπεριφερειακές αντιστάσεις. Σε μία ή δύο γενιές, οι αντιστάσεις αυτές έλαβαν τη μορφή του εθνοτικού εθνικισμού, που αξίωνε την επίσημη αναγνώριση των εθνοτικών ομάδων μέσω της εθνικής κυριαρχίας, της απόκτησης κρατικής εστίας ή ειδικών προνομίων (Tambiah 1996: 127-31).

Στις μέρες μας, η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να δημιουργεί ένα νέο κύμα έντονου εθνικισμού. Οι αιτίες του φαινομένου είναι πολλές. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού πολέμου, τόσο οι ΗΠΑ όσο και η Σοβιετική Ένωση παρείχαν μαζική στρατιωτική βοήθεια σε δικτάτορες που υποστήριζαν τη μία ή την άλλη πλευρά· ο τερατισμός της βοήθειας εκ μέρους των δύο δυνάμεων έδωσε τέλος σε αυτή την επιβεβλημένη διά της βίας ενότητα, οδηγώντας σε μια συγκρατημένη τάση κατακερματισμού. Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης δεν οδήγησε μόνο στη δημιουργία ενός μεγάλου αριθμού ανεξάρτητων κρατών που αποτελούσαν μέρος της πρώην ΕΣΣΔ, αλλά άνοιξε το δρόμο για την εκδήλωση εθνοτικών συγκρούσεων που υπέβασκαν επί μακρόν στις χώρες του πρώην ανατολικοευρωπαϊκού μπλοκ. Η παραχώρηση οικονομικών λειτουργιών, που κάποτε ήταν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους, σε παγκόσμια

ιδρύματα, όπως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις, η Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου, αποδυνάμωσαν την εξουσία του κράτους ως προς τη διατήρηση της συμμόρφωσης προς τις επιταγές του. Πολυάριθμες οργανώσεις λαϊκής βάσης, που ενίοτε υποστηρίζονταν από παγκόσμιες μη κυβερνητικές οργανώσεις ή συμπαρατάσσονταν με αυτές, δημιουργήθηκαν για να καλύψουν τα κενά εξουσίας σε τοπικό επίπεδο. Οι σύγχρονες επικοινωνίες και τα ταξίδια μακρινών αποστάσεων έδωσαν τη δυνατότητα στις κοινότητες της απεδαιφικοποιημένης διασποράς όχι μόνο να έρθουν σε επαφή μεταξύ τους, αλλά και να διατηρήσουν αυτή την επαφή. Στις μέρες μας, το διαδίκτυο μπορεί να διαδραματίσει έναν ρόλο αντίστοιχο με εκείνον του «έντυπου καπιταλισμού» του Anderson, κυρίως λόγω της δυνατότητας του να συνενώνει ανθρώπους από πολλές διαφορετικές χώρες. Για παράδειγμα, οι πολυάριθμοι διαδικτυακοί τόποι για τη Γενοκτονία των Αρμενίων του 1915, που βρίθουν από εξιστορήσεις, αφηγήσεις επιζώντων και συγκλονιστικές φωτογραφίες, παρέχουν μια νέα αίσθηση οργανωμένης εθνικής συνείδησης (Kojian 2002).

Ο Arjun Appadurai (1996: 158-77) προβλέπει την εμφάνιση μιας περιόδου μετα-εθνικισμού, καθώς το έθνος-κράτος καθίσταται περιττό και άλλες μορφές πίστης και ταυτότητας έρχονται στο προσκήνιο ως υποκατάστατά του. Κατά το συγγραφέα, οι κυρίαρχοι πολιτισμοί των εθνών-κρατών θα αποδυναμώνονται ολοένα και περισσότερο από την εισδοχή διεθνικών κοινοτήτων που θα είναι σε θέση να διατηρούν τους ξεχωριστούς πολιτισμούς τους, αλλά και τους δεσμούς τους με την πραγματική ή υποτιθέμενη πατρίδα. Η de facto πολυπολιτισμικότητα θα καταλύσει την τεχνητή ενότητα του έθνους-κράτους. Παρότι ο Appadurai υπερβάλλει ενδεχομένως ως προς το θάνατο του κράτους, δεν μπορούν ωστόσο παρά να υπάρχουν ελάχιστες αμφιβολίες για το ότι οι νέες μορφές διεθνικού εθνικισμού έχουν ήδη αρχίσει να θέτουν υπό αμφισβήτηση τις παλιές έννοιες του έθνους ως εδαφικά οροθετημένης μονάδας.

✓ Από τον Άραβα στον Παλαιστίνιο

Η μακριά παρακαμπτήριος διαδρομή που ακολούθησε μια σχετικά μικρή ομάδα Αράβων για να φτάσει τελικά να αυτοπροσδιορίζεται ως παλαιστινιακό έθνος είναι σε μεγάλο βαθμό ενδεικτική της πολυπλοκότη-

τας που χαρακτηρίζει τις πολιτικές της ταυτότητας κατά τον 20ό αιώνα, καθώς και των δυσκολιών θεωρητικής επεξεργασίας τέτοιου είδους ζητημάτων. Η παλαιστινιακή εμπειρία είναι σχεδόν διαμετρικά αντίθετη με το προαναφερθέν ισραηλινό παράδειγμα, στο οποίο μια αρχικά εθνικά ενιαία ολότητα τεμαχίστηκε σε πολυάριθμες εθνοτικές ομάδες. Στην περίπτωση των Παλαιστίνιων, ένα ενοποιημένο έθνος αναδύθηκε σταδιακά από μια ευρεία περιφερειακή εθνοτική ομάδα (τους Άραβες). Ο Emile Sahliyeh (1993) υποστηρίζει ότι αυτή η διαδικασία ολοκληρώθηκε σε τρία στάδια, αλλά η εδραίωση μιας πραγματικής αίσθησης του έθνους με βάση την εθνοτική ταυτότητα επήλθε μόλις το 1987 με την ανακήρυξη της Ιντιφάντα (λαϊκής εξέγερσης).

Κατά τον 19ο αιώνα και τις αρχές του 20ού, η περιοχή της ανατολικής Μεσογείου –περιοχή από την οποία είχαν περάσει πολλοί κατακτητές– αποτελούσε μέρος της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Ο πληθυσμός της αποτελούνταν κυρίως από μουσουλμάνους χωρικούς, αλλά στις αστικές περιοχές υπήρχαν επίσης ευμεγέθεις ομάδες χριστιανών Αράβων και Εβραίων. Υπό την οθωμανική κυριαρχία, ο συνενωτικός δεσμός ήταν το Ισλάμ και όχι η αραβική ταυτότητα. Κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Βρετανοί έπεισαν πολλούς Άραβες να τους βοηθήσουν να ανατρέψουν τους οθωμανούς Τούρκους, οι Παλαιστίνιοι όμως δεν τάχτηκαν στο πλευρό τους: η Βρετανία υποστήριζε ενεργά το σιωνισμό – και οι Παλαιστίνιοι έβλεπαν τους Οθωμανούς ως πρόχωμα στην εγκατάσταση των Εβραίων στην περιοχή και την ίδρυση ενός σιωνιστικού κράτους. Έτσι, μέχρι την κατάρρευση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και το τέλος του πολέμου, οι Παλαιστίνιοι εμφάνιζαν μια τάση συσπείρωσης ενάντια στον αραβικό εθνικισμό.

Η διακήρυξη Μπάλφουρ (1917), με την οποία οι Βρετανοί τάσσονταν υπέρ της ίδρυσης στην Παλαιστίνη μιας εθνικής εστίας για τους Εβραίους, και η απόφαση της Κοινωνίας των Εθνών (1922) με την οποία η Παλαιστίνη περιήλθε υπό καθεστώς βρετανικής εντολής (στην πραγματικότητα, αυτή είχε τεθεί σε εφαρμογή δύο χρόνια νωρίτερα) σηματοδότησαν το τέλος της παλιάς τάξης πραγμάτων στην περιοχή. Στην Παλαιστίνη διαμορφώθηκαν δύο διαφορετικές τάσεις, δίχως καμία από αυτές να είναι προσηλωμένη στο σκοπό της ίδρυσης παλαιστινιακού κράτους, σύμφωνα με τις βρετανικές υποσχέσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου (οι οποίες αναθεωρήθηκαν στη συνέχεια). Καταρχάς, οι πιο επιφανείς

οικογένειες της περιοχής, πολλές από τις οποίες είχαν εμπορικές συναλλαγές και πολιτικές δοσοληψίες με τους Βρετανούς, επιθυμούσαν ένα βαθμό εθνικής κυριαρχίας στην υπό βρετανική εντολή περιοχή. Η ομάδα αυτή ήταν κυρίως συντηρητική, ενώ είχε υιοθετήσει συγκρατημένη στάση έναντι των Βρετανών. Η δεύτερη ομάδα ήταν νεότερη, πιο ριζοσπαστική και είχε λιγότερους δεσμούς με τη βρετανική διοίκηση. Αξίωνε την ένωση με τη Συρία – την εποχή εκείνη ήταν υπό την προεδρία του πρίγκιπα Φαϊζάλ – μια και έβλεπε τη Συρία ως μια προστατευτική δύναμη ενάντια σε περαιτέρω διεισδύσεις του σιωνισμού. Η ανατροπή της κυβέρνησης του Φαϊζάλ το 1920 στέρησε τους Παλαιστίνιους Άραβες από τον μεγαλύτερο υποστηρικτή και προστάτη τους, καθιστώντας τους ανίσχυρους να ανακόψουν το σιωνισμό ή να κερδίσουν την αυτοδιάθεσή τους.

Η δεύτερη φάση στην ανάδειξη της παλαιστινιακής ταυτότητας άρχισε το 1948 όταν τα Ηνωμένα Έθνη ενέκριναν την επίσημη ίδρυση του κράτους του Ισραήλ. Η κατοχύρωση των ισραηλινών συνόρων και ο πόλεμος που ακολούθησε διασκόρπισε τους Παλαιστίνιους Άραβες σε διαφορετικές κατευθύνσεις: εκείνους που βρίσκονταν μέσα στο Ισραήλ, εκείνους της Δυτικής Όχθης και της Λωρίδας της Γάζας, εκείνους που είχαν καταφύγει στα στρατόπεδα προσφύγων στα όμορα αραβικά κράτη και, τέλος, εκείνους που διέμεναν σε αρκετά μη αραβικά κράτη. Αυτή η διασπορά εξάρθρωσε τον όποιο παλαιστινιακό εθνικισμό είχε εμφανιστεί πριν από το 1948, και οι Παλαιστίνιοι Άραβες δεν είχαν πλέον σχεδόν άλλη επιλογή παρά να αυτοπροσδιοριστούν όχι τόσο ως Παλαιστίνιοι όσο ως Άραβες, καταλαμβάνοντας κι αυτοί μια θέση στο ευρύ φάσμα αραβικού εθνικισμού που σάρωνε τη Μέση Ανατολή και το 1950 βρήκε τον εκπρόσωπό του στο πρόσωπο του οραματιστή προέδρου της Αιγύπτου Γκαμάλ Αμπντάλ Νάσερ. Τα παλαιστινιακά συμφέροντα υποτάχτηκαν στο σκοπό της αραβικής ενότητας και πολλοί Παλαιστίνιοι συμμετείχαν σε παναραβικές πολιτικές οργανώσεις, όπως το Κόμμα του Μπάαθ, το Αραβικό Εθνικιστικό Κίνημα και η Μουσουλμανική Αδελφότητα.

Το όνειρο ότι οι Άραβες θα ενώνονταν για να νικήσουν το Ισραήλ και να διεκδικήσουν εκ νέου την περιοχή δεν κράτησε για πολύ. Η κατάρρευση το 1961 της Ενωμένης Αραβικής Δημοκρατίας και στη συνέχεια η ήττα των αραβικών στρατιωτικών δυνάμεων στον πόλεμο του 1967 με το Ισραήλ έφερε και πάλι τους Παλαιστίνιους στο σημείο απ' όπου είχαν ξεκινήσει. Ήταν αναγκασμένοι να συνεχίσουν μόνοι τους τον αγώνα τους.

Η στροφή προς τον αυτοπροσδιορισμό των Παλαιστίνιων ως μιας ομάδας ξεχωριστής από τους Άραβες και η ανάπτυξη του παλαιστινιακού εθνικισμού έλαβε διάφορες μορφές. Η αδυναμία ή η άρνηση των αραβικών κρατών να αφομοιώσουν τους παλαιστίνιους πρόσφυγες, αν και ήταν μια ακόμη μορφή απομόνωσης, επιτέλεσε καθοριστικό ρόλο στην ενίσχυση της παλαιστινιακής ταυτότητας. Πολλοί Παλαιστίνιοι αξιοποίησαν τη γεωγραφική τους διασπορά για να μορφωθούν, να ανοίξουν επιχειρήσεις και να εισάγουν τον εκσυγχρονισμό στην πατρίδα τους. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, κυρίως το ραδιόφωνο και η τηλεόραση, παρείχαν τις δυνατότητες για τη δημιουργία μιας εθνικής ταυτότητας με κοινούς στόχους. Υπήρχε πλέον η τάση οι οργανώσεις να είναι αμιγώς παλαιστινιακές: όπως, για παράδειγμα, η Γενική Ένωση Παλαιστίνιων Φοιτητών και η Γενική Ένωση Παλαιστίνιων Γυναικών. Οι ομάδες ακτιβιστών εστίαζαν πλέον σε καθαρά παλαιστινιακούς στόχους, απαλλαγμένους από τη γενικευτική επιρροή του παναραβισμού. Η Φατάχ υπό τον Γιασέρ Αραφάτ είχε αρχίσει τον ένοπλο αγώνα ήδη πριν από τον πόλεμο του 1976. Σχεδόν αμέσως μετά τον πόλεμο, ιδρύθηκαν τόσο το Λαϊκό όσο και το Δημοκρατικό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης. Η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης δημιουργήθηκε αρχικά ως ομάδα υποστήριξης των πληθυσμών στα στρατόπεδα προσφύγων, αλλά προσέλαβε έναν πιο δραστήριο αγωνιστικό ρόλο το 1969, όταν την αρχηγία ανέλαβαν οι ένοπλες ομάδες της Φατάχ υπό τον Αραφάτ. Σε όλη τη δεκαετία του 1970 εδραιώθηκε και σταθεροποιήθηκε ο παλαιστινιακός εθνικισμός στη Δυτική Όχθη και στη Γάζα και εντέλει η κίνηση αυτή κορυφώθηκε με την πρώτη Ιντιφάντα.

Ο Sahliyah υποστηρίζει ότι η ανάλυσή του ανασκευάζει δύο γενικές θεωρητικές αντιλήψεις για τον εθνοτισμό και τον εθνικισμό. Σύμφωνα με τη μία αντίληψη, η εθνοτική ταυτότητα διαμορφώνεται με βάση τη φυλή (race), την ξεχωριστή εθνική καταγωγή, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και, κατά κύριο λόγο, έναν κοινό πολιτισμό. Ωστόσο, αυτός ο ορισμός δεν προσοιδιάζει στη συγκεκριμένη περίπτωση, μια και οι Παλαιστίνιοι δεν διαφέρουν από τους υπόλοιπους Άραβες από πολιτισμική, φυλετική και θρησκευτική άποψη. Η δεύτερη αντίληψη θεωρεί ότι, σε σχέση με τις διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις, η κοινή αίσθηση του ανήκειν σε ένα λαό υπηρετεί την πρακτική λειτουργία της παροχής ασφάλειας, κύρους, εξουσίας και οικονομικών οφελών. Στην πραγματικότητα, πολλοί Παλαιστίνιοι

οι είχαν αρνηθεί την οικονομική αφομοίωση ακόμη και όταν αυτή ήταν εφικτή και έκδηλα προς όφελός τους, επιλέγοντας τον πιο δύσκολο δρόμο της οικονομικής αστάθειας και του ένοπλου αγώνα. Η συνοπτική αυτή ιστορική παρουσίαση του ζητήματος φανερώνει επίσης ότι η ταυτότητα είναι κάτι το οποίο συνεχώς εξελίσσεται και συνεχώς τίθεται υπό διαπραγμάτευση στο πλαίσιο των εξωτερικών, εννοϊκών ή δυσμενών, παραγόντων. Αυτό που έχει πρωτεύουσα σημασία είναι ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η ταυτότητα είναι διαφορετική από τον πολιτισμό. Μάλιστα, αυτό που φαίνεται να διαχώρισε τους Παλαιστίνιους από τους υπόλοιπους Άραβες δεν είναι ούτε ο πολιτισμός ούτε η θρησκεία ούτε η γλώσσα, αλλά η έννοια του εδάφους και μια κοινή ιστορία κρίσεων.

«Επικίνδυνες» λέξεις: η διαμόρφωση ενός ινδιάνικου «έθνους» στη Βραζιλία

Οι πολιτικές της ταυτότητας μπορεί να είναι τόσο διχαστικές, ώστε οι ίδιες οι λέξεις να αποκτούν δυνάμει εκρηκτικές διαστάσεις. Για παράδειγμα, ο Loring Danforth (1995) προβαίνει σε μια ενδελεχή εξέταση του ρευστού όρου «μακεδονικός» στα νότια Βαλκάνια και την Ελλάδα. Ο όρος έχει τρεις διαφορετικές σημασίες. Στον κοινό λόγο, αναφέρεται απλώς και μόνο στους ανθρώπους που διεκδικούν μια μακεδονική ταυτότητα, σε αντίθεση, λόγου χάρη, με τη σερβική ή την ελληνική. Στην Ελλάδα, ο όρος έχει περιφερειακή έννοια, καθώς αναφέρεται στους Έλληνες από τη Μακεδονία. Τέλος, στη Βόρεια Ελλάδα ο όρος, λαμβάνοντας μια πιο συγκεκριμένη σημασία εθνοτικού εθνικισμού, αναφέρεται σε έναν εντόπιο λαό της Μακεδονίας. Οι φαινομενικά αυτές λεπτές διαφορές έχουν τεράστιες πολιτικές επιπλοκές. Η Ελλάδα, έχοντας υιοθετήσει μια ιδεολογία εθνικής ομοιογένειας, αρνείται να αναγνωρίσει επίσημα την ύπαρξη Μακεδόνων εντός των συνόρων της, ενώ έχει αντιταχθεί σφοδρά στην ανεξάρτητη Δημοκρατία της Μακεδονίας που ιδρύθηκε στα βόρεια σύνορά της κατά τη δεκαετία του 1990. Και οι δύο αντιπαρατιθέμενες πλευρές, προκειμένου να υποστηρίξουν τις θέσεις τους, έχουν προβεί σε διεξοδικές ιστορικές αναλύσεις που ανάγονται στην εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Στη Βραζιλία, αυτό που συνιστά απειλή για το κράτος είναι ο ίδιος ο όρος «έθνος», ιδιαίτερα όταν χρησιμοποιείται για τον ινδιάνικο πληθυσμό.

Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει σε ορισμένα μέρη της Λατινικής Αμερικής, στη Βραζιλία δεν αμφισβητείται ούτε η νομιμότητα αλλά ούτε και η χρησιμοποίηση των όρων και των εννοιών «Ινδιάνος» και «θαγενής» (παρότι υπάρχει η τάση πότε να γίνονται λέξεις του συρμού και πότε να φεύγουν από το προσκήνιο). Οι Ινδιάνοι, παρά τον μικρό αριθμό τους, έχουν εξάψει σε δυσανάλογα μεγάλο βαθμό τη φαντασία των Βραζιλιάνων που τους έχουν συνδέσει με έναν συναρπαστικό εξωτισμό. Οι 236.000 ως και 300.000 Ινδιάνοι που υπολογίζεται ότι αποτελούν τον γηγενή πληθυσμό της χώρας μιλούν 170 γλώσσες και χωρίζονται σε 200 διαφορετικές ομάδες. Ο αριθμός τους δεν ξεπερνά το 0,2% του συνολικού πληθυσμού της Βραζιλίας που ανέρχεται σε 160.000.000 κατοίκους.

Η ανάλυση της Alcida Rita Ramos (1998: 168-94) όσον αφορά στις προσπάθειες των γηγενών να μετακινηθούν από μια σχετικά ήπια εθνοτική ταυτότητα σε έναν πολιτικά φορτισμένο εθνικισμό είναι ενδεικτική της δύναμης που μπορεί να αποκτήσει μια λέξη. Μόλις πρόσφατα οι πολυάριθμες ινδιάνικες φυλετικές (tribal) ομάδες άρχισαν να αναζητούν μια κοινή φωνή. Το 1972, ένας μαχητικός κλάδος της Εθνικής Συνδιάσκεψης Επισκόπων της Βραζιλίας δημιούργησε το Ιεραποστολικό Συμβούλιο Αυτοχθόνων (ΙΣΑ) με βάση τις δημοκρατικές και εμψυχωτικές αρχές της θεολογίας της απελευθέρωσης. Αυτό συνέβη σε μια περίοδο κατά την οποία η καταπιεστική, συχνά δε και βάνανση, στρατιωτική εξουσία που επιβλήθηκε από το 1964 ως το 1988 μετρούσε ήδη αρκετά χρόνια στην εξουσία. Η Καθολική Εκκλησία, και ιδίως η θεολογία της απελευθέρωσης που συνιστούσε μια φράξια αριστερών πεποιθήσεων στο εσωτερικό της, είχε ήδη αρχίσει να αντιμετωπίζεται με καχυποψία από την ακροδεξιά δικτατορία. Η συντηρητική εθνική καθημερινή εφημερίδα *O Estado de São Paulo*, σε μια εβδομαδιαία σειρά άρθρων, ασκούσε δριμύτατη επίθεση στο ΙΣΑ. Η σειρά αυτή βασιζόταν σε ένα έγγραφο που υποτίθεται ότι προερχόταν από το Παγκόσμιο Συμβούλιο Χριστιανικών Εκκλησιών (καμιά σχέση με το Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών) και έφερε στη δημοσιότητα μια δόλια ξένη συνωμοσία που αποσκοπούσε στην αμφισβήτηση της κυριαρχίας της Βραζιλίας στις ινδιάνικες γαίες, στη διάσπαση της χώρας με βάση τις εθνοτικές ομάδες και στη μεταβίβαση της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου της χώρας στον γηγενή πληθυσμό που βρισκόταν υπό τη χειραγώγηση ξένων συμφερόντων. Παρότι αποδείχτηκε ότι το εν λόγω έγγραφο ήταν πλαστό και ότι δεν υπήρχε κανένα Παγκό-

σμιο Συμβούλιο Χριστιανικών Εκκλησιών, εντούτοις τα συγκεκριμένα άρθρα κατόρθωσαν να φέρουν στο προσκήνιο το ζήτημα της εθνικής κυριαρχίας, ενώ παράλληλα απέφευγαν και το πολιτικό ατόπημα της αποκάλυπτης εχθρότητας απέναντι στους Ινδιάνους.

Δύο χρόνια μετά την ίδρυσή του, το ΙΣΑ άρχισε να οργανώνει μια σειρά από «συνελεύσεις αυτοχθόνων», που κάλυπταν τα έξοδα για τη μεταφορά, τη διατροφή και τη διαμονή εκπροσώπων από αρκετές γλωσσικές και φυλετικές ομάδες. Αν και υπήρχαν μεγάλες πολιτισμικές διαφορές μεταξύ τους, οι Ινδιάνοι έβλεπαν ότι η διάδρασή τους με τους Βραζιλιάνους «λευκούς» είχε παντού τα ίδια επακόλουθα: καταστροφή των δασών, μείωση του αριθμού των εδαφικών βάσεων, μολυσμένα ποτάμια, δρόμους που εισέβαλλαν σε παρθένες περιοχές, εποίκισμός: αρκετά συχνά δε συνοδευόταν από βαναυσότητα και δολοφονίες. Ο ολιστικός χαρακτήρας της οργάνωσης χαρακτηριζόταν από τόση ακαμψία, ώστε περισσότερες από 100 ομάδες αποχώρησαν – από περιφερειακές και πανινδιάνικες ομάδες συμφερόντων ως και αυστηρά τοπικές οργανώσεις. Ακριβώς όπως η Καθολική Εκκλησία ήταν η κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία του ΙΣΑ, αρκετές από αυτές τις ενώσεις επιμέρους ομάδων επηρεάστηκαν από εξωτερικούς παράγοντες, όπως ιεραποστολούς, δημοσιογράφους και ιδίως ανθρωπολόγους, εμφανίζοντας μια τάση προς κάθετες και ιεραρχικές δομές. Οι μικρότερες και πιο εστιασμένες προς το στόχο τους ομάδες αποτελούσαν συχνά τη γηγενή αντίδραση σε εξωτερικές επιρροές, ενώ αντικατόπτριζαν με μεγαλύτερη ακρίβεια τους πολυάριθμους διαφορετικούς πολιτισμούς.

Αν και το ΙΣΑ προσδιόριζε κατά κανόνα τις συστατικές του ομάδες ως γηγενή «έθνη», μόλις το 1980, με την ίδρυση της Ένωσης Ινδιάνικων Εθνών, ο όρος «έθνος» έλαβε πιο εμπρηστική χροιά. Γιατί οι Ινδιάνοι δεν αρκέστηκαν στον όρο εθνοτικός; Η Ramos (1998: 184-85) απαντά:

Γιατί, τολμώ να πω, η έννοια της εθνοτικής ομάδας δεν έχει ούτε την πολιτική δύναμη ούτε την ιδεολογική φόρτιση που έχει το έθνος. Οι εθνοτικές ομάδες θεωρούνται κοινωνικές εκφύσεις που η ιστορία επιβάλλει στη χώρα και πρέπει να ισοπεδωθούν και να συγχωνευθούν με την επικρατούσα εθνική ταυτότητα... Καθώς ο όρος εθνοτικός είναι ανούσιος από πολιτική άποψη, έχει αποδοθεί στη σφαίρα του πολιτισμού. Και κατά κανόνα ο πολιτισμός θεωρείται πολιτικά αβλαβής.

Αν ο όρος «έθνος» στον τίτλο μιας μεγάλης πανινδιάνικης οργάνωσης ήταν ιδιαίτερα ισχυρός, αυτό συνέβαινε γιατί έβαλλε εναντίον της επικρατούσας φιλοσοφίας πάνω στην οποία ιδρύθηκε η Βραζιλία, μια φιλοσοφία ομοιογένειας και ενότητας. Αφότου απέκτησε την ανεξαρτησία της από την Πορτογαλία το 1822, η χώρα θεμελιώθηκε στο «φιλελεύθερο» – με την έννοια του 19ου αιώνα – ιδεώδες του κάθετου κράτους στο οποίο δεν υπήρχε χώρος για υποομάδες. «Από αυτή την οπτική γωνία η κοινωνική ποικιλομορφία δεν θεωρούνταν εχθρός που έπρεπε να οδηγηθεί σε φυσική εξόντωση (όπως στην Αργεντινή), αλλά ως ένα στοιχείο ανωριμότητας που έπρεπε να ξεπεραστεί» (Ramos 1998: 181). Το ιδεώδες κράτος ήταν ένα «συλλογικό άτομο», ένα ενιαίο πνεύμα και σώμα – μια ιδέα στον αντίποδα της «συλλογής ατόμων» στις ΗΠΑ. Η ινδιάνικη αξίωση όχι απλώς μιας εθνοτικής, αλλά μιας εθνικής ταυτότητας θεωρήθηκε ότι αποτελούσε ένα βέλος που κατευθυνόταν στην ίδια την καρδιά του έθνους-κράτους.

Η Ramos συμφωνεί ότι η χρήση της λέξης «έθνος» ήταν εμπρηστική χωρίς στην πραγματικότητα να υποδεικνύει μια προσδιορισμένη ομάδα. Ο εθνικισμός, όταν δεν συνοδεύεται από μια πραγματική πολιτισμική, ιστορική ή γλωσσική ενότητα, καθίσταται μια εντελώς ανίσχυρη και διασπαστική πολιτική ρητορική.

Αποσπώμενος από το ιστορικό και πολυφωνικό του περιβάλλον, ο όρος ινδιάνικο έθνος χάνει τη συνεκδοχική του σύνδεση τόσο με την κρατική οργάνωση όσο και με τον εθνικισμό, καθώς είναι μια έννοια που δεν αναφέρεται στο έθνος-κράτος, τον πατριωτισμό, την εθνική υπερηφάνεια ή σε φαντασιακές κοινότητες... Εν ολίγοις, είναι ένα έθνος δίχως έθνος. (σ. 190)

Υποδείξεις για περαιτέρω μελέτη

Anderson, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Αναθεωρ. έκδ. (London: Verso, 1983). Το έθνος, σύμφωνα με το συγγραφέα, αποτελεί μια φαντασιακή κοινότητα, με την έννοια ότι τα μέλη του δεν θα συναντήσουν ποτέ την πλειονότητα όσων απαρτίζουν την ομάδα. Αυτή η μελέτη, ήδη μια κλασική αναφορά στο είδος